

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

ВІДДІЛЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ,
ЗАГАЛЬНОЇ ТА ДОШКІЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ

ІСТОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ:

ВИМІРИ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ (УКРАЇНСЬКИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДИСКУРСИ)

**30 травня 2024 р.
Київ**

**ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ВІДДІЛЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ,
ЗАГАЛЬНОЇ ТА ДОШКІЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ
ЛУТАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ

ІСТОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ:

ВИМІРИ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ (УКРАЇНСЬКИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДИСКУРСИ)

30 травня 2024 р.
Київ

**ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

**Всеукраїнська науково-практична конференція
проводиться відповідно до плану роботи
Національної академії педагогічних наук України**

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту педагогіки НАПН України
Протокол № 7 від 21 червня 2024 р.*

Редакційна колегія:

О.М. Топузов, доктор педагогічних наук, професор — *голова ред. кол.*;

С.О. Сисоєва, доктор педагогічних наук, професор — *заст. голови ред. кол.*;

Н.П. Дічек, доктор педагогічних наук, професор;

М. Д. Култаєва, доктор філософських наук, професор;

К.Ю. Ладоня, *відповідальний редактор.*

Історія та філософія освіти в незалежній Україні: виміри історичної пам'яті (український і зарубіжний дискурси) : зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції / ред. кол.: Топузов О.М., Сисоєва С.О., Дічек Н.П.; Култаєва М.Д.; Ладоня К.Ю. / за наук. ред. Н.П.Дічек; 30 травня 2024 р., м. Київ, Інститут педагогіки НАПН України. – [Електронне видання]. – Київ : Інститут педагогіки НАПН України, 2024. — 164 с.

ISBN 978-966-644-760-2

Збірник містить матеріали і тези виступів учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції «Історія та філософія освіти в Україні: виміри історичної пам'яті (український та зарубіжний досвід)», проведеної у змішаному форматі 30 травня 2024 р. в Президії НАПН України, м. Київ.

У матеріалах відображено осмислення сучасними освітянами, науковцями і практиками, феномена історичної пам'яті як питомого чинника формування національної самоідентифікації української молоді і як важливого складника фахової підготовки майбутніх освітян в умовах збройного супротиву українців агресії рф.

*Матеріали подано в авторській редакції,
за достовірність фактів, цитат, посилань на джерела
та вживання назв документів, власних імен тощо
відповідають автори публікацій.*

ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ ОБГОВОРЕННЯ

- Освітньо-філософське осмислення чинників формування історичної пам'яті в аспекті НУШ
- Сучасний стан та перспективи формування історичної пам'яті в системі освіти України в умовах повоєнного відновлення
- Шкільний підручник як відбиток та інструмент історичної пам'яті
- Роль учителя/викладача у забезпеченні національної єдності та формуванні патріотів-державників
- Актуальний український та зарубіжний науковий дискурс історичної пам'яті

МЕТА ПРОВЕДЕННЯ КОНФЕРЕНЦІЇ

Обмін ідеями та результатами наукових пошуків між науковцями та освітянами-практиками щодо проблем історичної пам'яті як питомого чинника формування національної самоідентифікації української молоді і як складника фахової підготовки майбутніх освітян.

НАУКОВИЙ КОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ:

Кремень Василь Григорович — Президент Національної академії педагогічних наук України, дійсний член (академік) НАН і НАПН України, доктор філософських наук, професор (голова)

Топузов Олег Михайлович — віцепрезидент Національної академії педагогічних наук України, дійсний член (академік) НАПН України, директор Інституту педагогіки НАПН України, доктор педагогічних наук, професор (заступник голови)

Сисоєва Світлана Олександрівна — академік-секретар Відділення філософії освіти, загальної та дошкільної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, дійсний член (академік) НАПН України, доктор педагогічних наук, професор

Култаєва Марія Дмитрівна — завідувач кафедри філософії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, член-кореспондент НАПН України, доктор філософських наук, професор

Дічек Наталія Петрівна — завідувач відділу історії та філософії освіти Інституту педагогіки НАПН України, член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ:

Сисоєва Світлана Олександрівна — академік-секретар Відділення філософії освіти, загальної та дошкільної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, дійсний член (академік) НАПН України, доктор педагогічних наук, професор (голова)

Дічек Наталія Петрівна — завідувач відділу історії та філософії освіти Інституту педагогіки НАПН України, член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор

Ткаченко Лідія Іванівна — завідувач сектору науково-аналітичної обробки і поширення інформації Президії НАПН України, кандидат педагогічних наук

Кравченко Оксана Олексіївна — декан факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, доктор педагогічних наук, професор

Ладоня Катерина Юріївна — завідувач науково-організаційного відділу Інституту педагогіки НАПН України, доктор філософії в галузі філології

Дмитренко Сергій Олександрович — старший науковий співробітник сектору науково-аналітичної інформації і поширення інформації Президії НАПН України кандидат фізико-математичних наук

Максименко Віталія Дмитрівна — старший лаборант відділу історії та філософії освіти Інституту педагогіки НАПН України

ЗМІСТ

Кремень В. Г. ВІТАЛЬНЕ СЛОВО УЧАСНИКАМ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ.....	12
Топузов О.М. ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ОСВІТІ.....	14
Саух П.Ю. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК РЕПРЕЗЕНТАТИВНА ФОРМА ДІЙСНОСТІ. ЇЇ МІСІЯ ТА КУЛЬТУРА ФОРМУВАННЯ.....	18
Бех І.Д. ДВА ЕТАПИ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ.....	22
Удод О.А. СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ НАРАТИВ ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ПРОПАГАНДІ	27
Дічек Н.П. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ І ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ: ВИМІРИ ДИСКУРСУ.....	30

Березівська Л. Д. ПЕДАГОГІЧНІ БІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У КОНТЕКСТІ РЕКОНСТРУКЦІЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ	35
Гоголь Н. В. ПРОЄКТ «ІНТЕНСИФІКАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ЗАСОБАМИ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ»: ВІД ПРОБЛЕМИ ДО ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ	39
Гупан Н. М. ВПЛИВ ПІДРУЧНИКА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НА РОЗВИТОК ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ СЕМИКЛАСНИКІВ.....	43
Кочубей Т. Д. РОЛЬ ОСОБИСТОСТІ ВИКЛАДАЧА У ФОРМУВАННІ ПАТРІОТИЧНИХ ПОЧУТТІВ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ	47
Яценко Т. О. ПІДРУЧНИК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВ 5–7 КЛАСІВ.....	51

Коляда Н. М. РОЛЬ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УТВЕРДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ.....	55
Кравченко О.О. П. КУЛШ – АВТОР УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.....	59
Загородня А. А. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ.....	62
Ковальчук І.Л. СОФІЙНІСТЬ – ПІДґРУНТЯ ДАВНЬОРУСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ.....	65
Лендел В.В. МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ОСВІТНІЙ ПРОЄКТ У РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ.....	69
Попова В. В., Попов В. Ю. ІСТОРИЧНИЙ ДИСКУРС УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ ТА ОСВІТИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЗАЛЕЖНОСТІ ШЛЯХУ.....	74
Проніков О. К. НОВА УКРАЇСЬКА ШКОЛА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПАМ'ЯТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ С.Х.ЧАВДАРОВА.....	78
Столяренко О. В., Столяренко О. В. ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ В НОВІЙ РЕАЛЬНОСТІ.....	82

Захарін С.В.

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ОСВІТА.

«СТРАТЕГІЧНИЙ ПЛАН ДІЯЛЬНОСТІ МОН»:

ДЕСЯТЬ ЗАУВАЖЕНЬ 87

Ірина Mosyakova

IMPLEMENTATION OF EDUCATIONAL MANAGEMENT

IN OUT-OF-SCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS

IN TODAY'S MEASURES 92

Шара Л.М.

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В УЧНІВ

ПОЗАШКІЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ ОСВІТИ 97

Шевченко С.М.

ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІ ПОГЛЯДИ

УКРАЇНЬСЬКИХ ДІЯЧІВ ЩОДО ФОРМУВАННЯ

ТОЛЕРАНТНОСТІ В АСПЕКТІ РЕАЛІЗАЦІЇ

СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ВИХОВАННЯ

УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ 101

Антонець Н. Б.

ВІДЕНСЬКА СТОРІНКА

УКРАЇНЬСЬКОГО ПІДРУЧНИКОТВОРЕННЯ

(1920–1922) 105

Вдовченко В.В.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ КОМПЛЕКТИ

З «ОСНОВ ДИЗАЙНУ» ТА

«ХУДОЖНЬОГО ПРОЄКТУВАННЯ»

ІЗ НАУКОВО РОЗШИРЕНИМ

ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИМ АПАРАТОМ

ІЗ ПЕДАГОГІКИ АКАДЕМІКІВ-ЕНЦИКЛОПЕДИСТІВ

НАПІВ УКРАЇНИ 109

Марчук С.С.

НАРОДНО-ГУМАНІСТИЧНІ ІДЕЇ

ТА ЗДОРОВ'Я-ЗБЕРЕЖУВАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ

НАВЧАЛЬНИХ КНИГ К. УШІНСЬКОГО

«РІДНЕ СЛОВО» І «ДИТЯЧИЙ СВІТ» 114

Редько В.Г.

ШКІЛЬНИЙ ПІДРУЧНИК ІНОЗЕМНОЇ МОВИ
ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ УЧНІВ
В УМОВАХ КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО
ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА..... 119

Natalia Bessarab

EDUCATION OF CIVIC COMPETENCE OF STUDENTS
IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS
IN THE NEW UKRAINIAN SCHOOL 121

Беценко Т. П.

КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ У ШКОЛІ ТА ЗВО
ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ І
СТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ У МОЛОДІ 125

Радул О. С., Ткаченко О. М.

В. О. СУХОМЛИНСЬКИЙ
ПРО ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ..... 128

Ваховський Л.Ц.

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ У КОНТЕКСТІ
ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПІЗНАННЯ..... 132

Куліш Т.І.

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ
В ОСВІТІ УКРАЇНИ
(НА ПРИКЛАДІ ПОСТАТІ НАТАЛІЇ ЛУБЕНЕЦЬ)..... 136

Кошляк М.А.

ПРОБЛЕМА ВИХОВАННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ
У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ
В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО..... 140

Максименко В. Д.

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТЬ
«ПІЗНАВАЛЬНА АКТИВНІСТЬ»
ТА «ПІЗНАВАЛЬНА САМОСТІЙНІСТЬ»
В УКРАЇНСЬКІЙ ДИДАКТИЦІ
ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ (1990-і – 2000-і РОКИ) 144

Пугач А. В.

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ:

ОСВІТНІ ПРАКТИКИ ФАКТЧЕКІНГУ

ДЛЯ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ 148

Сухомлинська Л. В.

ПЕДАГОГІЧНІ ЕПІСТОЛЯРІЇ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

ЯК СКЛАДНИК НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ 153

Філоненко О.В.

ПЕДАГОГІЧНЕ НОВАТОРСТВО

ВАСИЛЯ ІВАНОВИЧА ХАРЦІЄВА..... 156

Човрій С. Ю.

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ СТАНОВЛЕННЯ

ТА РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

НА ЗАКАРПАТТІ (КІНЕЦЬ ХVІІІ – 40-ВІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)..... 160

Вітальне слово

*учасникам Всеукраїнської науково-практичної конференції
«Історія та філософія освіти в незалежній Україні:
виміри історичної пам'яті (український
і зарубіжний дискурси)»
академіка НАН України, академіка НАПН України
Василя Кременя*

Шановні учасники конференції!

Шановні організатори і доповідачі!

Проблематика, яка віддзеркалює історичну пам'ять і все, що з нею пов'язано, є особливо затребуваною під час широко-масштабного вторгнення РФ в Україну, хоча, по суті, є актуальною впродовж усього існування держав на теренах України і РФ. Маємо пам'ятати, що нинішнє вторгнення було підготовлено РФ не лише з погляду військового озброєння, а й з позиції переформатування історичної пам'яті способами формування хибного світогляду, перекручування історичних фактів, утвердження неправдивих наративів тощо. І каналом упровадження усього цього у свідомість населення РФ передусім була освіта.

В епоху глобальної інформатизації, активного впливу соцмереж, що наразі стосується однаковою мірою практично усіх поколінь, потрібно активно протистояти маніпулятивним технологіям. Такі технології спотворюють історичні події, апелюють до штучно створеного ресентименту, нав'язують антицінності. Це значною мірою ускладнює виховання молоді, до того ж викривлює уявлення дорослих і здавалося б, зрілих свідомих громадян. І тут є важливим

не лише викладання історії, а й формування історичної пам'яті усіх поколінь. Тим більше, що до недавнього часу практично уся історія України була переписаною відповідно до радянських наративів, а після здобуття Україною Незалежності – викривленою сучасною російською політичною пропагандою та історіографією. І це ускладнює наші – наукові й освітні – завдання.

На сучасному етапі повномасштабного вторгнення особливо загострилася проблема переосмислення старих історичних парадигм, що не було завершено за останні десятиліття, розроблення нових програм, нових підручників. Тобто наукове обґрунтування концепції формування історичної пам'яті в усіх її складниках – наукових знаннях, масових уявленнях і міфах, а також опредмечування історичної пам'яті у традиціях, пам'ятках, документах, а також практична її реалізація – завдання номер один не лише для істориків.

Наше завдання – доносити істини історичного минулого, закарбовувати в пам'яті учнів і події минулого, і факти сучасності, аби вони не були викривленими з часом. Ми маємо сприяти максимальному згуртуванню нації на основі правдивої, національно орієнтованої історичної пам'яті.

Топузов О.М.,

*доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член (академік) НАПН України,
директор Інституту педагогіки НАПН України
Інститут педагогіки НАПН України
orcid ID: 0000-0001-7690-1663*

ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ОСВІТІ

Анотація. Висвітлено важливість засобами освіти формувати патріотизм і національну ідентичність у дітей і молоді України, що корелює із державною політикою України щодо протидії ворожій історичній політиці та реалізації завдань консолідації суспільства на основі спільної історії.

Ключові слова: історична пам'ять, національні інтереси, патріотизм, національна безпека, інформаційна війна.

У контексті виконання завдань, окреслених у Стратегії національної безпеки України, посилюється й актуалізується роль освітньої сфери. Адже формування національної ідентичності є визначальним національним інтересом, окресленим у стратегічних завданнях згаданого документу, а забезпечити її належне формування особливо у молодого покоління українських громадян покликана й освіта. Саме освітня галузь є найширшим ретранслятором політики держави у галузі минулого [4].

Із початком агресивної війни РФ проти України посилюється нагальність розроблення дієвих засобів формування у громадян України патріотизму і україноцентрованої національної самоідентифікації: «Метою державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є досягнення єдності в українському суспільстві шляхом подолання суперечностей соціокультурного, мовного, регіонального характеру на основі європейського та євроатлантичного курсу» [1]. Тому формування історичної пам'яті, прищеплення національних традицій, створення в уяві молоді етнонаціональних образів, плекання сприйняття себе нащадком славного європейського народу та європейської цивілізації у цілому – це провідні напрями освітньої і виховної

роботи сучасних освітян у закладах освіти всіх рівнів. Однак історико-патріотична орієнтація роботи з дітьми дошкільного і шкільного віку є найбільш ефективною, бо у ці вікові періоди в особі найглибше вкорінюється – спочатку на емоційно-образному, а згодом на ментально-свідомісному рівні – розуміння, ідентифікування себе громадянином України, тобто національна ідентичність.

Політика уряду України у галузі ставлення до минулого, відображена у таких документах, як Постанови Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв», що оновлюються та оприлюднюються кожного року; Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2023), низка Законів України про декомунізацію, прийнятих 2015 р., а також у затвердженій МОН України «Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України» (2022) [1-6].

Положення цих та інших тематично близьких документів спрямовують освітян на протидію дезінформації, поширюваній країною-агресором у галузі історії нашої Батьківщини, розпалюванню національної, міжетнічної, релігійної ворожнечі та ненависті. Водночас згадані документи стимулюють до розширення й активного пропагування практики збереження у суспільній свідомості українців пам'яті про значущі події національного минулого, про видатних історичних осіб. Актуальними стають практики комеморації або спільного пам'ятання, спільного вшанування, що є й актами передачі дітям та молоді світоглядно значущої інформації про минуле народу, нації, є актами спільного переживання й утворення спільних спогадів. Емоційному забарвленню історичної пам'яті сприяє вироблення ритуалів увічнення, вшанування, святкування знакових для нації та держави осіб і подій, заснування «місць пам'яті». Усе згадане істотно впливає на вкорінення в свідомості дітей (починаючи з віку дошкільця) та молоді національної ідентичності і почуття патріотизму, а також є протидією у веденні інформаційної війни з ворожою історичною політикою.

Підтримання невикривленої або незаангажованої моделі історичної пам'яті забезпечує підтримання безперервної етнічної еволюції, передачу прийдешнім поколінням накопиченого багатства національних цінностей. Наголосимо, що формування національної ідентичності громадян є визначальним національним інтересом будь-якої суверенної країни і детермінує її політику та необхідні

запобіжні дії щодо протидії фальсифікації або викривленню історії свого народу. Навіть в країні зі стабільною громадянською ідентифікацією, якою є США, на державному рівні, в офіційній доповіді про невідкладні завдання національної безпеки №68 (2012) було визнано, що «розуміння історії, політики, культури і традицій є важливим для громадянської позиції і критично значущим для усвідомлення того, хто є союзниками, а хто – супротивниками Америки» [8].

Водночас в умовах відкритого інформаційного суспільства пам'ять є ресурсом суспільного діалогу, який забезпечує багатосторонню комунікацію різних груп і верств населення, пошуки можливостей порозуміння, що особливо важливо для консолідації нашого суспільства в умовах війни.

Сучасні українські політологи констатують, що в обставинах війни проти РФ серед українців фіксується сплеск патріотичних настроїв, а путінська війна як ніколи об'єднала українців. Тому, наприклад, з початком гарячої фази російсько-української війни українсько-американська дослідниця-політолог О. Шевель (2022) визнає доцільним встановлення уніфікованого україноцентрованого режиму пам'яті [7].

У цьому контексті найвагомішими чинниками формування історичної пам'яті в освіті виступають навчальні предмети і дисципліни суспільствознавчої галузі знань, у першу чергу історії, а також українська мова і література, географія. Для нас, педагогів і викладачів, чи не найголовнішою функцією цих галузей знань є те, що вони – дієвий інструмент виховання у дітей та молоді патріотичних і громадянських почуттів, вони відіграє присутню роль у їхній соціалізації у дусі етнонаціональної ідентичності.

Якщо пригадати пророчі слова великого історика і державного діяча Михайла Грушевського про те, що «Завдяки історичній пам'яті людина стає особистістю, народ – нацією, країна – державою», то для нас, освітян, першочерговим завданням стає доцільно організований і національно орієнтований навчальний і виховний процес молодого покоління патріотів своєї держави.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». Від 13.12.2022. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (Зчитано 10.05.2024).

2. Закони України про декомунізацію (всі – 2015 р.): Закони України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» (закон № 314-VIII); Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом в Другій світовій війні 1939–1945» (закон № 315-VIII); Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» (закон № 316-VIII); Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» (закон № 317-VIII) (Зчитано 10.05.2024).
3. Закон України «Про національну безпеку України» (згідно з чинною редакцією 31.03.2023). <https://ips.ligazakon.net/document/t182469> (Зчитано 10.05.2024).
4. Указ Президента України №56/2022 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (Зчитано 10.05.2024).
5. Стратегія інформаційної безпеки. Затверджено Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. Урядовий кур'єр. 2021. № 251. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>. (Зчитано 20.04.2024).
6. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України 06.06.2022 року №527. <https://lpnu.ua/viddil-molodizhnoi-polityky-ta-sotsialnoho-rozvytku/kontseptsiiia-natsionalno-patriotichnoho> (Зчитано 20.04.2024).
7. Шевель, О. (2022). Демонтаж пам'яті. <https://uamoderna.com/demontazh-pamyati/shevel-memory-wars> (дата звернення: 21.04.2024). URL: <https://uamoderna.com/demontazh-pamyati/shevel-memory-wars>.
8. Klein, Joel I. and Rice, Condoleezza and Levy, Julia C. (2012). U.S. Education Reform and National Security (Independent Task Force Report No. 68). New York: Council on Foreign Relations Press.

Саух П.Ю.,

*доктор філософських наук, професор,
дійсний член (академік) НАПН України,
академік-секретар Відділення вищої освіти
НАПН України
ORCID: 0000-0001-9767-7496*

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК РЕПРЕЗЕНТАТИВНА ФОРМА ДІЙНОСТІ. ЇЇ МІСІЯ ТА КУЛЬТУРА ФОРМУВАННЯ

Анотація. Розкрита місія історичної пам'яті, яка встановлює не лише причинний зв'язок минулого і майбутнього через сучасне, але й впливає на оціночні характеристики минувшини і ретроспективне бачення сьогодення. Ми в Україні ніби розуміємо це й прагнемо бути об'єктивними в осягненні нашої історії, але нерідко виходимо з односторонньої заангажованості, змінюючи оцінки залежно від політичної кон'юнктури, надаємо історичній пам'яті гіпертрофованого значення шляхом її політизації. Доводиться, що єдиним імперативом, здатним страхувати соціум від таких і подібних небезпек і ризиків є культура історичної пам'яті.

Ключові слова: історична пам'ять, політична кон'юнктура, культура історичної пам'яті, критичний підхід, політика пам'яті, громадянська освіта.

Соціокультурний розвиток будь-якого суспільства завжди спонукає до визначення ставлення до своєї історії, до того досвіду, який дістався у спадок від попередніх поколінь. Й що цікаво, існує пряма залежність між масштабністю соціокультурних завдань, які ставить перед собою суспільство, та розмахом осягнення попереднього історичного досвіду. Чим глибші зміни передбачається здійснити, тим всеосяжнішим і відповідальнішим відбувається переосмислення історичного досвіду. Забувати або нехтувати цим означало б зводити будівлю майбутнього на піску, іншими словами, “визнавати себе випадковими подорожніми на стежках світової історії, які не знають, навіщо прийшли у світ, для чого живуть і чого повинні досягти” [1, с. 8].

У цьому контексті Україна не є винятком, тим паче у ці непрості для усіх нас часи.

Історичний досвід органічно пов'язаний з пам'яттю, яка долає невпинний час, долає забуття. У цьому непересічна культурна значущість історичної пам'яті. Вона встановлює не лише причинний зв'язок минулого і майбутнього через сучасне, але й впливає на оціночні характеристики минувшини і ретроспективне бачення нашого сьогодення. Безпам'ятство – це не просто невдячність перед минулим, а й безвідповідальність перед майбутнім. Щоб не помилятися в майбутньому, ми маємо пам'ятати про свої прорахунки й помилки в минулому. Ватро розуміти, що історія кожного народу, хоч якою складною вона б не була, є вмістилищем його власного життєвого досвіду, і потрібно навчитися цей досвід розуміти й поважати. Не думаю, що ми маємо сторонитися і відхрещуватися від відомих слів Володимира Винниченка щодо “броду”, без якого не можна читати історію України. В нашій історії було все – від військових поразок, героїзму, зрад, репресій, переслідувань до негараздів у політиці й економіці. Наша історія не гірша і не краща, ніж в інших народів. “Кожній нації – справедливо зазначає Ліна Костенко, – є за що посипати собі голову попелом. Тільки не треба тим попелом запорошувати очі наступних поколінь. Ніхто з нас, нині живучих, не може нести відповідальності за давні неспокутувані гріхи. Але кожен із нас зобов'язаний їх не повторювати і не примножувати” [2, с. 19]. А це означає: любити своє минуле і пишатися ним, а не періодично переоцінювати його на догоду мінливим суб'єктивним інтересам чи амбіціям. Цінуючи минуле, ми повинні розуміти, що не обов'язково безпосередньо відтворювати його форми, аби відчувати гордість за діяння своїх предків. Пам'ять, помножена на моральну оцінку, породжує сумління як внутрішню самокритику. Якщо немає пам'яті, то немає оцінки, а, отже, немає і совісті. Історична пам'ять народу формує моральний клімат, в якому він живе, в якому кожен з нас повниться добром чи злом. Феномен історичної пам'яті – потужний і нічим не замінний складник духовного потенціалу нації, смисложиттєвий компонент нації- і державотворення, основа історичної свідомості соціуму. Але коли в соціумі гостро стикаються різноспрямовані інтереси і вирують політичні пристрасті, репрезентація минулого здатна перетворюватися на деструктивне знаряддя маніпулювання масовою свідомістю. За цих умов політична й ідеологічна кон'юнктура змушує одну частину суспільства проходити повз “незручні” для неї події

і факти, а іншу – щось серед історичних фактів прикрашати чи сакралізувати. Тобто виникає ситуація відсутності філософічності історичної пам'яті й тотального продукування філодоксичності (“множинності правд”).

Історична пам'ять має бути чинником стримування від падіння у “прірву ірраціоналізму”, зберігати наукову цінність історичного знання й цим самим забезпечувати баланс раціональних та ірраціональних складників національної свідомості. Будь-які викривлення, породжувані чи то схильністю до ідеалізації минулого, чи то спробами нехтування ним або “викорінення” його, створюють ризики, наслідки яких важко спрогнозувати. Адже саме історична свідомість є тією життєдайною формою суспільної свідомості, яка творить із населення народ [3, с.13].

Чи готові ми сьогодні незаангажовано подивитися і сприйняти свій історичний поступ? Чи здатні відродити нашу пам'ять, очистивши її від безпам'ятства та ідеологічного схематизму? Чи готові до сприйняття і освоєння тієї історичної спадщини, що стала доступною в наш час? Ці та інші питання, на жаль, продовжують стояти німим докором нашому національному сумлінню. Ми десятиліттями продовжуємо боротися із своєю історією, а, отже, із своєю пам'яттю. Переписуємо, переоцінюємо, переглядаємо зміст підручників з історії України для загальноосвітніх закладів освіти [4]. Тобто ніби прагнемо бути об'єктивними в осягненні нашої історії, але, як і колись, виходимо з однієї заангажованості, змінюючи оцінки залежно від політичної кон'юнктури, і надаємо історії гіпертрофованого значення шляхом чергової її політизації.

Єдиним імперативом, здатним страхувати соціум від таких і подібних небезпек і ризиків є культура історичної пам'яті. Лише вона проводить чітку межу між можливим і неможливим, чесним і нечесним. “Там, де закінчується простір культури, (а він, як свідчить історія, не безмежний), починається простір варварства” [3, с. 14]. Неупереджений погляд на наше ставлення до історії дає підстави зробити висновок, що ми маємо справу з трьома підходами до історичного минулого: монументальним, антикварним та критичним. Монументальний підхід до історії пов'язаний з пошуком у минулому зразків для наслідування, пошуку смислів, здатних надати значущості нашій діяльності та виправдовувати будь-які наші діяння. Антикварний підхід, у свою чергу, зосереджується на фольклорі, побуті, історичних пам'ятках тощо. Що

стосується критичного підходу, то сутність його полягає у критичному осмисленні історичних подій та їх оцінок. Усі підходи, особливо монументальний і критичний, спрямовані на різні історичні періоди: одні з яких широко героїзуються, натомість інші тлумачаться як суцільне історичне небуття.

Консенсус у культурі формування історичної пам'яті знайти не так вже й складно, якщо керуватися здоровим глуздом і орієнтуватися на універсалістську етику з її головним принципом “не зашкодь”. Якщо в цьому дискурсі об'єктивно оцінювати наше відтворення історичної пам'яті, то для нас мав би бути домінантним критичний підхід. Звичайно, критичний підхід до історії не означає постійної зміни акцентів, позитиву на негатив і навпаки, як це нерідко у нас робиться. Критичне ставлення до власної історії – це прагнення зрозуміти її. Не виправдати, а зрозуміти в її власній суті, не фетишизуючи і не заперечуючи можливі її уроки.

Україні потрібна обдумана стратегія формування громадянської ідентичності за безпосередньої державної підтримки політики пам'яті. Обравши європейську інтеграцію, країна мусить дотримуватися європейських стандартів політики пам'яті і відповідно вибудовувати свою систему громадянської освіти на усіх рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Саух П.Ю. Історія: пам'ять минулого чи уроки майбутньому? Волинські історичні записки. № 1, 2008.
2. Костенко Л. Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала. Київ: Видавничий дім «KM Akademia», 1999.
3. Нагорна Л. Культура історичної пам'яті. Культура історичної пам'яті: європейський та історичний досвід / [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.]; за загальною редакцією Ю. Шаповала. – Київ: ІПІЕНД, 2013. 600 с.
4. Шкільна історія очима істориків і науковців. Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України. К., 2008. С. 119-127.

Бех І.Д.,

*доктор психологічних наук, професор,
дійсний член (академік) НАПН України,
директор Інституту проблем виховання НАПН України
ORCID ID: 0000-0002-4763-1673*

ДВА ЕТАПИ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ

Анотація. Педагогіка як гуманітарна наука відрізняється від природознавчих дисциплін специфікою свого предмету – людини у її розвитку як особистості. Це створює суттєві труднощі, пов'язані як з визначенням руйнівних сил, так і перетворювальних можливостей основних методів. З огляду на це, розкривається природа вичлених етапів-парадигм.

Ключові слова: вдосконалення, вихованець, дитиноцентризм, досвід, етапи, людиноцентризм, педагогіка, світоглядна позиція, соціоцентризм, суспільство.

Педагогіка як наука у своєму розвивальному поступі пройшла певні етапи, яким властиві відповідні парадигми зі своїми цілями, методами, змістосутнісними особливостями. Кожна з цих наукових парадигм накопичила власний людино перетворювальний досвід, що фіксується у певних формах як історична пам'ять. Між згаданими етапами-парадигмами можуть існувати різні відносини: наступності, запозичення, селекції, парціального чи глобального заперечення.

У цьому зв'язку у педагогічній науці, зокрема щодо проблем становлення особистості, видається доцільним вичленими два етапи: соціоцентризму і людиноцентризму. Послідовно розкриємо їхню сутність.

Як світоглядна позиція соціоцентризм усі форми буття людини підпорядковує суспільству, його установкам, інтересам, цінностям тощо. Соціоцентризм виступає основою масового техносоціального регулювання, планування, проектування. Він апелює до культури корисності з її пріоритетом засобів життя, а не смислів життя. Так, прагнення до матеріального збагачення пояснює багато чого у професійній надактивності, яка слугує втечі від усвідомлення внутрішньої порожнечі. Якщо прагнення до грошей бере верх, прагнення до смислу підмінюється прагненням до засобів. Людина

потрапляє під владу грошей, і ті замість того, щоб бути засобом, стають метою.

У педагогічній площині дитина за орієнтації на даний принцип розглядалася практично об'єктом виховного впливу. А відтак, основними формуючими особистість засобами виступали приписи, вимоги, інструкції як форми соціальної дії на вихованця.

Соціоцентризм у реальній виховній практиці зосереджується в основному на соціальному розвитку особистості, на розгляді дитини як члена певної групи, спільноти, суспільства. Головною метою виступала соціалізація, тобто засвоєння підростаючою особистістю різноманітних соціальних норм як соціальної регуляції її поведінки на рівні пристосування до соціального середовища. Природно, що саме навички соціальної поведінки (наприклад, дотримання вимог стосовно ставлення до члена колективу, черговості у певних соціальних ситуаціях, формально-позитивне ставлення до праці та ін.) вважалися провідними критеріями розвитку особистості.

Соціоцентризм байдужий до внутрішнього світу вихованця, ігнорує його чільне місце в ієрархії суспільних цінностей, унікальність його як особистості. Звідси вищою цінністю вважається не моральна досконалість особистості, а праця як смисл життя людини. Тотальне залучення підростаючої особистості до діяльності у зовнішньому об'єктивному світі, на що націлює соціоцентризм, може створювати певні суттєві ускладнення в її розвитку. По-перше, непомірна поглиненість вихованця тією чи іншою предметною діяльністю, навіть за умови психологічно вираженої її організації, обмежує його можливості до розгортання «праці душі», звернення до свого внутрішнього світу з метою його зміни і морально-духовного вдосконалення. По-друге, будь-яка предметно-перетворювальна діяльність реалізує суб'єкт-об'єктне відношення, яке може бути досить небезпечним для розвитку особистості. Наприклад, результат праці, який не виступає предметом задоволення певної матеріальної потреби, може актуалізувати й закріплювати у структурі особистості вихованця егоїстичні почуття (зверхність, гонористість, самолюбство тощо), якщо він за відповідними параметрами кращий за результат ровесника. Недосконалий результат відповідно може викликати заздрість, роздратування, агресію.

Другий етап розвитку педагогічної науки – це етап людиноцентризму. Він був підготовлений усім ходом цивілізаційного розвитку. Так, магістральну лінію функціонування сучасного світового

суспільства з його розвиненими громадянськими інститутами визначають ідеї демократії і толерантності як тип міждержавних відносин. Сучасна філософія основною своєю категорією постулює цінність людини, яка конкретизується аксіологічною теорією. Конструктивна аксіологія поширюється у педагогіку ідеями гуманізму, взаємодії як «співбуття», співтворчості.

У сучасній культурі переважає орієнтація на людиноцентризм, культивуються ідеї гідності людини. Культура гідності націлює педагогіку на ціннісно-сміслові основи життя людини, її екзистенційну сутність. Вершинна гідність людини тут пов'язується з її устремлінням до віднайдення смислу життя у створенні творчого продукту, чи звершенні загальнозначущої справи, чи в переживанні добра, істини і краси, в переживанні природи і культури, чи у зустрічі з іншою унікальною людиною, з самою її унікальністю. Однак найбільш благородний і великий смисл життя для тих людей, хто, будучи позбавлений можливості віднайти смисл у справі, творенні, переживанні чи любові, за допомогою самого ставлення до свого важкого становища, яке вони об'єктивно змінити не можуть, підносяться над ним і переростають власні межі. Значущою позицією, яку вони вибирають, є така позиція, що дає можливість перетворити тяжке становище в досягнення, героїзм.

Методологічний фундамент людиноцентризму визрівав безпосередньо в самому історико-педагогічному процесі. Завдяки тому, що цей процес не міг бути жорстко нормовідповідним наявним соціокультурним тенденціям, у педагогічній науці та практиці творчо формувалася гуманістична традиція, яка передбачала сходження людини до вищих морально-духовних вартостей. Щоправда, через відсутність відповідної цілісної теорії ця традиція багато віків існувала у, так би мовити, скороченому варіанті: або у формі певних проявів цілісного педагогічного процесу, або у формі одиничних авторських інноваційних підходів.

Загальнонауковий принцип людиноцентризму (стосовно освіти – дитиноцентризму) нині об'єктивується як особистісно орієнтований педагогічний, зокрема виховний, процес.

У ньому власна діяльність дитини, метою якої виступає її моральне самовдосконалення, й має визначати суть принципу дитиноцентризму.

Дійовим способом управління власною діяльністю дитини з морального вдосконалення, а отже, і способом керування її осо-

бистісним саморозвитком є розуміння її педагогом як сукупність способів, які він використовує у спілкуванні з вихованцями. Розуміння не слід отожднювати з пасивним слуханням або просто зі згодою чи пробаченням дитини. Розуміння – це активне сприймання не тільки висловлювань дитини, а й усього її «Я». Продуктивний рівень розуміння пов'язаний із розумінням загальної ситуації вихованця як особистості на даний момент.

За розумінням стоїть піклування про вихованця, усвідомлення його глибинної сутності, а не окремих емоційних переживань. Вихованець психологічно залучає на Ціннісному рівні педагога у свою власну діяльність (а без Цього дана діяльність не буде ефективною), і він залишається в ній доти, доки вихованець відчуває, що вихователь приймає його таким, яким він є. Дитина переконується, що її знають такою, якою вона знає себе. Водночас вона відчуває, що не буде знехтувана, що вихователь збереже добрі стосунки з нею.

Розуміння – це модель стосунків, яка заперечує маніпулювання вихованцем; вихователь мусить увійти в процес мислення дитини так, щоб це дозволило їй залишитися відповідальною за себе. За такого входження у внутрішню діяльність вихованця вихователь має обґрунтувати свій погляд на предмет обговорення, активно виражати власні переконання й почуття.

Розвивально-виховна цінність розуміння полягає у тому, що воно виступає благодатною психологічною основою для того, щоб між судженнями вихователя і висловлюваннями дитини не виникало нездоланих суперечностей, щоб судження педагога поступово переходили у власні розмірковування дитини, задаючи їм необхідну ціннісно-сміслову спрямованість.

Педагогіка виховання найбільшою мірою у своїх наукових позиціях на соціальну сутність зростаючої особистості та на загальні способи (методи) її становлення залежна від філософсько-методологічних уявлень про глибинну сутність й смислоціннісне призначення людини, її місії у суспільстві й світі у цілому. Якраз така світоглядна трансформація безпосередньо відбилася на освітньому процесі у відповідному контексті історичної пам'яті.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Арсеньев А. С. Глобальный кризис и личность. Мир психологии и психология в мире. 1994. № 2.

ДОПОВІДІ

2. Бех І.Д. (2003). Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. К.: Либідь. 280 с.
3. Воловик В.И. Філософія педагогіки [Текст]. В.И.Воловик. – Запоріжжє : Просвіта, 2003. – 152 с.
4. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. К., 1989. С. 380.
5. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. В. О. Сухомлинський. Вибрані твори. В. О. Сухомлинський. К., 1977. – Т.3. – 282 с.

Удод О.А.,

*доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
завідуючий відділом української історіографії
Інститут історії України НАН України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7988-0391>*

СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ НАРАТИВ ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ПРОПАГАНДІ

Анотація. Аналізується сучасний етап активізації російської історичної пропаганди, спрямованої на підрив основ української національної ідентичності. Підкреслюється необхідність створення в Україні дієвої системи деконструкції російських імперських історичних міфів, основою якої має бути сучасний український історичний наратив.

Ключові слова: український історичний наратив; російська історична пропаганда; шкільна історична освіта; підручник історії.

Задовго до сучасної російсько-української війни, що розпочалася у 2014 р., та її найгострішого етапу, який настав після широкомасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р., весь московський державний ідеологічний апарат працював над пропагандистським забезпеченням агресивної війни. Її мета цинічно і відверто заявлена московською владою: українського народу ніколи не існувало, отже і держави Україна не повинно бути. Таким чином, нинішня війна стала для України екзистенційною, а тому увага до української історії спостерігається з боку обох воюючих країн. Російська Федерація, будучи за природою тоталітарною і недемократичною, без будь-яких ознак громадянського суспільства, давно одержавила історичну науку, перетворивши її у пропагандистський імперський інструмент.

8 травня 2024 р. російський президент В.Путін видав Указ №314 «Про затвердження Основ державної політики Російської Федерації в галузі історичної просвіти». Стало очевидним, що підготовка атаки на історію була частиною підготовки до широкомасштабної агресії в Україну. Нові меморіально-репресивні закони,

відродження піонерії, єдині підручники з історії в школах, курс «Основ російської державності» у вищих навчальних закладах, тотальна мілітаризація системи освіти тощо переконливо демонструють, що у російських дітей та підлітків просто не залишилось шансів уникнути державної історичної пропаганди. Поява такого документа ідеально вкладається у загальну траєкторію розвитку російської держави від авторитаризму до тоталітаризму. Але то є внутрішні російські проблеми. Небезпека криється в іншому – Росія розширює свою експансію не тільки на тимчасово окуповані території України, де вже роками викладається історія за російськими канонами, в якій немає місця українській державності, а й на увесь так званий «руській мір». А це загроза й європейській цивілізації.

Активність російської історичної пропаганди розгортається на тлі тотальної пасивності нинішньої української влади у цій сфері. В Україні досі відсутня стратегія та відповідальні особи у сфері гуманітарної політики загалом та історичної зокрема. Досі не реалізовано навіть поодинокі актуальні й потрібні державні проекти у сфері історичної освіти. Не виконано (саботаж?) Указ Президента України №423 від 24 серпня 2021 р. «Про День Української Державності» в частині розроблення та реалізації «стратегії захисту збереження та популяризації історії української державності». Очевидно, що без перемоги на світоглядному фронті та в боротьбі за утвердження у світі об'єктивної української історії не буде й нашої перемоги у російсько-українській війни. Для істориків зрозуміло, що битва на історичному фронті буде тривати та посилюватися. Без протидії з боку українських істориків, які ніколи не мали дієвої підтримки з боку влади, російська версія (візія) минулого так і пануватиме у світі.

Єдино можливою відповіддю від вітчизняних істориків вбачається у створенні, розвитку і популяризації сучасного українського історичного нарративу як засобу формування національної ідентичності.

У науковому обігу поняття «гранд-нарратив» перебуває з 1979 р., коли французький філософ Ж.-Ф. Ліотар дав йому означення як способу організації наявної інформації про минуле з визначенням того, що в ньому є найбільш істотним і достовірним. Національний гранд-нарратив (майстер-нарратив) як найбільш поширений різновид історичного нарративу вимагає створення такої системи

координат, в якій суто подієва історія пов'язана з аналізом структур, що народжувались, розвивались і зникали в минулому. В цій царині є два чітко визначених завдання: позбавити вітчизняний гранд-нарратив від російського впливу (повна сепарація) і вписати її у транснаціональну (глобальну) історію.

В українському гранд-нарративі повинні бути представлені всі народи, які перебували або перебувають у кордонах сучасної України. Так само очевидно, що, наприклад, в ранньосередньовічній історії України не варто шукати українців, так само, як в історії Великої Британії – англійців, або в історії Франції – французів. Націоналізація історії – це продукт модерних часів і практик історієписання. Націоналізація – це, насамперед, відокремлення (сепарація) від так званої спільної історії – дореволюційної або радянської (російської). Розгортаючи вітчизняний гранд-нарратив на тлі транснаціональної (глобальної) історії, ми повинні менше відчувати трагічний тягар минувшини і більше пишатися його героїкою. Минуле України того варте. Не слід авантюрно піддаватися закликам модного слогану «Подолати минуле», адже воно, минуле, ні теоретично, ні практично не може бути переборене. Долати, тобто переосмислити, переглянути, переоцінити, переписати і т.д. варто ту історію, яку заповнили російські історичні міфи, «совковий менталітет», комплекс української (хохляцької) меншовартості, соціальний песимізм, надмірний індивідуалізм і брак колективності. В основі такої історії має бути вітчизняний гранд-нарратив як надійний і ефективний антидот російській історичній пропаганді.

Дічек Н.П.,

*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач відділу історії та філософії освіти
Інститут педагогіки НАПН України
orcid ID: 0000-0002-2185-3630*

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ І ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ:

ВИМІРИ ДИСКУРСУ

*“Завдяки історичній пам'яті людина стає особистістю,
народ – нацією, країна – державою”.*

М. Грушевський

Анотація. Висвітлено методологічні підвалини теоретичного феномену історичної пам'яті (зарубіжні підходи) для обґрунтування доцільності активізації в освітній галузі потенціалу групових меморіальних заходів як одного із способів формування в дітей та молоді історичної пам'яті.

Ключові слова: освіта, історична пам'ять, національна самоідентифікація, історія як міф, політика історичної пам'яті, комеморація.

Історія українців як знання про минуле народу, творилася у складних обставинах, по-перше, тривалого бездержавного буття на перехресті історичних рухів європейських та азійських народів (особливості географічного положення українських теренів), по-друге, привабливості українських земель для загарбників з огляду на їх родючість і багатство надр. Тому патріотично налаштовані історики, починаючи з XIX ст. – В. Антонович, Д. Багалій, М. Костомаров, М. Яворський, великий М. Грушевський – і донині поступово витворюють не викривлену, не підпорядковану імперським чи ідеологічно заангажованим нарративам, історію перемог і поразок українців на шляху до суверенного державного існування.

Початок повномасштабної військової агресії рф проти України (24 лютого 2022 р.) загострив важливість сфери світоглядного дискурсу, у якій чільне місце посідає дискурс минулого, як пам'ять і контрпам'ять. Чому? Бо це поле змагання за свідомість і переконання людини, за її національну ідентифікацію, що формує

патріотичні настрої і прагнення боротися за національну гідність, свободу, за утвердження українства як самодостатньої історично легітимної нації. Тому крім «гарячої» війни, яка забирає життя українців, ми свідки війни пам'яті, «битви за минуле», яка однак безпосередньо корелює із формуванням духовної, коренево істотної спроможності нації вистояти.

Саме тому феномен історичної пам'яті – це вагомий чинник впливу на сприйняття людьми сучасності, розуміння минулого і проектування майбутнього, формування їхньої соціокультурної, національної ідентифікації, що забезпечує підтримання безперервної етнічної еволюції, передачу накопиченого багатства національних цінностей прийдешнім поколінням. Завважимо, що формування національної ідентичності громадян є визначальним національним інтересом будь-якої суверенної країни і детермінує її політику та необхідні запобіжні дії.

Якщо узагальнено ідентичність людини – результат опосередкування нею оповідей, наративів тощо (за П.Рікером), то інтеріоризація/вироблення людиною історичної пам'яті, як і освоєння соціокультурної реальності, є, принаймні, дворівневим процесом: спочатку відбувається сенсорно-чуттєва суб'єктивація виявів знання, зовнішнього світу, внаслідок чого формуються чуттєві образи, а на наступному рівні людина інтерпретує сприйняте. Інтерпретація необхідна для вироблення певних опор для життя в суспільстві (Шюц, 1988), тобто людина є носієм низки образів, на основі яких відбувається регуляція її діяльності і поведінки.

Вважаємо, що теоретичною основою досліджень феномену історичної пам'яті має слугувати:

- теорія культурної пам'яті як образу колективного минулого, що наділена функцією ідентифікації громадян і репрезентована в працях М. Альбвакса (Halbwaks, 1952), Яна й Алейди Ассман (Assman, 2011; 2020);
- концепція національної ідентичності Е. Сміта (Smith, 1998), який писав про високе призначення національної ідентичності серед множини культурно-політичних ідентичностей та обґрунтував, що її головними функціями є подолання забуття через нащадків, відновлення колективної гідності через покликання на бодай і міфологічну золоту добу, реалізація братерства, що передбачає оперування

символи, ритуалами та церемоніями, які «прив'язують живих до мертвих і полеглих спільноти» (Сміт, 1998, с. 25-27);

- методологічний підхід до розуміння історії як міфу Дж. Армстронга (Armstrong, 1992), який обстоював думку, що певні «об'єктивні» складники поняття «нація» стають важливими чинниками націєтворення, переходячи у сферу суб'єктивного, перетворюючись на символи й міфи, але міф за Армстронгом — це не хибне знання, а скоріше ідеологічна конструкція, створена для певної мети, це – інтегруючий феномен, в якому символи національної ідентичності набувають зрозумілого значення (Armstrong, 1992),
- або Е. Геллнера (Gellner, 1983), який зокрема стверджував, що національна самосвідомість має базуватися на історії, тобто міфі про єдність: національну, класову, етнічну, релігійну (Gellner, 1983), що постулює важливість формування спільної історичної пам'яті, як одного з маркерів національної ідентичності [1].

В експліцитному поєднанні ці питомі засади дають незаперечні підстави для розгляду минулого не як стійкої данини, а як мінливого об'єкту, що підлягає інтерпретації, і як важливого чинника націєтворення.

Реальність доводить, що такі категорії як «нація», «раса», «етнічність» можуть бути політизовані і використані як дієві важелі політичної мобілізації певної спільноти (групи), що й актуалізують у своїх діях «актори» політичного процесу – політичні, культурні і громадські діячі, релігійні лідери. Проте це стається лише тоді, коли й члени спільноти відчують свою єдність і готові виявляти солідарність, що, своєю чергою, вимагає від них усвідомленості або самосвідомості щодо приналежності до певної спільноти, у нашому контексті – до української нації. Влада незалежної України глибоко усвідомлює значущість дискурсу нації, начала якого заховані в історії культури.

Аналіз феномену історичної пам'яті, коли вона розглядається у контексті соціального досвіду, тобто не з позицій академічних науковців, а з позицій колективної пам'яті певного народу, держави, засвідчує її пов'язаність з політикою, причому ця кореляція посилюється глобально, починаючи з постмодерного часу [1]. Причини приховано у боротьбі за владу між суспільними групами,

класами, партіями, для яких «влада над пам'яттю та забуттям» є надважливою (за Le Goff, 1992 [5, p.54]). Доречно покликатися й до авторитетної думки американського вченого П.Коннертон про те, що образи з минулого зазвичай «виправдовують» / легітимізують соціальний лад теперішнього і «неписане правило для всіх учасників будь-якого соціального процесу – мати спільну соціальну пам'ять»... [2, с.17]). Доповнимо це твердження міркуванням, що таку спільну пам'ять можна і треба випрацьовувати на підставі проведення постійних різноманітних вправлянь у творенні ще в дитячій уяві національних образів, що сприятиме формуванню змалечку мислення історичними образами, категоріями. В аспекті впливу на формування в дітей і молоді національної ідентичності, на наше переконання, ефективним є використання інтерактивного спілкування у процесі проведення групових неформальних пошанувальних і на знак пам'яті про події, історичних осіб заходів.

У наведених розмислах найбільш значущим вважаємо акцентування на інтегруючому призначенні історії-міфу, ним і варто скористатися у творенні символічного наративу історії української нації в уяві сучасних дітей і молоді, у тому числі і засобами пропаганди, яка має працювати на утвердження інтересів державності національної ідеї особливо в умовах інформаційної війни

Отже, пристаємо до думки, що уявлення, образи, які ми створюємо про свою історію, у широкому розумінні міфічні, бо залежать від тієї позиції, яку ми самі займаємо у нашому сучасному житті, а тому слід виходити з обставин реальних викликів і загроз. У вибудові національної ідентичності людина сама орієнтується на існуючі в культурі, але ще важливіше – в колективній пам'яті норми, ідеали, моделі, які, ми, педагоги, покликані переконливо формувати, окреслювати, пояснювати, бо «формування національної ідентичності є визначальним національним інтересом» [Критерії національної безпеки в освітній сфері, 2016].

Сьогодні, у час війни проти рф, посилюється нагальність розроблення дієвих засобів формування в громадян України патріотично орієнтованої, націєнцрованої історичної свідомості, що тісно переплетена з «історичною пам'яттю», хоча й ширша за своїм змістом. І хоча сучасні українські політологи констатують: обставини війни й агресії сусіда викликали сплеск патріотичних настроїв, нам освітянам варто лише ще більше посилювати роботу з розвитку патріотичних настроїв серед дітей, юнацтва, студент-

ства. Враховуючи, що освітня галузь є найширшим ретранслятором політики в галузі минулого, не лише навчальні предмети і дисципліни суспільствознавчої галузі знань, у першу чергу історії, а й виховна робота у позанавчальний час має спрямовуватися у річище плекання громадян-патріотів (виховні години пам'яті, комеморативні практики, краєзнавча робота у дусі збереження свідчень про сучасних героїв – захисників України, облаштування місць пам'яті силами молоді, тощо).

Ми, освітяни, маємо основувати свою діяльність на розумінні, що національна ідентичність є багатокомпонентним свідомісним утворенням, найбільш виразними складниками якого є національне самоусвідомлення, менталітет, історична пам'ять, національні традиції, етнонаціональні образи, міфи, уявлення про місце країни у світі та її цивілізаційну приналежність [4], а тому ненав'язливо, але постійно впливати на їх плекання педагогічними засобами.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Дічек Н.П. (2023). Минуле як символічний ресурс націєтворення. Педагогічні. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, № 4 (128). 2023. С.147-168. DOI 10.24139/2312-5993/2023.04/147-168 URL: https://pedscience.sspu.edu.ua/?page_id=5127 <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/12/%D0%94%D1%96%D1%87%D0%B5%D0%BA.pdf>
2. Коннертон, П. (2004). Як суспільства пам'ятають. Київ: Ніка-Центр. (Connerton, P. (2004). How societies remember. Kyiv: Nika Center).
3. Критерії національної безпеки в освітній сфері: зарубіжний досвід та висновки для України. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-08/osvita_bezpeka-7e24e.pdf (дата звернення: 19.02.2023). (National security criteria in the educational sphere: foreign experience and conclusions for Ukraine. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-08/osvita_bezpeka-7e24e.pdf).
4. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналіт. доповідь. (2019) / [Яблонський В. М., Лозовий В. С., Валецький О. Л., Здіюрку С.І., та ін.] / за заг. ред. В. М. Яблонського. Київ: НІСД.
5. Le Goff, J. (1992). History and Memory / Transl. by S.Rendall, E.Claman. Columbia University Press.

Березівська Л. Д.,

доктор педагогічних наук, професор,

член-кореспондент НАПН України,

директор ДНПБ України ім. В.О.Сухомлинського

ORCID ID: 0000-0002-5068-5234

ПЕДАГОГІЧНІ БІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У КОНТЕКСТІ РЕКОНСТРУКЦІЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Анотація. Розкрито значення педагогічних біографічних досліджень у контексті нових викликів і завдань задля реконструкції (відновлення), або позбавлення колоніального спадку, і збереження історичної пам'яті українського народу.

Ключові слова: біографічні дослідження, педагогічна біографіка, історія педагогіки, історична пам'ять, реконструкція історичної пам'яті, національна єдність.

Нині, під час повномасштабної російсько-української війни, загострилося прагнення українців переосмислити минуле, життєписи постатей з метою зміцнення національної єдності і творення єдиного національного наративу без комуністичного спадку. Проблема формування національної та історичної пам'яті є предметом вивчення сучасних українських учених (Т. Букіна, Я. Грицак, А. Коридон, М. Козловець, Н. Кузьмінець, О. Стадник, В. Попик, В. Яблонський та ін.). Означені теоретичні набутки мають різні відтінки. Підтримуємо думку Миколи Козловця щодо необхідності «деконструкції імперсько-радянських стереотипів у колективних уявленнях українців» [6, с. 22].

Зазначимо, що історія педагогіки, у т.ч. педагогічна біографіка, була інструментом радянської пропаганди у Радянському Союзі, до складу якого входила Україна як радянська республіка. Характерні тенденції того часу такі: заборона певних періодів і персоналій історії української освіти, що прагнули відродити українську школу, незалежність України, створити національну систему освіти; опублікованих джерел і архівів; уніфікація, фальсифікація, русифікація, асиміляція, класовість, партійність, заперечення закордонного

досвіду; відірваність від демократичного світу, орієнтування на російську методологію. Отож, тоталітарна система доклала зусиль до деконструкції історичної пам'яті поколінь українських педагогів, покликанням яких є навчання і виховання учнів.

З 1991 р. біографічні дослідження здійснюються в умовах розбудови державної незалежності України. Характерні тенденції цього часу: розкриття архівів, зміна методології, створення національного освітнього законодавства, декомунізація, дерадянська, дерусифікація в умовах постійного тиску рф. Реконструємо біографії освітян, зважаючи на інтеграцію до європейського і світового простору, пошуку власного місця у цьому просторі [3].

Розгортання біографічних досліджень як складника історії освіти на нових методологічних засадах відбувалося в нових політичних реаліях боротьби за демократичні європейські цінності у процесі Помаранчевої революції 2004 р., Революції гідності як визначальної події в новітній історії України 2013–2014 рр., початку російської війни проти України на Сході. Характерними тенденціями цього періоду є звернення до біографічних досліджень як джерела відновлення історичної пам'яті; декомунізація, дерусифікація, дерадянська; ревізія історіографії, фактологічне очищення.

Проте усвідомлене (як не досадно) переосмислення імперсько-радянського нарративу інтенсифікувалося під впливом повномасштабної російсько-української війни 2022 р., героїчної боротьби українського народу проти російських загарбників за незалежність, національну ідентичність і демократичні європейські цінності. Як зазначають історики, «війна активізувала процес створення української політичної нації з універсальною історичною пам'яттю» [7, с. 192].

З огляду на це на часі біографічні дослідження відділу педагогічного джерелознавства та біографістики Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (далі – ДНПБ) у межах наукового дослідження «Педагогічна біографіка в інформаційному освітньо-науковому просторі» (2023–2025, керівник Л. Д. Березівська). Передусім зацентруємо увагу на унікальному електронному ресурсі «Видатні педагоги України та світу», який інтегрує біографічну і бібліографічну інформацію про понад 80 українських і закордонних педагогів у відкритому просторі [4].

У цьому контексті варто згадати енциклопедичний біографічний словник «Педагоги України другої пол. XIX – початку XXI ст.», про підходи до створення якого йшлося у попередніх

публікаціях [1; 2]. Цілісне представлення біографічного знання про понад 300 відомих і маловідомих педагогів минулого буде вагомим внеском в історію освіти України і сприятиме реконструкції і збереженню історичної пам'яті українського народу. Це складний і відповідальний, і водночас травматичний процес. Але він не зворотній, бо «без деколонізації історичної пам'яті та свідомості ми і в XXI столітті не зможемо остаточно позбавитися від російської експансії» [6, с. 36].

Важливим методологічним орієнтиром є думка Ярослава Калакури про українськість як один з принципів творення енциклопедій. Він окреслив її критерії для добору персоналій до енциклопедичних видань: «Українськість ґрунтується на національній ідеї та культурі, свідомості й пам'яті, національній безпеці, патріотизмі. Її визначає те, як людина сприймає і усвідомлює Україну, наскільки пов'язує з нею своє сучасне та майбутнє життя, як діє стосовно неї, як ставиться до інших людей, котрі тут живуть» [5, с. 15]. Вчений визначив основні ознаки українськості: українське походження (здебільшого народження в Україні або в українській діаспорній родині); набута українська етнічність (національність); наявність українського громадянства або ідентифікація себе з Україною; проживання в Україні більшу частину свого життя або постійний і тісний зв'язок з нею тощо. Звісно, що цей критерій є основним для добору персоналій до енциклопедичного словника «Педагоги України другої пол. XIX – початку XXI ст.». До цих ознак додаємо внесок у розвиток української освіти, виховання громадянина держави України (наукові дослідження, створення навчальної і методичної літератури, освітня, просвітницька діяльність тощо).

Отже, сучасні педагогічні біографічні дослідження мають проводитися у контексті нових викликів і завдань задля реконструкції (відновлення), або позбавлення колоніального спадку, і збереження історичної пам'яті українського народу. Сьогодні важливо поширювати інформацію в освітньо-науковому просторі про відомих і маловідомих українських педагогів минулого, які, бувало, офіруючи власним життям, розвивали українську освіту, а відтак і світову.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Березівська Л. Д. Енциклопедичний біографічний словник як форма представлення колективного портрета педагогів України (друга половина XIX –

- початок XXI ст.): критерії та підходи. *Biography. Біографіка. Біографістика* : зб. пр. Ін-ту біоіст. дослідж. : електрон. наук. вид. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол.: В. І. Попик (голов. ред.) та ін. Київ, 2023. Вип. 2 : Людина науки у вітчизняній біографіці. С. 158–162. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/737020/> (дата звернення: 17.10.2023).
2. Березівська Л. Д. Педагогічна біографіка як складник національної пам'яті: нові виклики і завдання. Педагогічна біографіка в освітньо-науковому просторі в умовах воєнної доби: нові виклики і завдання : зб. матеріалів VIII Всеукр. наук.-практ. конф. з історії освіти з міжнар. участю, 16 трав. 2023 р., Київ / НАПН України, Від-ня філософії освіти, заг. та дошк. педагогіки НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Вінниця, 2023. С. 11–14. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/735919/> (дата звернення: 12.10.2023).
  3. Berezivska, L. D. History of Pedagogy as a Science and Educational Discipline: Ukrainian and European dimensions. ECER 2021. Network: 17. Histories of Education. Session: 17 SES 14 A, Entering the New Communities of Historians of Education after 1945: Former Eastern (Part II) : Proc. of the Intern. Symposium (online), Sept. 9, 2021, Geneva / Europ. Educational Research Assoc. Berlin, 2021. URL: <https://eera-ecer.de/ecer-programmes/conference/26/contribution/52031/> (date of appeal: 17.10.2023).
  4. Berezivska L. D., Pinchuk O. P., Hopta S. M., Demyda Y. F., Sereda K. V. Creation of information and bibliographic resource «Outstanding educators of Ukraine and the world» and its influence on the development of digital humanities. *Inform. Technologies and Learning Tools*. 2022. Vol. 87, no. 1. Pp. 1–17. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v87i1.4825>.
  5. Калакура Я. Критерії українськості формування персоналій Національної енциклопедії. *Українська енциклопедистика як складник інформаційного спротиву* : колект. монографія / Держ. наук. установа «Енциклопедичне видавництво» ; за заг. ред. А. Киридон. Київ, 2022. С. 12–21.
  6. Козловець М. Історична пам'ять українців: проблеми реконструкції. *Українська енциклопедистика як складник інформаційного спротиву* : колект. монографія / Держ. наук. установа «Енциклопедичне видавництво» ; за заг. ред. А. Киридон. Київ, 2022. С. 22–36.
  7. Кузьмінець Н., Стадник О., Букіна Т. Вплив історичної пам'яті українців на події сьогодення. Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія : зб. наук. пр. Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка. Дрогобич, 2023. Вип. 14/56. С. 185–196. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.20>.

Гоголь Н. В.,

*доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри української
мови, літератури та методики навчання
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка*

ПРОЄКТ «ІНТЕНСИФІКАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ЗАСОБАМИ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ»: ВІД ПРОБЛЕМИ ДО ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Представлено комплексне дослідження «Інтенсифікація національної ідентичності в умовах російсько-української війни засобами мовно-літературної освіти», спрямоване на вироблення концептуальних засад інтенсифікації національної ідентичності засобами мовно-літературної освіти у представників різних вікових категорій прикордонних територіальних громад Сумщини.

Ключові слова: національна ідентичність, російсько-українська війна, проєкт, мовно-літературна освіта.

З перших років незалежності України питання національної ідентичності дебатують як у публічній сфері, так і в повсякденному житті. Офіційні варіанти національної ідентичності, що були запропоновані різними політичними суб'єктами, сприймалися населенням України по-різному – від цілковитої підтримки до відкритого неприйняття. Складні процеси націота державотворення в сучасній Україні, політичний плюралізм, етнокультурне розмаїття, білінгвізм, неоднозначні інтерпретації минулого, різноспрямовані геополітичні орієнтації відбиваються на рівні сформованості національної ідентичності українців. Російська збройна агресія проти України, яка розпочалася у 2014 році і переросла в широкомасштабну війну в лютому 2022 року, актуалізувала проблему національної ідентичності в нашій державі.

Помітна частина громадян Україна, на жаль, не усвідомлюють сенс, глибину і екзистенційну значущість таких понять як національна самоідентифікація та національно орієнтована гро-

мадянська позиція. Ця проблема, що кориниться в нашій давній і новітній історії, потребує нагального пошуку раціональних шляхів вирішення суперечності між потребою високого рівня національної самоідентифікації громадян України та реальним станом наукового і методичного забезпечення освітнього процесу в ЗЗСО та ЗВО в порушеному аспекті. В умовах глобалізації зв'язок людини з національною спільнотою слабшає, проте саме цей зв'язок передає історичну пам'ять та культурні традиції і є етноконсолідуючим чинником державності.

Національну ідентичність розуміємо як результат процесу свідомо-підсвідомого ототожнення особистості з певною національною спільнотою, процесу самоутвердження її як носія відповідної культури, усвідомлення власної причетності до системи цінностей цієї спільноти (мови, етичних норм, культурної спадщини тощо). З огляду на сучасні умови російсько-української війни дослідження шляхів інтенсифікації національної ідентичності громадян прикордонних територій Сумщини засобами мовно-літературної освіти є надзвичайно актуальним, оскільки маргінальні настрої та національна невизначеність можуть стати причиною анексії державних територій. Без сформованої національної ідентичності неможливе відстоювання територіальної цілісності України.

Сьогодні система освіти потребує модернізації з огляду на процес збереження національної ідентичності українців, зокрема прикордонних регіонів, в умовах російсько-української війни. Осягнення національно-культурних цінностей засобами української мови, літератури та культури сприятиме збереженню історичної пам'яті, національної автентичності, згуртуватиме українську націю.

Нині перед педагогами постає важливе завдання, а саме: розроблення і втілення в освітнє середовище глибоко продуманих креативних підходів на основі новітніх методик і технологій з метою формування національної ідентичності різних вікових і соціальних груп населення України, і прикордонних територій передусім. Освітнє середовище в якості ресурсу формування/збереження/інтенсифікації національної ідентичності відіграє важливу роль у процесах соціалізації особистості.

Кафедрою української мови, літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені О. Довженка із 2023 року розпочато комплексне дослідження національ-

ної ідентичності в умовах сучасної національно-визвольної війни, яке спрямоване на переосмислення й узагальнення мовно-літературного та навчально-методичного доробку українських митців, учених з огляду на утвердження національної свідомості й патріотичних почуттів пересічних громадян України, студентської та учнівської молоді. Збереження національної ідентичності в період російсько-української війни засобами промоції мови, літератури та культури дає змогу згуртувати українців в умовах глобалізації та прогресуючого мультикультуралізму. Проект «Інтенсифікація національної ідентичності в умовах російсько-української війни засобами мовно-літературної освіти» реалізується через упровадження моделі вдосконалення національної ідентичності для різних вікових і соціальних верств населення.

Об'єктом дослідження є національна ідентичність крізь призму освіти та культури в умовах викликів часу; предметом – реалізація моделі вдосконалення національної ідентичності громадян прикордонних територій Сумщини.

Мета проекту – упровадити в освітнє середовище прикордонних територій Сумщини модель інтенсифікації національної ідентичності громадян різних вікових і соціальних груп засобами української мови та літератури як домінуючих чинників консолідації суспільства.

Система інтенсифікації національної ідентичності засобами мовно-літературної освіти передбачає: 1) розроблення та впровадження мовного курсу «Українська єднає» для внутрішньо переміщених осіб; 2) розроблення та впровадження програми підвищення кваліфікації «Особливості використання нового українського правопису в освітньому документообігу» для державних службовців місцевих органів самоврядування; 3) проведення циклу гостьових лекцій; 4) удосконалення освітніх програм та навчальних планів для спеціальності 014 Середня освіта (Українська мова і література) шляхом введення до курсів за вибором низки освітніх компонентів; 5) розроблення навчально-методичного забезпечення за освітніми програмами спеціальності 014 Середня освіта (Українська мова і література); 6) публікації викладачів у провідних українських та міжнародних наукових виданнях; 7) проведення науково-практичної конференції «XI Довженківські читання: «Олександр Довженко й українська культура: історія, традиції, сучасність»; видання збірника наукових праць «Одинад-

п'яті Довженківські читання»; 8) проведення науково-практичної інтернет-конференції «Перші Куриленківські читання»; 9) проведення всеукраїнської студентсько-викладацької науково-практичної конференції з міжнародною участю «Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти»; 10) проведення курсів підвищення рівня володіння державною мовою педагогічними, науково-педагогічними працівниками за такими програмами: «Особливості використання нового українського правопису в освітньому документообігу»; «Підготовка учнів-членів МАН до написання науково-дослідницької роботи мовно-літературного напрямку»; 11) проведення наукових консультацій працівників у сфері підприємницької діяльності з питань функціонування української мови та літератури; 12) проведення низки культурних заходів, створення онлайн-курсів з української мови.

Результати напрацювань учасників проекту матимуть практичне застосування в сучасному освітньому процесі ЗЗСО, закладів фахової передвищої освіти, ЗВО, інститутів післядипломної педагогічної освіти; у роботі науковців, аспірантів, викладачів, студентів, учнів та пересічних громадян. Зреалізовані та заплановані заходи навчально-методичного, науково-практичного та культурного-просвітницького спрямувань орієнтовані на формування національної свідомості й патріотичних почуттів студентської й учнівської молоді, пересічних українців, що надзвичайно важливо в сучасних умовах російсько-української війни.

Отже, упровадження в процес формальної і неформальної освіти різних вікових і соціальних категорій населення прикордонних територіальних громад Сумщини моделі інтенсифікації національної ідентичності засобами мовно-літературної освіти дає змогу долучити до національно-культурного контенту широкі верстви населення прикордоння, подолати їхню меншовартісну самосвідомість щодо інших культур, відродити історичну пам'ять, пропагувати національні ідеали, виховувати національну гідність та патріотизм.

Гупан Н. М.,

*доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу
суспільствознавчої освіти Інститут педагогіки
НАПН України*

ВПЛИВ ПІДРУЧНИКА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НА РОЗВИТОК ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ СЕМИКЛАСНИКІВ

Анотація. Висвітлено авторську методологію сучасного шкільного підручникотворення у галузі історії України. Обґрунтовано вплив підручника історії на формування історичної свідомості дітей.

Ключові слова: підручникотворення, історична свідомість, історична пам'ять, терміновикористання, стереотип, міф.

Історична пам'ять – це складний феномен, який об'єднує історичні знання, культурні традиції, колективну свідомість та емоційний досвід певної спільноти. На історичну пам'ять людини впливає багато чинників. Один з них – підручник з історії. Проте, кожна людина має свою власну історичну пам'ять, яка визначається місцем проживання, особистою діяльністю, інтересами, сімейними традиціями, оточенням тощо. Підручник вбудовується у цей процес, коли учні вже мають відповідну основу, що ґрунтується на їхньому власному життєвому досвіді. Далі відбувається поетапний розвиток та коригування історичної пам'яті. Систематичний шкільний курс вітчизняної історії починається з сьомого класу і триває до дванадцятого.

Наше завдання полягає у з'ясуванні того, як шкільний підручник з історії може впливати на розвиток історичної пам'яті дітей і якими є вимоги до нього у цьому контексті. Враховуючи багатогранність порушеної проблеми, вважаємо за доцільне зосередитися на матеріалі підручника «Історія України» (7 клас), де одним із ключових термінів вітчизняної середньовічної історії є «Русь». Він відіграє базову роль у формуванні історичної пам'яті семикласників. Варто наголосити, що протягом останніх років цей термін та поняття реконструювалися та змінювалися під впливом коригування дослідницьких підходів істориків (а відповідно й

авторів шкільних підручників) внаслідок суспільно-політичних процесів, пов'язаних з агресією Росії проти України.

Зокрема, в авторських версіях попередніх часів у вітчизняній історіографії середньовічної історії домінувало поняття «Київська Русь». До наукового обігу його було введено імперськими російськими істориками у XIX столітті, тобто воно не є автентичним стосовно історичних подій, пов'язаних з існуванням Русі в IX–XIII століттях. Застосування істориками поняття «Київська Русь» було здебільшого зумовлене політичним меркантилізмом, ніж науковими потребами. Насправді цей термін є віддзеркаленням боротьби між російським та українським політикумами за спадщину історичних витоків своєї державності. Російські історики тлумачили Київську Русь як периферійну частину Великої Русі, тоді як українські прагнули посилити ідентифікацію України з територією всієї Русі, акцентуючи увагу на тому, що її центром був Київ. Попри модернізацію назви «Русь» на «Київську Русь», претензії російських політиків та істориків на давнішу власну історію досі не вщухають, хоча реальних наукових підстав для такого перегляду немає.

Водночас у підручниках з історії України (7-й клас) школярі постійно стикалися з розбіжностями, оскільки в авторському тексті читали про «Київську Русь», а в документах, представлених фрагментами літописів, йшлося лише про «Русь». Це призводило до певної плутанини. Усвідомлюючи ці проблеми, автори шкільних підручників почали використовувати автентичну назву українських територій в історичній ретроспективі, що підкріплює історичну пам'ять учнів.

Ще більше радикалізувала цей термін у розробленні шкільних текстів з вітчизняної історії повномасштабна війна Росії проти України, розпочата у 2022 році. Того ж року Міністерство освіти і науки України опублікувало оновлену «Навчальну програму для закладів загальної середньої освіти» з історії, де вже йшлося виключно про «Русь-Україну» [2; 22-25]. Згодом, у 2024 році, ці зміни відобразилися у підручниках для 7-го класу [3]. Таким чином, трансформація поняття «Київська Русь» на «Русь» та «Русь-Україну» стала помітним явищем у шкільних підручниках з історії в контексті сучасних суспільно-політичних процесів, що спричинили дискусії щодо історичної пам'яті.

Підручник може впливати на розвиток історичної пам'яті, сприяючи розвіюванню стереотипів, міфів та негативних уявлень

про інші народи або особистостей. Наприклад, до нещодавнього часу в навчальних книгах з історії для сьомих класів використовувався термін «монголо-татари», який описував захоплення Києва у 1240 році. Використання цього терміну було некоректним, оскільки татари самі стали жертвами монгольської агресії і були поневолені загарбниками. Застосування цього терміну сприймалося нащадками татар (включно з кримськими) як образа їхньої історичної пам'яті. Некомфортно почувалися й семикласники татарської національності, навчаючись в українській школі і маючи таке несправедливе історичне тавро. Сумнівною виглядала аргументація на користь збереження в навчальних книгах терміну «монголо-татари», запропонована відомим автором шкільних підручників з історії України В. Власовим. Він писав: «У XIX ст. в історичній науці набув поширення термін «монголо-татари», який, однак, останнім часом у науковій літературі майже не вживається. Щоправда, у підручниках ним послуговуються з метою зробити більш зрозумілими тогочасні документи, де монгольських завойовників здебільшого названо «татарами» [1; 123]. У згаданій вище «Навчальній програмі для закладів загальної середньої освіти» з історії 2022 року ця недоречність виправлена, і йдеться виключно про «монгольську навалу» [2; 26], що відповідним чином відобразилося у сучасних підручниках.

Цікавим у цьому контексті постає й висвітлення персоналії у підручниках з історії України для сьомого класу. Особливо це стосується політичної еліти, передусім коронованих осіб (княгиня Ольга, князь Ігор та інші). Здебільшого, маючи на меті сформувані у школярів позитивне ставлення до князя Ігоря та його дружини – княгині Ольги, автори шкільних підручників поверхнево пояснюють причини вбивства деревлянами Ігоря [1, с. 18]. Проте історикам добре відомо, що князь загинув, бо порушив традицію, яка діяла на той час як правова норма – збирати данину один раз на рік, а не двічі, як це спробував вчинити Ігор. Окрім того, деревляни відстоювали самостійність від київських правителів роду Рюриковичів. Тож княгиня Ольга помстилася за смерть свого чоловіка, який скоїв злочин щодо деревлян. Автори підручників висвітлюють винахідливість Ольги в розправі над деревлянами, тиражуючи цю якість на її подальше управління державою. Звісно, формувати позитивний образ княгині зручніше, не вдаючись до з'ясування причин загибелі її чоловіка, оскільки тоді складніше

переконувати учнів у справедливості її діянь та пояснювати, чому в сучасній Україні, за видатні заслуги перед державою, жінок нагороджують «Орденем княгині Ольги». Вшанування цією державною нагородою жінок Коростенщини (нащадків деревлян), з огляду на історичну ретроспективу, може дисонувати з історичною пам'яттю школярів та їх родин.

Підсумовуючи, зазначимо, що підручник з історії відіграє важливу роль у розвитку історичної пам'яті школярів, зокрема й семикласників. Важливими його характеристиками у цьому контексті є об'єктивність, неупередженість і толерантність висвітлення історичних подій. Такі підходи у підручникотворенні напряму пов'язані із рівнем демократичності суспільства й зацікавленістю шкільної освітньої системи до розвитку критичного мислення учнів. На сучасному етапі основними напрямками реалізації цього процесу в українському підручникотворенні, на нашу думку, є:

Актуалізація та еволюція резонансних тем, пов'язаних із впливом суспільно-політичних процесів, що призводять до дискусій про історичну пам'ять.

Розвіювання стереотипів, міфів та негативних уявлень про інші народи або особи.

Об'єктивність, неупередженість і толерантність висвітлення історичних подій.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Власов В. С. Історія України: Підручник для 7-го класу загальноосвітніх навчальних закладів / В. С. Власов. – 2-ге вид. – К. : Генеза, 2007. – 208 с.
2. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. (2022). Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Київ: HREC PRESS.
3. Пометун О., Дудар О. В., Гупан Н.М. Історія України. Підручник для 7 класу закладів заг. сер. освіти. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2023. – 208 с.

Кочубей Т. Д.,

*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної педагогіки та
соціальної роботи
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
головний науковий співробітник відділу
педагогічного джерелознавства та біографістики
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського
ORCID ID: 0000-0002-9104-8442*

РОЛЬ ОСОБИСТОСТІ ВИКЛАДАЧА У ФОРМУВАННІ ПАТРІОТИЧНИХ ПОЧУТТІВ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Анотація. Закцентовано увагу на формуванні національно-патріотичних почуттів у здобувачів освіти та основних напрямках виховання. Наголошено на принципах виховання та обґрунтовано роль особистості викладача у формуванні патріотичних почуттів здобувачів освіти.

Ключові слова: патріотичні почуття, національно-патріотичне виховання, здобувачі освіти, напрями виховання, принципи виховання.

Споконвіку український народ прагнув до національної єдності і незалежності, виховуючи молоде покоління на національно-патріотичних традиціях. Основами національно-патріотичного виховання при цьому виступала народна педагогіка – її традиції, звичаї, система родинного виховання та набутий суспільний досвід. Формування патріотичних почуттів особистості починалося з раннього віку дитини в сім'ї і завершувалося досягненням нею повноліття.

Питань виховання патріотичних почуттів торкалися Бондаренко Н. [1], Касьянчук С. [1], Кузь В. [3; 5], Лагута О. [4], Ларіна І. [7], Руденко Ю. [3], Сергійчук З. [3], Ритік В. [7] та інші.

В умовах сьогодення про важливість піднятої проблеми засвідчують нормативно-правові документи, прийняті останнім часом в Україні, такі як Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки» від 9 жовтня 2020 року № 932 [6] та Концепція національно-патріотичного виховання в

системі освіти України, затверджена наказом Міністерства освіти і науки України 6 червня 2022 року № 527 [2]. Зокрема, у Концепції наголошується на необхідності «здійснення системних заходів спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей» [2]. Особлива роль при цьому відводиться викладачу закладу освіти.

У процесі формування патріотичних почуттів в сучасних здобувачів освіти варто викладачам звернути увагу на важливості й актуальності таких основних напрямів виховання як:

- громадсько-патріотичне;
- духовно-моральне та військово-патріотичне;
- виховання розуміння цінності українського громадянства, збереження і продовження українських культурно-історичних традицій;
- виховання шанобливого ставлення до української мови та історії;
- формування й розвиток духовно-моральних і загальнолюдських цінностей, що є основоположними та основними складовими національно-патріотичного виховання в Україні.

При формуванні патріотичних почуттів у здобувачів освіти важливого значення набувають принципи національної свідомості, самоактивності та саморегуляції, полікультурності, культуровідповідності, соціальної відповідності, історичної і соціальної пам'яті та міжпоколінної наступності [4].

Планом дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки передбачено розроблення Державних стандартів базової середньої освіти, програм, підручників та навчально-методичних посібників. Особлива увага при цьому має приділятися «вихованню патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу та його історико-культурних надбань і традицій» [6].

Суголосні з думкою Лагути О. [4] про те, що «серед усіх напрямків виховання лише національно-патріотичне на сьогодні є найважливішою складовою національної безпеки України. Ключовими моментами виховної роботи мають бути історичні аспекти становлення державності, героїка визвольних рухів, славні традиції козацтва» тощо. Тому саме викладач за своїм

покликанням має стати головною постаттю національно-патріотичного та освітнього відродження України. Адже, педагог національної школи, як слушно зазначав Кузь В., виступає прикладом моральної культури. Тому, національна система виховання та роль особистості викладача відіграють значну роль у формуванні патріотичних почуттів, світогляду, моралі. До основних діючих інститутів виховання відносимо, насамперед, родину, батька і матір, дошкільні, загальноосвітні та позашкільні заклади освіти.

Домінантами національного виховання виступають загальнолюдські духовно-моральні цінності і саме роль особистості викладача у цьому процесі має особливе значення. Суголосні з думками Ритік В. та Ларіної І. про важливість й актуальність для сьогодення формування патріотичних почуттів, починаючи з дітей дошкільного віку. Велика роль при цьому відводиться особистості вихователя, педагога, викладача. Адже, формування патріотичних почуттів у дітей «сприяє зміцненню державної безпеки та стабільності в суспільстві» [7].

Актуальними для сьогодення є також виокремлені Лагутою О. напрямки роботи з національно-патріотичного виховання здобувачів освіти, зокрема такі як: формування патріотизму, відповідальності за долю нації, держави; виховання розуміння високої цінності українського громадянства, внутрішньої потреби бути громадянином України; формування поваги до Конституції України та державної символіки (Герба, прапора, Гімну України); збереження і продовження українських культурно-історичних традицій; виховання шанобливого ставлення до української мови, історії; формування національної свідомості, людської гідності, любові до рідної землі, родини, народу; формування соціальної активності; виховання правової культури особистості; формування й розвиток духовно-моральних і загальнолюдських цінностей; формування у здобувачів освіти потреби до праці як першої життєвої необхідності, високої цінності й головного способу досягнення життєвого успіху; сприяння розвитку фізичного, психічного та духовного здоров'я [4].

Важливою вимогою до української національної системи освіти та виховання дитини є формування патріотичних якостей, любові до батьків, родини та України. Саме тому роль викладача у проведенні заходів національно-патріотичного спрямування є надзвичайно важливою та актуальною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації [для вчителів, методистів, авторів програм і підручників, науковців, викладачів, студентів закладів професійної й вищої освіти, управлінців, політиків]. Київ: Фенікс, 2022. 64 с. <https://lib.iitta.gov.ua/732103/1/BNV%20KSV%202022rek.pdf>
2. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України, затверджена наказом Міністерства освіти і науки України 06.06.2022 року № 527. URL: <http://surl.li/txans>
3. Кузь В. Г. Народна педагогіка – основа національного виховання. Збірник наукових праць: Спеціальний випуск «До витоків становлення української педагогічної науки» / В. Г. Кузь (гол. ред.) та інші. К.: Наук. світ, 2002. С. 7–10.
4. Лагута Оксана Петрівна Формування національної свідомості, патріотичних почуттів здобувачів освіти засобами національно-патріотичного виховання. URL: <http://surl.li/txaiw>
5. Основи національного виховання : Концептуальні положення / В. Г. Кузь, Ю. Д. Руденко, З. О. Сергійчук та ін.; За заг. ред. В. Г. Кузя та ін. К.: Інформ.-вид. центр «Київ», 1993. Ч.1. 152 с.
6. Постанова Кабінету міністрів України від 19 жовтня 2020 р. № 932 «Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки. URL: <http://surl.li/txati>
7. Ритік В., Ларіна І. Формування патріотичних почуттів у дошкільників засобами народної творчості. III Всеукраїнська студентська наукова конференція «Експериментальні та теоретичні дослідження в контексті сучасної науки», 24 березня 2023 р., м. Івано-Франківськ, 2023. С. 89–90. URL: <https://archive.liga.science/index.php/conference-proceedings/article/view/290>.

Яценко Т. О.,

*доктор педагогічних наук,
головний науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури
Інститут педагогіки НАПН України
ORCID.org/0000-0002-6121-7495*

ПІДРУЧНИК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВ 5–7 КЛАСІВ

Анотація. Актуалізовано проблему плекання історичної пам'яті як одного з чинників національної ідентичності в змісті літературної освіти Нової української школи. Схарактеризовано програмове та навчальне забезпечення шкільного курсу української літератури для 5–7 класів в аспекті формування національної свідомості учнів.

Ключові слова: шкільна літературна освіта, НУШ, українська література, 5–7 класи, програма, підручник, історична пам'ять, національна свідомість.

Зміст сучасної шкільної літературної освіти зорієнтований на формування національно свідомої, духовно багатой особистості. На важливості розуміння і шанування власної історії, її самобутності, плекання історичної пам'яті як одного з чинників національної ідентичності, «вихованні національно свідомих громадян України; формуванні гуманістичного світогляду, національних і загальнолюдських цінностей учнів» акцентується у чинних модельних навчальних програмах із української літератури для 5–6 та 7–9 класів, підготовлених в Інституті педагогіки НАПН України (авторський колектив Т. О. Яценко) [1, с. 3]. Аналітико-синтетична робота над текстом художніх творів допомагає учням глибоко осягнути їх ідейно-художній зміст, виявити конкретно-історичне та загальнолюдське значення художньо зображеного письменником [2, с. 1].

Досягненню означених цілей ефективно сприяють чинні підручники української літератури для 5–7 класів (автори – Т. О. Яценко, В. І. Пахаренко, О. Слизук, І. А. Тригуб), через дидактичні

функції яких послідовно реалізуються навчальні завдання щодо формування учнів-патріотів.

Усвідомленню юною особистістю себе як частини українського народу, вихованню шанобливого ставлення до історії України сприяє рубрика «Читацький путівник» до розділу, що вивчається у 5 класі, «Минуле українського народу: легенди, перекази, літописні оповіді»: «... праукраїнці-рєсичі створювали свої мудрі, красиві й захопливі легенди, перекази, літописні оповіді, у яких збережено історичну пам'ять народу» [3, с. 70]. Актуалізуючи знання п'ятикласників про національні традиції та символи українського народу, у рубриці «Ти вже знаєш» передбачено завдання: «Пригадай відомі тобі легенди. Розкажи, що нового ти довідався/ довідалася з них про звичаї, традиції, світогляд українського народу» [4, с. 70]. Методичний апарат до теми щодо вивчення уривку із «Повісті минулих літ» орієнтує на формування національно свідомої особистості: «Чому Київську Русь вважали однією з найкультурніших держав тогочасної Європи? У чому, на твою думку, полягає важливість для сучасників/сучасниць збереження літописних оповідей про наше минуле? Для чого варто зберігати пам'ять про минуле свого роду і народу?» [3, с. 88].

Текстоцентричний принцип як основний у побудові означених підручників української літератури передбачає дидактичні можливості для використання художніх текстів виховного змісту. До роздумів про історичну долю України та готовності заради неї до самопожертви спрямовує п'ятикласників вивчення оповідання З. Мензатюк «Мій тато став зіркою». Методичний апарат до опрацювання цієї теми включає особистісно орієнтовані запитання, що сприяють глибокому осмисленню тематики твору – прагнення українського народу до свободи, причетності особистості до історії рідного народу. Наприклад: «Що ти знаєш про Революцію гідності? Чи є серед близьких тобі людей учасники тієї історичної події? «Що ти знаєш про Революцію гідності? Чи є серед близьких тобі людей учасники тієї історичної події?», «Гідність виявляється щоденно у маленьких і великих учинках. Яких саме? На підтвердження цієї думки наведи приклади з відомих тобі літературних творів та з власного життєвого досвіду» [3, с. 199].

У рубриці «Мовна скарбничка» до вивчення в 6 класі творчості Остапа Вишні акцентується на вихованні в учнів пошанування до української мови як однієї із якостей національно свідомої особи-

стості: «Заборони української мови, як однієї з ознак самостійності нації, тривали від 1627 року. Тоді за наказом російського царя спалювали церковні книги, надруковані в Україні. Продовжувався лінгвоцид і в XIX ст., як то описано в оповіданні Остапа Вишні. А під час російської агресії на Україну, що розпочалася 24 лютого 2022 року, на тимчасово окупованих територіях загарбники також знищували українські книжки» [4; с. 219].

На уроках української літератури в 7 класі передбачено вивчення тематичних розділів «Пісенна лірика», «Історичне минуле України», «Ми – українці», «Сучасна українська поезія про війну», художні твори та навчальний матеріал яких сприяє розвитку ключової громадянської компетентності, плеканню національної свідомості, гуманістичного світогляду, патріотичних почуттів учнів. Так, у розділі «Патріотичні пісні літературного походження» подано запитання: «Які головні заповіді та життєві ідеали воїнів УПА проголошено в пісні «Зродились ми великої години...? Порівняй славень ОУН і вивчений торік славень України «Ще не вмерла Україна...». Які спільні мотиви й образи в цих творах, а чим вони відмінні?» [5, с. 30].

У рубриці «Мистецькі діалоги» до уроків вивчення сучасної поезії про війну в 7 класі запропоновано навчальний матеріал, орієнтований на збереження історичної пам'яті як здатності особистості усвідомлювати досвід минулого, репрезентувати історичні події: «Сучасний український художник М. Дяченко створив символічний цикл цифрових портретів «Хрещені вогнем». Тут пізнаємо постаті київського князя-воїна, бійця УПА, козака Голоти, священника-героя, який дзвонами Михайлівського собору в ніч, коли розпочалися події на Майдані 2013 р., скликав людей піднятися за правду. А також бачимо образи волонтерки, військовика, дівчат-воячок. Вони належать до різних епох, але всі «хрещені вогнем», усі захищали чи й нині захищають Україну» [5, с. 93].

Рубрика «Літературознавчий клуб» до повісті А. Кокотюхи «Гім-назист і Чорна Рука» акцентує увагу семикласників на історичних паралелях: «Сучасні події твору тісно переплетені з історичним минулим. У повісті згадується про Олеся Добрянського-старшого, який був учасником бою під Крутами 29 січня 1918 р. Тоді відбулася кривава січа між російськими більшовицькими військами капітана Муравйова й українськими загонами, сформованими з юнаків Київської військової школи імені Б. Хмельницького та

молодих національно свідомих добровольців. Майже 100 молодих українських патріотів загинули, інші ж були захоплені в полон і розстріляні або ж, як Олесь Добрянський, вислані до Сибіру. Гідним нащадком свого прадіда став Олесь Добрянський-молодший. Він учасник Революції гідності, що розпочалася в листопаді 2013 р. в Києві на майдані Незалежності. На захист своєї землі стали тисячі українських добровольців, яким небайдужа доля нашої держави. Саме таким автор змалював Олеся Добрянського» [5, с. 195–196].

Підручники української літератури для 5–7 класів (авторський колектив Т. О. Яценко) Нової української школи, як у змістовому, так і в методичному аспектах орієнтовані на формування громадянської компетентності учнів, плекання історичної пам'яті як основи духовного потенціалу нації.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Модельна навчальна програма «Українська література»: 5–6 класи для закл. заг. серед. освіти / автори: Яценко Т. О. та ін.: Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2021. 64 с.
2. Українська література. 7–9 класи: модельна навчальна програма / Т. О. Яценко, В. І. Пахаренко, О. А. Слижук, І. А. Тригуб. Київ: ІМЗО, 2023. Відновлено з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Movno-literat.osv.hal/Ukrayinska.literatura.7-9-kl.Yatsenko.ta.in.26.07.2023-1.pdf>
3. Яценко Т. О. Українська література : підруч. для 5 класу закладів загальної середньої освіти / Т. О. Яценко, В. І. Пахаренко, О. А. Слижук. Київ: ВД «Освіта», 2022. 256 с. : іл.
4. Яценко Т. О. Українська література : підруч. для 6 класу закладів загальної середньої освіти / Т. О. Яценко, В. І. Пахаренко, О. А. Слижук. Київ: ВД «Освіта», 2023. 256 с. : іл.
5. Яценко Т. О. Українська література : підруч. для 7 класу закладів загальної середньої освіти / Т. О. Яценко, В. І. Пахаренко, О. А. Слижук, І. А. Тригуб. Київ: Грамота, 2024. 288 с. : іл.

Коляда Н. М.,

*доктор педагогічних наук, професорка,
професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини
ORCID: 0000-0001-7743-7831*

РОЛЬ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УТВЕРДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ

Анотація. Розкрито роль закладу вищої освіти в утвердженні української національної та громадянської ідентичності молоді (на прикладі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини). Презентовано досвід реалізації освітньо-наукової програми «Соціальна робота» з підготовки докторів філософії з соціальної роботи з урахуванням історико-культурної складової освітнього процесу. Акцентовано, що важливу роль у справі формування української національної та громадянської ідентичності молоді відіграє наукова складова підготовки докторів філософії, що передбачає проведення здобувачем вищої освіти власного наукового дослідження та вивчення історико-культурних процесів – предмету діяльності науково-дослідних структур університету (Науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування НАПН України та МОН України; та ін.).

Ключові слова: заклад вищої освіти, молодь, українська національна та громадянська ідентичність, національно-патріотичне виховання молоді, центр педагогічного краєзнавства, регіональні дослідження.

В сучасних реаліях соціокультурних та соціально-політичних змін важливою і невід'ємною складовою діяльності сучасного закладу вищої освіти є утвердження української національної та громадянської ідентичності з метою формування історичної пам'яті в системі освіти України в умовах повоєнного відновлення. Формування національної ідентичності – мета діяльності Координаційної ради з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності (постанова КМУ від 07 квітня 2023 р. № 320) та пріоритетне завдання державного рівня, передбачене

низкою нормативних документів: «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (Закону України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX).

Тому, в умовах сучасних соціальних змін та нагальної потреби щодо кристалізації національної ідеї як основи української державності важливу роль відіграє пошук нових шляхів формування української національної та громадянської ідентичності студентської молоді. Зокрема, з-поміж тенденцій розвитку освіти – врахування історико-культурної спадщини українського народу, закономірностей розвитку національної освіти та педагогічної думки, маловідомих, унікальних регіональних матеріалів.

На важливості та життєвій необхідності посилення історико-культурного компоненту як обов'язкової складової вищої освіти акцентує увагу Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти: «У закладах вищої освіти історія і культура України мають вивчатися на порівняно вищому рівні і в глобальному вимірі, аналізуючи закономірності, наслідки та значення історико-культурних явищ та процесів в Україні, вписуючи їх у європейський і світовий контекст» (рішення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти від 21 червня 2022 р. про історико-культурну складову освітнього процесу) [4].

Особливістю освітньо-наукової програми «Соціальна робота», що з 2016 року реалізується в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, є поєднання підготовки докторів філософії з соціальної роботи з урахуванням регіональних особливостей, досвіду наукових шкіл університету (інклюзивна освіта; молодіжна робота; гендерна соціалізація; соціально-психологічні особливості розвитку особистості, соціальних груп; соціальна робота у громаді тощо) [2].

З метою посилення історико-культурного компоненту підготовки здобувачів вищої освіти у 2022 році робоча група ОНП «Соціальна робота» прийняла рішення про перегляд змісту освітньої складової підготовки докторів філософії шляхом оновлення змісту освітніх компонентів тематикою, що передбачає формування компетентностей у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності на виконання завдань, визначених Постановою КМУ «Про затвердження Порядку підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері утвердження

української національної та громадянської ідентичності» (від 15.11.2023). Враховуючи завдання, передбачені Стратегією утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року (Постанова КМУ від 15.11.2023 №1322) було враховано пропозиції стейкхолдерів щодо пошуку інноваційних форм національно-патріотичного виховання студентської молоді та насичення громадянськими цінностями змісту освітньої системи (Український державний центр національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму).

Важливу роль у справі формування української національної та громадянської ідентичності молоді відіграє наукова складова підготовки докторів філософії, що передбачає проведення здобувачем вищої освіти власного наукового дослідження. Вивчення історико-культурних процесів – предмет діяльності низки науково-дослідних структур факультету соціальної та психологічної освіти. Зокрема, Науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування Національній академії педагогічних наук України та Міністерству освіти і науки України. Мета діяльності Центру – розвиток фундаментальних і прикладних досліджень із проблем педагогічного краєзнавства, соціальної педагогіки, соціальної роботи; створення можливостей для апробації та впровадження в освітній процес результатів досліджень, залучення обдарованої молоді до активної науково-дослідної роботи [1].

За роки діяльності (2006–2024) Науково-дослідний центр педагогічного краєзнавства став осередком інтеграції освіти і науки як необхідної умови інноваційного розвитку будь-якої країни, суспільства. Тому, основними завданнями його діяльності є співпраця з науковими установами, закладами вищої освіти, дослідження, апробація і впровадження у практику теоретико-методологічних засад педагогічно-краєзнавчої діяльності. З метою актуалізації регіональної наукової проблематики, вивчення маловідомих сторінок педагогічного краєзнавства науковці Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини у 2022 р. започаткували новий дослідницький проект – «Освіта, шкільництво і педагогічна думка Черкащини», в межах реалізації якого підготовлено колективну монографію «Педагогічне краєзнавство крізь призму історико-культурних явищ та процесів в Україні» (2022) [3]. Наступний етап реалізації проекту – презентація громадськості біографічної, бібліографічної інформації про педагогів, освітян,

викладачів у вигляді інформаційно-бібліографічного електронного ресурсу «Черкащина педагогічна» [5] та науково-популярного довідника-хрестоматії.

В умовах інтеграції освіти і науки в умовах вищої школи з кожним роком розширюються горизонти співпраці університету шляхом проведення наукових заходів, підготовки наукових видань, участі у науково-методологічних заходах з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності молоді з Національною академією педагогічних наук України (відділення філософії освіти, загальної та дошкільної педагогіки; відділ історії педагогіки Інституту педагогіки; Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського) та ЗВО України (Рівненський державний гуманітарний університет, Херсонський державний університет, Житомирський державний університет імені Івана Франка та ін.).

В контексті означеного вище надважливим завданням вищої школи є забезпечення національної єдності та формування у майбутніх фахівців патріотів-державників, що реалізується засобами аудиторної та позааудиторної підготовки, формальної, неформальної та інформальної освіти з метою формування історичної пам'яті в системі освіти України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Науково-дослідний центр педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування НАПН України та МОН України. URL: <http://surl.li/drlxj> (дата запити: 08.05.2024)
2. Освітньо-наукової програми «Соціальна робота. URL: <http://surl.li/txkzq> (дата запити: 12.05.2024)
3. Педагогічне краєзнавство крізь призму історико-культурних явищ та процесів в Україні : кол. моногр. / І. Албул, І. Карпич, О. Кірдан [та ін.] ; [наук. ред. Н. М. Коляда] ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. К. : ФОП Ямчинський О.В., 2022. 332 с.
4. Про історико-культурну складову освітнього процесу. Рішення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти від 21 червня 2022 р. URL: <https://cutt.ly/lLa6Gae> (дата запити: 02.05.2024)
5. Черкащина педагогічна: інформаційно-бібліографічний електронний ресурс. URL: <http://surl.li/nhdov> (дата запити: 10.05.2024)

Кравченко О.О.,

*доктор педагогічних наук, професор,
декан факультету соціальної та психологічної освіти
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
ORCID: 0000-0002-9732-6546*

П. КУЛІШ – АВТОР УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

Анотація. Схарактеризовано роль П. Куліша як автора одних із перших українських шкільних підручників другої половини ХІХ ст., зокрема таких як «Граматка» та серії книг «Сільська бібліотека».

Ключові слова: П. Куліш, освіта, шкільний підручник, видавнича діяльність.

Постать Пантелеймона Куліша багатогранна. Він яскраво виявив себе як визначний прозаїк, поет, драматург, перекладач, публіцист, критик, літературознавець, етнограф, фольклорист, мовознавець, педагог, історик, філософ, історіософ, культуролог, релігієзнавець, соціолог, політолог, художник, видавець, громадський діяч, організатор національної культури й просто – дбайливий український сільський господар та інтелігент європейського типу [1].

У більшій мірі за кожною із характеристик П. Куліш був новатором у контексті розвитку національної науки і культури. Не виключенням стала і видавнича діяльність, зокрема щодо формування концепції створення українських шкільних підручників або книг для освіти. Активний період був у кінці 50-х – на початку 60-х рр. ХІХ ст., про що прокоментував С. Єфремов: «...досить-таки інтенсивний Петербурзький період українського друкованого слова. Найбільш енергійним діячем, можна сказати, – душею видавничої справи став цим разом Куліш. Допіру він дістав змогу, по десятилітньому мовчанні, виступати в літературі вже під власним ім'ям і розгортає кипучу, як на одну людину, і – що найголовніше – систематичну вже до певної міри працю у сфері українського видавництва» [2].

У 1857 р. в Петербурзі П. Куліш заснував власну друкарню, яка мала назву «Друкарня П. А. Куліша». Під час виїзду за кордон 1858 р. він за власні кошти придбав друкарську машину в Берліні.

Змагаючись за національну школу в Україні, дбаючи про оновлення змісту освіти, унормовуючи український правопис, П. Куліш у вкрай несприятливих умовах упорядкував і видав підручник для початкової школи «ГраMATка» двома виданнями (1857, 1861).

Протягом 1860–1862 рр. із «Друкарні П. А. Куліша» вийшло понад двадцять (решта, а всього було 39 випусків, вийшло в «Типографії департаменту уделов») дешевих книг просвітницького характеру для народу із серії «Сільська бібліотека», що містили твори українських письменників. З цього приводу С. Єфремов писав: «Надто цікава спроба Куліша видавати серію книжок спеціально для народного читання під спільною назвою «Сільська бібліотека»... Це була перша спроба систематичного видавництва для народу..., а то й перша взагалі спроба цілком популярної книги, – спроба, що на довго й по тому визначила була у нас тип народної книжки, так званих «метеликів» [2]. У ювілейному виданні, присвяченому 400-річчю книгодрукування в Росії, йшлося: «Типографія Куліша зробила першу спробу друкування популярної книги українською мовою... «Сільська бібліотека» була одним із проявів звернення української інтелігенції до народу».

У 1860 р. вийшло 13 випусків «Сільської бібліотеки», а саме: 1) Казка про дівку Семилітку; 2) Підбрехач. – На пущання як зав'язано. Оповідання Г. Квітки (Основ'яненка); 3) Сіра Кобила. Оповідання Іродчука; 4) Чари. Оповідання Марка Вовчка; 5) Лихо не без добра. Оповідання Ганни Барвінок; 6) В-осени літо. Оповідання Ганни Барвінок; 7) Дід Мина і баба Маниха. Оповідання М. Номиса; 8) Гамалія. Поема Т. Шевченка; 9) Тополя. Балада Т. Шевченка; 10) Тарасова ніч. Поема Т. Шевченка; 11) Катерина. Поема Т. Шевченка; 12) Наймичка. Поема Т. Шевченка; 13) Псалми Давидові. Переклад Т. Шевченка.

Щодо Шевченкових «Псалмів Давидових», «Наймички», «Катерини» та інших віршотворів, П. Куліш і Д. Каменецький доклали чимало зусиль і винахідливості, щоб добитися цензурного дозволу на видавання їх окремими книжечками – «метеликами» [3].

Протягом 1861 р. світ побачило 10 випусків: 14) ГраMATка. П. Куліша; 15) Гайдамаки. Поема Т. Шевченка; 16) Орися. Ідилія П. Куліша; 17) Бабуся с того світу. Народне оповідання про померші душі; 18) Очаківська біда. Козацьке оповідання; 19) Півпівника. Гишпанська дитська казочка. По-нашому розказав Панько Казюка; 20) Дзвонар. Оповідання Д. Мордовцева; 21) Листи с хутора. Лист

І і II. Про городи й села; 22) Лист III. Чого стоїть Шевченко, як поет народній; 23) Лист IV. Про злодія в селі Гаківниці.

А 1862 р. було видруковано ще 16 випусків: 24) Купований розум. Оповідання Г. Квітки (Основ'яненка); 25) Солдатка. Оповідання Д. Мордовцева; 26) Не так ждалося, да так склалося. Оповідання П. Кузьменка; 27) Ледащиця. Оповідання Марка Вовчка; 28) Сестра. Оповідання Марка Вовчка; 29) Викуп. Оповідання Марка Вовчка; 30) Перебендя. Дума Т. Шевченка; 31) Закоханий чорт. Оповідання О. Стороженка; 32) Голка. Оповідання О. Стороженка; 33) Як Бог дасть, то і в вікно подасть. Оповідання О. Стороженка; 34) Вчи лінивого не молотом, а голодом. Оповідання О. Стороженка; 35) Се така баба, що чорт їй на махових вилах чоботи оддавав. Оповідання О. Стороженка; 36) Циган. Уривок із казки П. Куліша; 37) Січові гості Чуприна і Чотроус. Оповідання Панька Казюки; 38) Гордовита пара. Оповідання Петра Забоцня; 39) Листи с хутора. Лист V. Хто такий Хуторянин.

Важаємо, що це видання заповнить прогалини в історії українського просвітництва, а також сприятиме усвідомленню ролі у цьому процесі видатного діяча Пантелеймона Куліша, який докладав багато зусиль для створення і поширення української книги, про що свого часу досить влучно писав Д. Сліпченко-Мордовець: «А хто розпустив по Україні тих «метеликів», що й досі літають по городах і селах та прості душі на все добре наставляють? А не хто ж як Куліш! «Метелик – се частина його душі літає над Україною. Комашня, що кусала його, може уся подохла і ніхто про неї й не знає, – а Куліш живе й житиме поки світу й сонця!» [4].

ЛІТЕРАТУРА

1. Куліш Пантелеймон. Повесть про український народ; Моє життя; Хутірська філософія і віддалена од світу поезія. [упорядкув., передм., пер., прим. О. Шокало]. К.: Ред. журн. „Український світ“, 2005. 384 с.
2. Єфремов С. В тісних рамцях. Українська книжка в 1718–1916 рр. К.: [б.в.], 1926.
3. Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш : особистість, письменник, мислитель : у 2 т. / НАН України. Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. Сер. „Літературознавчі студії“. Вип. 11/12 ; Міжнародний фонд Пантелеймона Куліша. К.: Український письменник, 2007. Т. 1 : Життя Пантелеймона Куліша : наукова біографія. 2007. Вип. 11. С. 132.
4. Сліпченко-Мордовець Д. За крашанку-писанку П. О. Кулішеві. СПб.: [б.в.], 1882. С. 22.

Загородня А. А.,

*доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу історії та філософії освіти
Інститут педагогіки НАПН України
ORCID ID: 0000-0003-2418-1670*

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті висвітлено історичні процеси становлення української національної ідентичності; розкрито соціально-антропологічні закономірності протікання процесу взаємодії в системі «людина-людина» через передачу суспільно-значущого досвіду від одного покоління до іншого.

Ключові слова: історична пам'ять, українська національна ідентичність, соціальна-антропологія, освіта, Україна.

У зв'язку з глобалізацією як визначальним процесом розвитку сучасної цивілізації виникає гостра проблема звернення до питання національної ідентичності в контексті історичної пам'яті, процесів національного будівництва, етнічного відродження, що детермінує формування культурного багатоманіття.

Історичний процес становлення української національної ідентичності є важливим чинником розвитку нації та держави. Саме соціально-антропологічний підхід дозволяє проаналізувати: еволюцію взаємодії людини, природи, суспільства в історичному, соціальному, національному контексті; феномен національної ідентичності, його співвідношення з ідентичністю етнічною; виокремити чинники та механізми формування національної ідентичності; дослідити стан, проблеми та перспективи формування національної та етнічної ідентичності в Україні, її ідентичності як країни та держави в умовах глибоких суспільних трансформацій.

Антропологія - наукова дисципліна, яка вивчає людину та різні етапи людської історії. Зосереджуючись на біологічних і культурних відмінностях різних груп людей, у межах яких розрізняють людину-індивіда, людину-суб'єкта, людину-особистість, людину-людину, антропологія об'єднується рядом наукових принципів і методологічних підходів, серед яких особливим є принцип

холізму, що передбачає багатоаспектний аналіз об'єктів наукового дослідження [4, с.96].

Важливим аспектом в окресленій площині є розкриття соціально-антропологічних закономірностей протікання процесу взаємодії в системі «людина-людина» через передачу суспільно-значущого досвіду від одного покоління до іншого [7].

Розуміння національної та етнічної ідентичності, ідентичності країни та її діаспори залежить від поняття нації. Ще М. Грушевський зазначав важливість дослідження тих спільнот, які в історичній ретроспекції забезпечували ідентичність і життєдіяльність народів. На його думку, в історіософії «... головна увага повинна бути перенесена з історії держави на історію народу, суспільності. Політичне, державне життя, розуміється як чинник важливий, але поряд нього існують інші чинники – економічний, культурний, що мають часом менше, часом більше значення від політичного, але в кожному разі не повинні лишатись в тіні поза ним» [1]. Процес становлення загальноукраїнської ідентичності визначається історією формування українства, схему якого М. Грушевський визначив так: Київська Русь була не спільною державою східних слов'ян, а українською, спадкоємцем її була Галицько-Волинська держава. Після литовського й польського панування на українських землях українці відновили свою державу вперше за Хмельницького, а опісля – в Українській Народній Республіці 1917 р. Назва ж «українська нація», за свідченням Ю. Липи, вперше була вжита за часів Б. Хмельницького [1].

Як історичний феномен нація є соціокультурною, економічною, політичною та комунікативною єдністю людей, що забезпечує їм цивілізоване життя в межах світової спільноти. Нація створює життєздатне суспільство й державу, які гарантують його безпеку та життєві інтереси. У сучасному світі саме нація виконує функцію носія мети (національна ідея) розвитку суспільства в цілому. Проте важливо, що ті чи інші зміни у формулюванні мети існування та поступу нації можуть призвести (і призводили) до загострень у міжнародних відносинах, міжнаціональних конфліктів або й кривавих війн (націоналсоціалізм). Нація у сучасному розумінні як громадянська та політична спільнота – це досить численне об'єднання людей, що в цілому піднялося до стану політичного життя і має волю до суверенного буття й розвитку, тобто є суб'єктом у ставленні до себе та до інших націй і народів.

Історичні витоки української ідентичності можна віднести до згадок топоніма «Україна», вперше зафіксованих у 1187 році у Київському літописі, через 130 років після смерті київського князя Ярослава Мудрого [3]. До того ж, як пише М. Моїсеев (академік РАН), коли на Куликовому полі зійшлися орди Мамаєва та руське ополчення, з Червоної України князь Боброк привів рать. Тоді всі частини Русі називалися Українами; Московії на той час не було, це була Заліська Україна, Київ називався Дніпровською, а Галичина – Червоною Україною. Уперше феномен української ідентичності як проблема національного будівництва згадується у кириломефодіївців і Т. Шевченка. Лише у нього з'являється сучасне поняття Українська ідентичність: феномен і засади формування як уявленої ідеалізованої спільноти «і мертвих, і живих, і ненароджених», яка включає в себе всі стани, затираючи, як пише М. Рябчук, драматичний розлом між козацькою Україною (кочовою, лицарською) та селянською (осілою, землеробською) [5].

Одним із найбільш змістовних відкриттів філософської антропології ХХ сторіччя можна вважати ідею про етнічну сутність людини. Усі інші надбання людства – соціум, історія, держава – мають перевірятися достоїнством індивіда, його неперехідною значущістю та відповідальністю перед самим собою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський, М. Звичайна схема «русскої» історії й справи раціонального укладу історії східного слов'янства. Вивід прав України. К., 1991. С. 11.
2. Литвиненко, О. Українська національна безпека: стислий нарис. Стратегічні пріоритети. № 2. 2011 р. С. 123.
3. [Електронний ресурс]. Режим доступу : www.pravda.com.ua/articles/2009/05/21/3959372/
4. Загородня А. А. Соціальна антропологія в контексті освіти та виховання особистості (друга половина ХІХ століття) як чинник сучасних освітніх змін. Наука і техніка сьогодні. 2022. 11 (11). С. 95-106.
5. Рябчук, М. Постколоніальний синдром. Спостереження. К. : «К.І.С.», 2011. С. 184.
6. Сміт, Е. Національна ідентичність. К. : Основи, 1994. С. 49, С. 169.
7. Загородня А.А. Теоретико-методологічні засади осмислення соціально-антропологічного коду української філософії освіти в основі концепції людини М. Шлемкевича. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 86. С. 12-16. <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2023.86.1> URL: <http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2023/86/1.pdf> <http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/86-2023> <https://lib.iitta.gov.ua/735222/>

Ковальчук І.Л.,

*кандидат філософських наук, доцент
кафедри природничо-математичної,
світоглядної освіти та інформаційних технологій
Комунальний заклад вищої освіти
«Луцький педагогічний коледж»
Волинської обласної ради
ORCID ID: 0000-0003-2165-5367*

СОФІЙНІСТЬ – ПІДҐРУНТЯ

ДАВНЬОРУСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ

Анотація. Розглянуто софійний характер філософського знання давньоруської доби та передумови його формування.

Ключові слова: філософське знання, софійність, мудрість, Давня Русь.

Переосмислення досвіду попередніх епох знаходимо в наукових працях А. Бичко, І. Бичко, М. Булатова, В. Горського, С. Кримського, В. Лісового, Л. Солонька, В. Табачковського В. Шинкарука та ін.

Мета наукової розвідки – розкрити софійний характер філософського знання давньоруської доби. Для цього важливо з'ясувати, в чому проявляється софійний характер філософії означеного періоду, які причини призвели саме до такого вектору філософування та яке значення це має для сьогодення.

Провідними домінантами, характерними рисами, виразними тенденціями української світоглядно-філософської ментальності, якими визначається її унікальність та неповторність, постають екзитенційність та кордоцентризм. В українській філософії присутні й інші, відмінні від названих аспекти, такі як раціоналістичні чи натуралістично-реалістичні. Проте вони швидше вклинюються в екзистенційно-кордоцентричний контекст української філософської думки, виступаючи її альтернативними лініями та продукуючи діалог на тисячоліття.

Розуміння мозаїки контексту української філософської думки та її домінант важливе для усвідомлення світоглядних особливостей менталітету українського суспільства на сучасному етапі історичного поступу, що зумовлює актуальність нашого

дослідження. Актуалізація прихованого, чи законсервованого, чи репресованого (що мало місце неодноразово в історії української історії та філософської думки) має велике значення для очищення та збагачення національної самосвідомості та відродження духу нації. Показовою у цьому плані є дилема, сформульована С. Кримським: «філософія – авантюра духу чи літургія смислу?» [5, с. 15].

Філософування можливе як монологічне чи плуралістичне, як абстрактне чи особистісне. Якщо антична філософія – це присутність знання різного характеру, то українська філософська думка продукує знання домінантно особистісно-плуралістичне. Корені такого філософування в історії та культурі українців. В. Горський характеризує тип філософствування Давньої Русі, як такий, що притаманний українській духовній традиції та не схильний до абстрактного, відірваного від життя філософського теоретизування [2, с. 21]. Цей період охоплює час, починаючи з XI до середини XIV століття.

Світоглядні орієнтації української ментальності формувалися в умовах землеробської культури, емоційно-шанобливого до землі і природи в цілому, постійної потреби захищати свою землю від ворога. Потужним джерелом філософсько-світоглядних ідей, яке докорінно перетворило світобачення руського народу, змінило стиль його мислення та напрями духовних прагнень стала християнська релігія [4, с. 129]. Це в сукупності призвело і глибоко вкорінило в ментальність та культуру українців пріоритет «серця» над «розумом». Як наслідок – призвело до становленні киеворуської філософської думки як «любомудрія» чи «софійного» розуміння філософського знання. Такий напрям філософування влучно розкрито в «Ізборнику Святослава» (1073) у визначенні візантійського філософа VII–VIII століття Іоанна Дамаскіна: «Філософія є мистецтвом мистецтв і науковою наукою, оскільки філософія є початком усякого мистецтва... Далі, філософія є любов'ю до мудрості: істинна ж мудрість є бог. А тому любов до бога є істинна філософія» [1, с. 319].

Прийняття християнства стало потужним каталізатором софійності філософського знання. Синкретизм, гармонійне взаємопоєднання цього факту з антропоцентризмом давньоруського світогляду посилили у відносинах «Людина – Світ» акцент не на протиставлення, об'єктивізацію, а на гармонійне співіснування мікро- і макрокосмосу. Підтвердження такого розуміння пред-

ставлено у києворуського мислителя Кирила Туровського у його «Слові до розслабленого» – стверджує, що землю й небо Бог створив для людини, заради якої існують і природні світила – сонці, зорі, місяць [1, с. 320].

Такі твори давньоруських мислителів: «Слово про закон і благодать» Іларіона, «Успенський збірник», «Моління» Данила Заточеника, «Слово» Кирила Туровського, «Повчання» Володимира Мономаха, «Життя» Бориса і Гліба, «Ходіння» Данила Паломника, «Повість временних літ», «Печерський Патерик та ін. є свідченнями та доказами софійності філософського знання означеного періоду. Л. Губерський стверджує: «Давньоруська філософія розвивалася в лоні духовно-практичного осмислення світу, що зумовило її орієнтацію на людяність, конкретне, земне та дохідливе православно-християнське навчання життю широких верст населення. Вона намагалася дати відповідь на основне питання будь-якої філософії: як людині жити в цьому світі?» [4, с. 129].

Зокрема, ці питання розглядаються в «Ізборнику Святослава 1073 року» та «Ізборнику 1076 року». Світ мудрості постає як «світ Софії, світ преподібності, вподобання нижчим вищого. Досягнення цього вищого відбувається не заради істини самої по собі, а в ім'я буттєвого входження в світ значущих життєвих подій, вищих життєвих цінностей. Воно не тільки слово, а й діло – мудросне життя в істині, правильність життя і правильність знання, повна відповідальність теоретичної і практичної сфер буття» [3, с. 43-46]. Таким чином, набуванню мудрості як сплаву знання надавалося велике значення, але не менш важливим поставало завдання – його практичне втілення в життя, що відображалось у пошуках правди, істини, бажанні досягнути культуру свого та інших народів, передати ці знання сучасникам і нащадкам.

Софійність знання супроводжувалось пошуком мислителями посередника між Людиною і Світом, створеного Богом. Якщо у західноєвропейському середньовіччі домінувало уявлення про ворожість душі і тіла, то мислителі, зокрема Кирило Туровський, наголошував на органічній єдності плоті й душі в тілі.

Особливістю філософування мислителів давньоруської доби є його спрямованість не на зовнішній світ як кінцеву мету пізнання, підкреслює А. Бичко, а на володіння через цей світ божественною істиною, яка є таємницею людського буття. Мудрість у цьому плані виступає своєрідним розгадуванням таємниці власного «Я» [1, с. 320].

Попри глибокий духовний контекст та підґрунтя киеворуської філософської думки доводиться констатувати, що, пройшовши через століття, вимоги та настанови філософська культура Русі залишились на рівні побажань як для недалекого минулого, так і для нашого сьогодення. Свідчення тому – посилення розірваності суспільства, відсутність взаємного порозуміння, падіння духовних цінностей, зростання агресивності і злоби, байдужості, знецінення людини і людської праці.

Водночас індивідуальність та неповторність української філософії продовжує функціонувати в культурі українського народу. Шлях до розкриття цієї індивідуальності пролягає через відтворення всіх її філософських проявів, тим паче, основи, фундаменту, яким і постає давньоруська філософська думка. Усвідомлення змісту філософського вчення, її софійного характеру критичною масою наших сучасників пробуджуватиме архетипи, дух українства, його цінностей в кожному з нас.

Отож, наголошуємо: софійне спрямування давньоруського «любомудрія» сформувалось у творчому діалозі візантійського християнства та східнослов'янської міфоепіки, що закріпило і посилило екзистенційність та кордоцентричність української філософської думки. Національна філософія набула самобутнього та оригінального характеру, статусу мудрості. Усі ці ідеї органічно вплетені в духовну культуру українського народу та складають її фундамент.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Бичко А. К., Бичко І. В., Табачковський В. Г. Історія філософії. Київ: Либідь, 2001. 408 с.
2. Горський В. С. Історія української філософії: курс лекцій. Київ: Наукова думка, 1996. 286 с.
3. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: навч. посіб. Київ: Вища школа, Т-во «Знання», КОО, 1999. 543 с.
4. Філософія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / кол. авторів; за ред. Л. В. Губерського. Вид.2-ге, перероб. і доп. Харків: Фоліо, 2018.
5. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб./ за ред. акад. НАН України Л. В. Губерського. Київ: Знання, 2012. 621 с.

Лендел В.В.,

здобувач третього (науково-освітнього) рівня вищої освіти спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки»

Мукачівський державний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1356-218X>

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ОСВІТНІЙ ПРОЄКТ У РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Анотація. Розглянуто педагогічні умови організації міждисциплінарного освітнього проекту та особливості розвитку соціальних компетентностей старшокласників. Визначено, що особливістю міждисциплінарного освітнього проекту є розробка та презентація індивідуалізованого, групового, колективного інтелектуального продукту, що має освітню чи соціальну значущість.

Ключові слова: соціальні компетентності, освітній проект, організаційно-педагогічні умови.

У соціально-політичному, економічному та культурному житті сучасного суспільства особливо гостро ставиться питання про те, що сформовані форми та зміст освітньо-виховної практики перестали відповідати потребам суспільного розвитку в соціокультурному, організаційно-педагогічному та науковому аспектах. У педагогічній науці ХХ-ХХІ століть предметом підвищеної уваги вчених-теоретиків та педагогів-практиків стає соціалізація особистості [3].

В історичному контексті педагогіка розвитку соціальних компетентностей учнів трансформувалася залежно від суспільно-економічних умов розвитку. Розвиток гуманістичної психології у дослідженнях Д. Дьюї, К. Роджерса, А. Маслоу та інших західних вчених дозволили педагогам-практикам використовувати науково обґрунтовані висновки, що забезпечують соціалізацію дитини. Емпіричним шляхом вирішувалися проблеми інтелектуального виховання у діяльності А. Макаренка. В. Сухомлинський визначив соціальний розвиток й інтелектуальне виховання та соціальної адаптації школяра як систему, що спрямована на духовний роз-

виток людини на основі її прагнення до гармонії з природою та становлення світогляду через любов до істини, праці тощо.

Сьогодні українська освіта характеризується зміною ціннісних орієнтирів, появою нових форм освітньої діяльності, становленням особистості нової формації у відповідь на соціальні запити суспільства [3].

Однією з особливих форм організації освітньої діяльності в закладі освіти та розвитку соціальних компетентностей є міждисциплінарний освітній проект (МОП) Технологія МОП як система послідовних освітніх подій збагачує соціальний досвід школяра, стимулює його інтелектуальне особистісне зростання, забезпечує формування необхідного набору компетенцій: проектно-дослідницької, комунікативної, інформаційної, рефлексивної, соціальної, персональної.

Організаційно-педагогічними умовами успішної реалізації міждисциплінарного освітнього проекту є:

- системна підготовка педагогів до організації проектно-діяльності через постійно діючі науково-практичні семінари;
- зміна авторитарної позиції педагогів на суб'єкт-суб'єктну у процесі педагогічного супроводу учнів у проектній діяльності;
- створення єдиного освітнього середовища на основі рефлексивного осмислення та перенесення технологій уроку у позаурочну розвиваючу проектно-дослідницьку діяльність;
- моделювання нових форм інтелектуального виховання, серед яких компетентна олімпіада, учнівська експертиза освітніх подій, постійне функціонування шкільної медіа-групи, публічна презентація результату проектно-дослідницької роботи;
- індивідуальна, парна, групова робота з виконання проектного дослідження з урахуванням інтересів та потреб учнів [1; 5].

Міждисциплінарний освітній проект відрізняється від традиційного виховного заходу культивуванням суб'єкт-суб'єктних відносин, спільної діяльності у рамках дитячо-дорослої спільноти. Педагогічний супровід проектно-діяльності учнів реалізується через співавторство, співрозробку, діалог, консультування. Таким чином, технологія міждисциплінарного освітнього проекту

гарантовано сприяє становленню суб'єктної позиції школяра, що проявляється в ініціюванні його пізнавальної, пошуково-дослідницької активності, самостійності, відповідальності.

Відмінною особливістю міждисциплінарного освітнього проєкту є розробка та презентація індивідуалізованого, групового, колективного інтелектуального продукту, що має освітню чи соціальну значущість. Освітні події у міждисциплінарному проєкті реалізуються у просторі гуманітарної культури школи, що є стрижнем розвитку соціальних компетентностей учнів. Міждисциплінарний освітній проєкт є ефективною технологією для досягнення значимих для всіх суб'єктів даної спільноти освітніх цілей. Для педагогів – це набуття нового професійного досвіду, для школяра – зростання рівня його соціальних компетентностей [2].

Така організаційно-педагогічна умова міждисциплінарного освітнього проєкту, як моделювання нових освітніх та соціальних практик, забезпечує становлення суб'єктної позиції школярів у МОП та закріплюється новими для них видами діяльності [1]: виступ старшокласників як експертів дитячих проєктів у початковій школі; розробка школярами старших класів критеріїв експертної оцінки освітнього продукту (реферату, проєкту, освітньої події, комп'ютерної презентації, творчої участі на етапі МОП); інформаційне обслуговування дитячо-дорослих заходів з використанням медіаресурсів та презентація експертних висновків; нагромадження школярами досвіду соціальної взаємодії в різновікових групах дитячо-дорослої спільноти через анкетування, інтерв'ю, фотосесії.

Діяльність групи, що складається з учнів старших класів, може бути представлена таким змістом: розробка ідеї інформаційного забезпечення загальношкільних педагогічних заходів (вибір форми, формулювання концепції діяльності, розподіл функцій між членами групи, планування, розробка опитувальних листів, визначення фокус-груп дослідження) .

Як важлива організаційно-педагогічна умова розглядається безперервність та наступність гуманітарних технологій на уроці та у позакласній освітній діяльності, що забезпечує єдине освітнє середовище [4]. Перенесення суб'єкт-суб'єктного стилю відносин у міждисциплінарний освітній проєкт поглиблює навички соціально спрямованої діяльності, а саме:

- Школярі набувають навичок цілепокладання, планування проєктної діяльності, критичного осмислення та самостій-

ного застосування інформації, логічної побудови змістовної частини проекту та адекватної інтеграції знань з різних предметних областей.

- Формується самостійність як особистісна якість учня на основі зростаючої впевненості у своїх можливостях, необхідності бути відповідальним за результати діяльності, проявляти ініціативність у судженнях та висловлюваннях. Участь у проекті виробляє постійну зосередженість на розумовій роботі, стимулює здатність до самооцінки.
- Розвиваються комунікативні здібності, які виявляються в обговоренні діяльності з педагогом, в умінні поставити питання, вести діалог, вибудовувати доказову базу, висловлювати критичне судження, готувати та проводити презентацію свого інтелектуального продукту, формуються здібності кооперації та комунікації з іншими членами шкільного співтовариства та учасниками проектної діяльності – з вчителями, однокласниками та молодшими дітьми, батьками на засадах толерантності та поваги до думки іншого. Таким чином запускається механізм саморозвитку та особистісного інтелектуального зростання учнів.

Показниками розвитку соціальних компетентностей школярів є особистісне зростання, становлення суб'єктної позиції, зокрема зростання активності та ініціативності, самостійності, навичок саморегуляції та групової взаємодії школярів, здатності до рефлексивної оцінки освітньої діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Возна З.О. Методика проектної діяльності старшокласників у процесі навчання суспільствознавчих предметів. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни). Інститут педагогіки НАПН України, Київ, 2014. 22с.
2. Дрожжина Т. В. Педагогічні умови формування конфліктологічної компетенції учнів загальноосвітнього навчального закладу: дис... канд. пед. наук: 13.00.07. Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2006. 228 с
3. Єрмаков І. Педагогіка життєтворчості: орієнтири для XXI століття. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : наук.-метод. зб. / ред. кол. Н.

Софій (голова), І. Єрмаков (керівн. авторськ. кол-ву і наук. ред.) та ін.]. Київ : Контекст, 2000. С. 58-72.

4. Коберник Г. Формування соціальної компетентності учнів загальноосвітньої школи у процесі навчання. 2015. URL : https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/29/vis_nuk_16.pdf
5. Товканець Г. В. Ракущинець Є.М. Розвиток соціальної компетентності молодших школярів у позаурочній діяльності в закладі загальної середньої освіти: застосування методів і форм. Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми соціальної роботи та інклюзивної освіти у сучасних умовах» (4–5 травня 2023 року, м. Дрогобич). 2023. С. 103 - 107.

Попова В. В.,

*доктор економічних наук, професор, провідний науковий співробітник
Інститут професійної освіти НАПН України
ORCID ID: 0000-0001-8931-8880*

Попов В. Ю.,

*кандидат економічних наук, доцент кафедри ЗЕД
Національна академія статистики, обліку та аудиту
ORCID ID: 0000-0002-8804-7481*

ІСТОРИЧНИЙ ДИСКУРС УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ ТА ОСВІТИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЗАЛЕЖНОСТІ ШЛЯХУ

Анотація. Актуальним питанням є виявлення місця української науки і освіти у встановленні національної незалежності. Дане питання досліджене через науковий дискурс історичної пам'яті у категоріях теорії залежності шляху. Стверджується про потужну роль української науки і освіти у протистоянні загрозам незалежності України.

Ключові слова: залежність шляху, наука, освіта, незалежність.

Україна третій рік поспіль перебуває у активній фазі війни з Московщиною, яка триває безперервно майже 400 років. У беззаперечній перемозі України переконана більшість її громадян. Але загроза втрати політичної і економічної суб'єктності країни є вкрай потужною. Архаїчне імперське прагнення перетворити Україну на колонію 21 століття відбувається шляхом варварського руйнування соціально-промислової інфраструктури країни та фізичного знищення українців.

У сьогоднішньому протистоянні з Московщиною відслідковуються певні історичні паралелі з далеким минулим: Хмельниччиною 1648-1654 рр. коли: «Епоха Богдана Хмельницького повернула старовинну суперечку (між Річчю Посполитою та Україною, авт.) у протилежний бік» [7, с. 23] та Українською революцією 1917-1921 рр. національно-визвольної боротьби українців, відродження самостійної державності і формування політичної нації [10, с. 45].

Актуальним питанням дослідження є виявлення впливу української науки і освіти на перебіг відповідних історичних змін в

категоріях парадигми «залежності шляху» [3]. На жаль, боротьба українців у попередні періоди не призвела до затвердження самостійної держави. При чому у період Української революції 1917-1921 рр. важливу роль у цьому відіграли науковці у особі відомого історика М. Грушевського, який на той час на чолі Центральної ради наголошував: «Українці в політичній справі хочуть утворити широку національно-територіальну автономію України в складі федеративної Російської республіки» [6, с. 121]. Положення зазначеної парадигми дають змогу дослідити вплив позиції науковців та освітян на вибір та формуванні інституційної структури України.

Парадигма «залежності шляху» полягає у пошуку відповіді на питання, чому ухвалені колись випадкові інституційні рішення могли стати причиною деградації економічної послідовності [2]. Науковці певну послідовність подій розглядають як трьох-етапний процес підготовки (вибору), формування та блокування шляху. З вичерпанням ефективності сформованої економічної послідовності обрана залежність шляху втрачає сенс, відбувається його розрив, тобто – ліквідація. Етап ліквідації шляху є складним та суперечливим явищем, тому що: «Поведінка, залежна від шляху, виключає поведінку, що перериває шлях» [4, с. 702]. Це означає, що обирають, формують і блокують шлях зацікавлені актори інституційними змінами, а ліквідують (розривають) його – незацікавлені, які перебувають у «неблагополучному» (забороненому, нелегальному) становищі. Незацікавлені актори можуть використати або створити дискретні інституційні зміни, а ліквідація неефективного шляху у само-підсилювальній послідовності може відбутися внаслідок зовнішнього (екзогенного) шоку або внутрішнього (ендогенного) де-стабілізатора.

«Зацікавлені актори», які формували та блокували шлях колонізації України, усвідомлювали потенційну загрозу їхній окупаційній адміністрації від українських науковців-освітян як внутрішнього де-стабілізатора. Тому вплив української науки і освіти на формування шляху, залежного від царської московії (1786-1914 рр.) пригнічувався чисельними указами. Заборонялись українська мова та література, знищувалась національна культура, привласнювалась історична пам'ять, ліквідовувались освітянські осередки, університети, наукові центри, тощо.

Аналогічні механізми пригнічення щодо української науки і освіти застосовувались також у період формування та блокування

шляху залежності України від колишнього СРСР (1922-1953 рр.). Були ліквідовані усі заклади соціально-економічних досліджень з тотальним контролем над інтелектуальним життям у Києві, Одесі, Харкові. Підпорядковані Москві Всеукраїнська Академія наук, Українська Академія Сільського Господарства, Науково-Дослідний Інститут економіки й організації сільського господарства, Український Наркомат землеробства, Держплан, Наркомат фінансів. Припинили друк праць Статистичного щорічника «Україна», збірника «Статистика України», тощо. Талановитих українців постійно депортували до Московії; відбувались погроми української інтелігенції, масові репресії, фізичне знищення.

Але це не змогло знівелювати роль осередків української науки і освіти у руйнуваннях Російської імперії та колишнього СРСР. Вони посприяли національному відродженню як у 1786-1917 рр., так і у 1953-1991 рр. Відродження національного руху України у 1786-1917 рр. пройшло стадії від академічної та культурницької до політизації на початку ХХ ст. Це вплинуло на пробудження національного самоусвідомлення та зробили гасло автономії України панівним в українському національному русі [5]. У радянський період пробудження національного самоусвідомлення активізувалось також під впливом української науки та освіти, особливо після смерті Сталіна (1953 р.) та не припинялось аж до розвалу СРСР.

Неможливість захопити Україну «за 3 дні» стала результатом спротиву національно свідомих громадян. Але надвисока ціна, яку зараз Україна платить за право формувати свій власний шлях, також обумовлена тим, що покоління 1991-2021 рр. виросло на застарілому поняттєвому апараті, а подолання ілюзії історичної суб'єктності Радянської України (УСРР) залишилось не виконаним завданням інтелектуального середовища [8]. Освіта, яка: «Упродовж 1991-2021 рр. ... незмінно виступала ключовим суб'єктом націєтворення і державотворення в контексті становлення незалежної суверенної країни» [9, с. 4], мала діяти на випередження, формувати систему суспільних цінностей та готувати до майбутнього. Доцільно акцентувати увагу, що національно-патріотичне виховання в усіх країнах світу посідає особливе місце у формуванні системи суспільних цінностей та далеко виходить за рамки суспільного блага у традиційному розумінні економістів [1].

Український історичний дискурс показав, що наука виступає орієнтиром удосконалення інституційно-економічного розвитку,

місія науки і освіти є визначальною, а українські науковці та освітяни мають діяти більш рішуче та навіть агресивно, щоб реалізувати завдання освіти як «ключового суб'єкта націєтворення». В умовах повномасштабної російсько-української війни на українських освітян та науковців покладається не менша відповідальність, аніж на збройні сили України – адже вони мають тримати ідеологічний фронт.

ЛІТЕРАТУРА

1. Mazzucato, M. (2018). *The value of everything: Making and taking in the global economy*. Hachette UK.
2. Pierson, P. (2004). *Politics in time: History, institutions, and social analysis*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
3. Popova, V., Popov, V. (2022). Institutional and Economic Paradoxes of Path-Dependency in Ukraine and Ireland. In S. Velychenko, J. Ruane, & L. Hrynevych (Eds.), *Ireland and Ukraine: Studies in Comparative Imperial and National History*. Ibidem Press, 491-515.
4. Sydow, Jörg, Schreyögg, Georg, & Koch, Jochen (2009). Organizational path dependence: Opening the black box. *Academy of Management Review*, 34, 689–709.
5. Грицик К. Стара Київська громада в українському національному русі у 60–90-х рр. XIX століття: погляд на проблему / К. Грицик // Мандрівець. - 2014. – № 6. – С. 22-28.
6. Грушевський Михайло. Хто такі українці і чого вони хочуть.— К.: Т-во «Знання» України, 1991.— 240 с.
7. Костомаров М. І. Богдан Хмельницький; Історична монографія / Пер. з рос. Т. С. Завгородньої; Передмова В. С. Мороза; Худож. оформ. А. П. Дерев'янка. — Дніпропетровськ: Січ, 2004. — 843 с.
8. Міронова, І., & Бурякник, А. (2020). Радянська Україна: ілюзія історичної суб'єктності. *Acta De Historia & Politica: Saeculum XXI*, (01), 15-23. <https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2019.01.015>
9. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні: монографія / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Лугувий (заст. голови), О. М. Топузов (заст. голови)]; за заг. ред. В. Г. Кременя. — Київ : КОНВІ ПРИНТ, 2021. — 384 с.. <https://doi.org/10.37472/NAES-2021-ua>
10. Пиріг Р. Я. Українська революція 1917—1921 років: сучасний історіографічний образ та дослідницький потенціал. Стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 22 листопада 2017 року. *Вісн. НАН України*, 2018, № 1. С. 45-54. http://www.visnyk-nanu.org.ua/sites/default/files/files/Visn.2018/1/Visn_1-2018%2B8_Pyrig.pdf

Проніков О. К.,

*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки,
психології та методики фізичного виховання
Національний університет
«Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-5329-635X>*

НОВА УКРАЇНЬКА ШКОЛА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПАМ'ЯТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ С.Х.ЧАВДАРОВА

Анотація. Тези присвячені науковій спадщині старійшини українських педагогів, доктора педагогічних наук, професора Сави Христофоровича Чавдарова, який у 20-50-х рр. ХХ століття створив фундамент змісту освіти в початковій школі. Зазначено, що важливою умовою успішного проведення освітніх реформ в Україні, є створення Нової української школи (НУШ) – в якій буде приємно навчатись і яка даватиме здобувачам освіти не тільки знання, а й уміння застосовувати їх у повсякденному житті. Акцентовано увагу на використанні накопичено досвіду, поєднанні теорії з практикою освітнього процесу.

Ключові слова: С.Х.Чавдаров, педагогіка, навчальні підручники, українська мова, учитель початкової школи.

Закон України «Про освіту» вимагає створення системи освіти нового покоління, що забезпечить умови для здобуття освіти всіма категоріями населення, ефективної системи забезпечення всебічного розвитку людини та сприяє зростанню інтелектуального, культурного, духовно-морального потенціалу суспільства та особистості [1].

Тому актуальність зазначеної проблеми полягає в популяризації педагогічних ідей видатного вченого Сави Христофоровича Чавдарова, без педагогічної діяльності якого важко уявити історію вітчизняної педагогіки. Багато його думок, ідей та рекомендацій є основою змісту освітнього процесу в НУШ.

Особливу увагу С. Х. Чавдаров приділяв питанням початкової освіти, створенню підручників та методичних посібників для вчителів. Десяткам тисяч педагогів С. Х. Чавдаров відомий, насамперед, як автор підручників «Українська мова» для 1—3 класів - перших

стабільних підручників з української мови в історії української радянської школи, які витримали понад 32 перевидання [3, с. 90].

Важливе наукове значення мало створення вченим монографій «Методика викладання української мови у початковій школі» (1937 р.) та «Методика викладання української мови у середній школі» (1939 р.). Обидві праці були затверджені Народним Комісаріатом освіти УРСР як підручники для студентів та посібники для вчителів. Вони витримали кілька видань у передвоєнні та повоєнні роки [3, с. 91].

Невтомна наукова діяльність С. Х. Чавдарова, постійний зв'язок зі школою, вчителями, глибоке розуміння завдань освіти, стали основою, на якій формувалася своєрідна серцевина педагогічної спадщини вченого — проблема вчителя, особливо початкової школи. Головне завдання вчителя, на думку С. Х. Чавдарова — вчити й виховувати дітей. У 1945 р. він писав: «Ми знаємо, що честь перемоги над гітлерівською Німеччиною разом з усім народом поділяє і наша школа, і наш учитель, у першу чергу вчитель початкової школи. Він перший приймав у свої руки дітей, він перший запалював у дитячих серцях полум'яну любов до Вітчизни [4].

Щоб досягти успіху Сава Христофорович пропонував ширше практикувати самостійне ілюстрування малюнками прочитаного й побаченого, робити колекції, сценарій дитячого ранку. Все це, як свідчить досвід багатьох учителів, сприяє розвитку дитячої фантазії. За такого підходу до навчального процесу вчителі не тільки збагачують школярів науковими знаннями, а вчать бачити в них могутній засіб до поліпшення життя, виховують їх людьми дійсно вольовими, здібними, активними [4].

Турбота про те, щоб у процесі навчання давати дітям знання основ наук, формувати їхні розумові здібності та пізнавальну активність, завжди була в полі зору С. Х. Чавдарова. Поділяючи педагогічні погляди К. Д. Ушинського, вчений-педагог справедливо вимагав щоб учителі початкових класів, на ґрунті здобутих учнями знань, розвивали їхню спостережливість, пам'ять, увагу, фантазію, рішуче боролися з формалізмом у навчанні. На запитання, чи в достатній мірі у школі вчать спостерігати, він відповідав: «На жаль, ні. Цьому заважає ухил до вербального навчання» [5].

Першочерговим завданням школи С.Х. Чавдаров вважав піклування про те, щоб навчити дітей учитися. Саме школа покликана виховувати творчих, ініціативних дітей, здатних самостійно

здобувати і постійно поповнювати знання. Фундамент цих умінь закладається на етапі початкового навчання. Вчитель, підкреслював С. Х. Чавдаров, зобов'язаний формувати в учнів потребу здобувати знання самостійно, а не одержувати «готові рецепти». Вихованці не повинні повторювати слова педагога чи книжки, а вдумливо шукати відповіді на питання, поставлені вчителем [5].

Правильно організована діяльність молодших школярів сприяє глибшому засвоєнню навчального матеріалу, кращій організації вільного часу та виховної роботи. Саме тут учитель має змогу зайнятися розвитком нахилів та здібностей учнів, зокрема фантазії. Вона, на думку С. Х. Чавдарова, відіграє велику роль у житті і діяльності людини, бо без неї не було б науки, мистецтва, руху вперед. «Вчитель початкової школи буде розвивати фантазію своїх дітей тільки тоді, — наголошував учений, — коли організує добрі умови для повсякденного збагачення їх уявлень, постійного розширення кругозору, а також тоді, коли він планомірно керує процесом переробки дитячих вражень і оформлення їх у слові, малюнку, трудовій діяльності. Важлива щоб діти навчилися описувати побачене і почуте» [5].

Особливістю та мудрістю педагогічної діяльності С.Х.Чавдарова є все нове і прогресивне в педагогіці й педагогічній практиці що він бачив. Висуваючи та формулюючи наукову проблему до її вирішення вчений залучав своїх колег, аспірантів та студентів. Він став знаковою постаттю у вітчизняній педагогічній науці. Багато ідей наукової спадщини С.Х.Чавдарова закладено в основу змісту НУШ і будуть допомогати в становленні майбутніх вчителів.

Зміна освітнього середовища – це зміна ставлення до дитини: повага, увага до неї та прагнення знайти оптимальний спосіб для її ефективного навчання. Тому закономірно метою НУШ визначено виховання творчої людини, інноватора, яка зможе ухвалювати відповідальні рішення та дотримується прав людини. Вирішення цієї проблеми залежить від вчителя – людини, на якій тримається реформа [2].

Щоб навчати по-новому, вчитель повинен отримати свободу дій – обирати навчальні матеріали, імпровізувати та експериментувати та бути мотивованим. В НУШ замість запам'ятовування фактів та понять здобувачі освіти набувають компетентностей – динамічну комбінацію знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає

здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та подальшу навчальну діяльність Тут прислухаються до їхньої думки, вчать критично мислити, не боятись висловити власний погляд на будь яку проблему або питання, бути відповідальними громадянами. Навчання здійснюється за діяльнісним підходом – тобто виконуючи певну роботу [2].

Спільними для всіх компетентностей є наскрізні вміння: читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, здатність співпрацювати з іншими людьми [2].

Досліджуючи навіть суто ідеологічно спрямовані історико-педагогічні праці С. Х. Чавдарова, маємо шукати зерна істини. Адже його життя — це наша історія, з усіма її поворотами долі, іноді напрямками хибними, а іноді тими, що відкривали нові й продуктивні наукові шляхи.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017. URL: zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2145-19.
2. Концепція Нової української школи, яка схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.12. 2016 р. № 988-р «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року».
3. Проніков О. К. Проблеми теорії педагогіки в творчій спадщині С. Х. Чавдарова. Радянська школа. 1982, № 8. С. 89 - 92.
4. Чавдаров С.Х. Вчити й виховувати дітей. Радянська освіта, 1945, 20 липня.
5. Чавдаров С. Х, Виховна робота в початковій школі. На допомогу вчителіві початкової школи, Збірник статей. Київ — Львів, 1945, с. 18.

Столяренко О. В.,

*доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
ORCID ID: 0000-0002-1899-8089*

Столяренко О. В.,

*кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри іноземних мов
Вінницький національний технічний університет
ORCID ID: 0000-0001-7080-0626*

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ В НОВІЙ РЕАЛЬНОСТІ

Анотація. Філософія освіти зумовлена викликами нашого часу. Швидкий розвиток науки і техніки, стрімке впровадження у педагогічну практику інформаційно-комунікаційних технологій, вимагають формування у випускника закладу вищої освіти, наявності не тільки набору певних знань, умінь і навичок, що є основою спеціальності, а й формування професійних компетентностей, професійно значущих якостей і здатностей особистості, пов'язаних з комп'ютерною грамотністю, інформаційною компетентністю. Одним із викликів нової реальності є готовність фахівця до виконання професійних обов'язків в руслі Концепції сталого розвитку, здатності до цифрової трансформації не тільки педагогічного процесу, а й в цілому соціально-економічній сфері; проектування індивідуальної освітньої траєкторії та організації процесу педагогіки партнерства, співробітництва між усіма учасниками взаємодії майбутньої професійної діяльності.

Ключові слова: філософія освіти, інформаційно-комунікаційні технології, професійні компетентності, комп'ютерна грамотність, інформаційна компетентність, інформаційний простір, інноваційні технології, Концепція сталого розвитку.

Сучасний період розвитку суспільства, оновлення всіх сфер його соціального і духовного життя потребує якісно нового рівня освіти. В умовах державотворення в Україні, яка стала на

шлях демократизації, відкритості та гуманістичних орієнтацій [2], поряд з питаннями про суспільний устрій постають проблеми чіткого визначення національної ідеї, ціннісних орієнтирів, виховного ідеалу, нових тенденцій в освітянській галузі, які б базувалися на міжнародних стандартах. Перший етап трансформації в країні завершено «завдяки інноваційному імпульсу, що надала «інформаційна хвиля «науково-технічного прогресу суспільства; прискорився темп цивілізаційного розвитку» [4]. Подальша логіка розвитку суспільства пов'язана з інноваційними реформами, перш за все, в освіті. Нові цілі її модернізації спрямовані на досягнення інтеграції, вищого рівня розвитку, що має відповідати потребам часу та особистості, яка має все необхідне для самореалізації в соціумі, що постійно змінюється.

В умовах інтеграції, глобалізації активного розвитку сучасного суспільства знань, нового інформаційного простору, здійснюється впровадження інноваційних технологій. Основою положим напрямом і основним фактором розвитку кожної особистості сьогодні є освіта і наука. Тобто, реформація повинна відбуватися першочергово саме в цих сферах, оскільки вона виступає серйозним дієвим фактором підвищення інноваційно-інтелектуального потенціалу країни. Законом України «Про Концепцію сталого розвитку України» у підрозділі «Освіта, наука та культура» передбачено, що на шляху країни до сталого розвитку особливе значення у створенні методологічних і технологічних основ економічних, соціальних та екологічних [2] перетворень належатиме освіті і науці. Що саме вони виступають провідними чинниками формування інтелектуального потенціалу нації та духовності громадян, визначають державну політику. Розвиток освітньої галузі в Україні, згідно з цим документом, спрямовується на утвердження в суспільстві принципів демократії, гуманізму, забезпечення якості підготовки фахівців на основі сучасних досягнень науки і технологій.

Актуальність проблеми технологізації освіти пояснюється бурхливим розвитком і розповсюдженням різноманітних інновацій, в тому числі і нових педагогічних технологій. Використання їх у освітньому процесі дозволяє викладачам впливати на мотивацію суб'єктів, реалізувати не лише теоретичну, а й практичну спрямованість професійної підготовки.

Саме тому філософію освіти ми вбачаємо у руслі концепції сталого розвитку суспільства, що передбачає встановлення балансу

між задоволенням сучасних потреб людства і захистом безпеки та інтересів майбутніх поколінь. Прихильники сталого розвитку вважають його найперспективнішою ідеологією XXI століття і, навіть усього третього тисячоліття, яка, з поглибленням наукової обґрунтованості, витіснить усі наявні світоглядні ідеології, як такі, що є фрагментарними, неспроможними забезпечити збалансований прогрес цивілізації.

Сталий розвиток – це керований процес, основою якого виступає системний підхід та сучасні інформаційні технології, які дозволяють швидко моделювати варіанти напрямків розвитку, з високою точністю прогнозувати їх результати та обирати найоптимальніший із них.

Позитивні зрушення і досягнення декларують розвинені країни Європейського Союзу, США, Японія [4]. Але є й такі, які на перше місце висувають одну стратегічну мету – вижити. Саме вони провокують загрози (нестача продовольчих та інших ресурсів, бідність, насилля, жорстокість, війни, завоювання чужих територій), що поширюються до інших держав та їхніх регіонів. Близьке сусідство з ними формує загрозу екологічної кризи, а глобалізація, яка стрімко набирає обертів, сприяє загостренню економічних та соціальних небезпек, що зрештою торкаються й регіонального розвитку, зокрема. Тому таким актуальним сьогодні виступає завдання формування глобального гуманістичного світогляду, підготовка майбутніх фахівців у руслі цих тенденцій, виховання молодого покоління на основі ціннісного ставлення до людини, до природи [3].

Адже парадигма сталого розвитку включає в себе не лише вимоги до захисту довкілля, а й до встановлення соціальної справедливості, викорінення расової й національної дискримінації [4].

Майбутнім учителям вкрай необхідні знання про інноваційні зміни в системі сучасної освіти, розуміння сутності педагогічних технологій, оволодіння інтерактивними формами і методами навчання, умінням аналізувати і оцінювати індивідуальні результати. Інноваційні технології навчання здобувають сьогодні в Україні все більше прихильників і використовуються в освітньому процесі і при викладанні різноманітних навчальних предметів. Вони показують нові можливості, які можна відобразити у факторі підвищення ефективності навчальної діяльності в цілому.

Посилена увага у професійній підготовці приділяється формуванню компетентностей як інтегральних характеристик фахівця,

що включає в себе комплекси професійних, соціально-особистісних і універсальних здібностей людини, які дозволяють їй успішно розв'язувати актуальні та перспективні професійні завдання [3]. Компетентність є сукупністю компетенцій, які в свою чергу поділяють на ключові, необхідні без винятку всім випускникам і базові, професійні, що відповідають конкретній спеціальності. Ключові компетенції ми згрупували у два блоки: 1) здатність до розвитку готовності до самоосвітньої діяльності (вивчати, шукати, думати); 2) здатність до розвитку готовності до виробничої діяльності (розпочинати справу, співпрацювати, адаптуватися).

Базові компетентності поділяємо на три групи: загальнокультурні, методологічні, професійно-орієнтовані. Загальнокультурні компетентності – потреба в самоосвіті та саморозвитку; моральна позиція особистості та її вплив на професійну та педагогічну діяльність; цілісні уявлення про людину, суспільство, культуру, науку і технологію в сучасному світі; потреба і здатність підтримувати своє фізичне та психічне здоров'я; знання про підтримку працездатності у швидкозмінних умовах життя; готовність до використання інформаційних та комунікаційних технологій у навчально-виховному процесі; готовність до творчої діяльності. Методологічні компетентності – готовність до організації освітнього процесу в закладі освіти; розв'язувати професійно-педагогічні проблеми в умовах невизначеності; готовність до інноваційної діяльності у своїй професійній галузі; здатність до рефлексії, самоконтролю і корекції процесу професійної діяльності. Професійно-орієнтовані компетентності – готовність до оволодіння студентами відповідним рівнем кваліфікації робочої професії або службовця, до розробки змісту і дидактичних засобів професійного навчання; здатність до впровадження в навчально-виховний процес сучасних технологій професійного навчання та виховання; готовність до планування та проведення уроків (занять), застосовуючи сучасні методи, організаційні форми та засоби навчання; готовність до складання переліків навчально-виробничих робіт, їх нормування, експлуатації та обслуговування навчально-виробничого устаткування, складання планів роботи в групі; готовність до організації позанавчальної діяльності студентів, до використання індивідуального підходу у вихованні.

Отже на даному етапі розвитку в Україні відбуваються інтеграційні процеси. Нерозривну єдність складають освіта, наука,

виробництво [1]. Вони впливають на становлення нової системи знань, формування у майбутніх фахівців професійних компетентностей, гуманістичного світогляду, що відображається у зміні освітньої парадигми, що базується на концепції сталого розвитку сучасного суспільства. Інноваційні, інтерактивні технології, які використовуються у ЗВО, стимулюють пізнавальну, мотиваційну, практичну соціально ціннісну діяльність, самостійність і активність здобувачів.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Кремень В. Г. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму; Нац. акад. пед. наук України. К.: Пед. думка, 2012. 368 с.
2. Столяренко О. В., Коваль Ю. А. Глобалізація в руслі екологічних проблем людства і виховання гуманістичних цінностей. Сучасні тенденції розвитку науки та освіти в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Вінниця: Вінницький кооперативний інститут. 29-30 березня 2022. С.81–83. URL :<http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream>
3. Stoliarenko, O., Stoliarenko, O., Prokopchuk, V. Zhuravlova, L., Demchenko, I., Martynets, L., & Yakovliv, V. (2021). Fostering a Values-Based Attitude towards a Person in Secondary Schools in the Post-Soviet Space. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 13(3), 166–188. <https://doi.org/10.18662/rrem/13.3/446> Режим доступу:<https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/3475> Web of Science Core Collection
4. Stoliarenko O., Stoliarenko O., Oberemok A., Belan T., Piasetska N., & Shpylova M. (2021). Shaping a Values-Based Attitude toward Human in the Context of Postmodernism via the Structural-Functional Model. *Postmodern Openings*, 12(3), 173-189. DOI: <https://doi.org/10.18662/po/12.3/334>

Захарін С.В.,

*доктор економічних наук,
головний науковий співробітник
відділу історії та філософії освіти
Інститут педагогіки НАПН України
ORCID ID: 0000-0002-1263-8170*

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ОСВІТА.

«СТРАТЕГІЧНИЙ ПЛАН ДІЯЛЬНОСТІ МОН»: ДЕСЯТЬ ЗАУВАЖЕНЬ

Анотація. У статті наведено Стратегічний план діяльності Міністерства освіти і науки України. Представлено десять зауважень інформаційного характеру.

Ключові слова: українська освіта, Стратегічний план, діяльність, Міністерство освіти і науки України, державна програма.

Нещодавно в інформаційний простір увірвалася новина: «Міністерство освіти і науки презентувало Стратегічний план діяльності Міністерства освіти і науки України».

Звісно, в інформаційний простір увірвалася не лише новина, а і належне супроводження – картинки, слогани, інтерв'ю. Кампанія вийшла галасливою. Непідготовлені читачі мали здогадатися, що сталася чергова «епохальна освітня перемога».

При цьому засоби масової інформації та інформаційні агенції посилалися на постік, оприлюднений на офіційній сторінці Міністерства у фейсбуці.

У тексті постіку наведено посилання – завдяки цьому найбільш вибагливі користувачі могли прочитати не лише про чергову «епохальну освітню перемогу», але і відкрити сторінку «Стратегічний план діяльності МОН до 2027 року».

У свою чергу, на цій сторінці розміщено pdf-файл «Стратегічний план діяльності Міністерства освіти і науки України до 2027 року. Освіта переможців». Наведу лише десять пунктів – те, що одразу кинулося в очі.

Перше. Документ, який має назву «Стратегічний план...» – насправді не є планом у класичному розумінні цього слова. В оп-

рилюдненому документі багато інформації, яка виходить за межі сучасного уявлення про поняття «план» – фотографії, картинки, гасла. Натомість немає переліку чітких заходів, планового обсягу витрат, визначених джерел фінансування, а також відомостей про відповідальних виконавців.

Друге. Уже з перших сторінок помітні логічні нестыковки і протиріччя. Приміром, у постіку на фейсбуці написано: «в основі документа – Візія майбутнього освіти і науки України та державні програмні документи, які визначають стратегії розвитку України та її інтеграції до Європейського Союзу». Але у тексті Стратегічного плану (сторінка 4) згадано лише про окремі документи (в основному, вже затверджені раніше Стратегії) і геть зовсім не згадано про Візію.

І це зрозуміло. Так звана «Візія...» ніким не розглянута, не затверджена і не схвалена. А тому у «Стратегічному плані» її і не згадали. Натомість про Візію згадали лише піарники, і це логічно, адже Візія від самого початку проектувалася виключно як піарний документ.

Третє. У «Стратегічному плані» багато написано про події і процеси, які не є предметом функціоналу (впливу) МОН. Так, на сторінці «Наші стратегічні індикатори» намальовано різнокольорові кубики, у яких містяться певні показники. В одному з кубиків написано, дослівно: «1% від ВВП витрати на дослідження та розробки (зараз 0,4%)». Але до повноважень МОН не належить ані прогнозування ВВП, ані визначення параметрів його розподілу.

Четверте. Забаганки, що містяться у «Стратегічному плані», не ґрунтуються на вимогах чинного законодавства. Приміром, у одному з кубиків наведено індикатор: «40% студентів навчаються за грантами на навчання». Але і станом на момент оприлюднення файлу, і станом на зараз – закон щодо запровадження грантів не ухвалений. І можливо, такий закон взагалі не буде ухвалений.

П'яте. Оприлюднений «Стратегічний план» за методологічним підходом та структурою помітно нагадує інший документ – «План відновлення. Освіта і наука», що розроблений апаратом МОН у серпні 2022 року і розміщений на сайті МОН за посиланням.

Отже, автори «Стратегічного плану» під час «напруженого дизайнування» повністю спиралися на методологічний фундамент, який був застосований апаратом МОН у 2022 році.

Шосте. Оприлюднений «Стратегічний план» помітно нагадує «План відновлення. Освіта і наука» не лише за методологією і структурою, але і за змістом. Текстові збіги вражають.

Сьоме. Якщо вірити фейсбуку, постік про «Стратегічний план» був оприлюднений 11 березня о 6 годині ранку. Але не оприлюднено документу про затвердження або схвалення «Стратегічного плану». Сама по собі наявність документу під назвою «Стратегічний план», але без наказу про його затвердження – не породжує жодних правових наслідків. На мій погляд, якщо все серйозно, якщо це не по-кіношному – тоді план має бути затверджений наказом [2]. Або можемо сформулювати навпаки: відсутність наказу – це ознака несерйозності.

Восьме. 14 березня на сайті МОН з'явилася новина «Презентували Стратегічний план діяльності МОН Світовому банку та партнерам із розвитку». Цитуємо написане: «13 й 14 березня міністр освіти і науки України Оксен Лісовий та перший заступник міністра освіти і науки Євген Кудрявець зустрілися з партнерами з розвитку: Світовим банком, UNICEF, UNESCO, USAID, United Nations, UN Women Ukraine, Global Partnership for Education, Save the Children, Education Cannot Wait, представниками Японії, Фінляндії, Швеції, Німеччини, Канади, а також компаній Apple, Google та Microsoft». Для міжнародних партнерів ми представили «Стратегічний план діяльності Міністерства освіти і науки України до 2027 року»...»

Натомість відсутня інформація про презентацію (представлення) «Стратегічного плану» Президенту України, Верховній Раді України, профільному парламентському комітету, Кабінету Міністрів України, а також іншим «внутрішнім партнерам» – у першу чергу Національній академії наук України та Національній академії педагогічних наук України.

Це дозволяє зробити припущення, що «Стратегічний план» розроблявся для створення «красивої картинки» у першу чергу у головах міжнародних партнерів, можливо – для «відпрацювання» чергового іноземного гранту, а геть зовсім не для того, аби консолідувати українське суспільство на вирішення завдань перспективного розвитку освіти і науки.

Дев'яте. У документі наведено доволі багато бездоказових тверджень, які мають дуже віддалений зв'язок із функціонуванням системи освіти і науки. Приміром, на сторінках 34-35 «Стратегічного плану» наведено блакитні квадратики і прямокутники, із

яких можна зрозуміти, що у 2023 році в Україні було 55% офіційно працевлаштованих випускників, а у 2030 році цей показник має зрости до 80%.

З наведених малюнків геть зовсім незрозуміло:

- на чому ґрунтується впевненість, що рівень працевлаштування в нашій країні збільшиться у 1,5 рази;
- чому наведено прогноз показника 2030 року, хоча «Стратегічний план» (якщо вірити його назві) має горизонт лише до 2027 року;
- чи є хоча б якась державна логіка у оприлюдненому прогнозі (якщо врахувати, що відомства, які відповідають за розвиток ринку праці, взагалі не оприлюднили прогнози на період до 2030 року).

Десяте. Публічного обговорення документу не було. «Стратегічний план» не обговорювався ані на засіданні Громадської ради при МОН, ані інститутами громадянського суспільства. Незаангажовані експерти, які не беруть участі в численних грантових програмах, не мали змоги долучитися до розробки «Стратегічного плану».

Це говорить про те, що думкою громадськості в черговий раз знехтували. У той же час не бракує емоційних інтерв'ю, у яких голосливо стверджується, що усі «освітні ініціативи» буцімто обговорюються з громадським середовищем.

І останнє. У «Стратегічному плані» дуже багато гасел, слоганів і закликів. Приміром: «Заклади вищої освіти є середовищем максимальних можливостей для подальшої самореалізації здобувачів вищої освіти, а Україна визнана державою високоякісної освіти та наукових інновацій світового рівня». Чи можливо цього досягти за три роки, маючи захмарно низький рівень інноваційної активності і знаходячись в стані війни? – запитання риторичне [2].

Нескінченні гасла – як у кращих радянських традиціях – зустрічаються в усіх розділах документу.

Навіщо потрібні ці нескінченні гасла?

Відповідь дуже проста. Рано чи пізно авторів «епохальних освітніх перемог» (у тому числі і авторів пдф-файлу «Стратегічний план діяльності Міністерства освіти і науки України до 2027 року. Освіта переможців») відправлять у відставку. Але вони до кінця життя будуть відвідувати донорські конференції і роздавати емоційні інтерв'ю із незмінною мантрою: «Ми напружено

працювали. Ми хотіли зробити дуже багато. Ми «дизайнували» прорив. Але нам не дали. Нас критикували несправедливо. Нас звільнили передчасно. І через це освіта гине».

Р. С. У цій статті відображено лише позицію автора. Висновки та фактичні твердження, наведені у цій статті, не відображають позиції державних органів, установ, організацій.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Захарін С. PISA-2022 – матеріал для вдумливого аналізу, а не маніпуляцій. Блог на сайті Osvita.ua 2023-12-07. URL: <https://osvita.ua/blogs/90751/>
2. Захарін С. Ректора вишу доцільно обирати чи призначати? Блог на сайті Osvita.ua 2024-01-30. URL: <https://osvita.ua/blogs/91295/>
3. Захарін С. «Стратегічний план діяльності МОН»: десять зауважень. Блог на сайті Osvita.ua 2024-04-03. URL: <https://osvita.ua/blogs/91794/>
4. Захарін С. Провал «реформи НУШ»: винні точно не вчителі. Блог на сайті Osvita.ua 2024-04-17. URL: https://osvita.ua/blogs/91902/?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR1ff2vMxGZ3B5Jix5gH2Skr6FdelKcfk9bNpAjbv6cvh_nXeNqQLKMZ375w_aem_ARvr9АНMbjXr5HIXHULYvsMuqIZAETw2vNm-i_X6x4jPDrThK2tz_pu9ChAiZjM_Mflzc39f-7-mTok_66_Dg6cb

Iryna Mosyakova

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Director of Communal organization Children's Creativity Center
and "Shevchenkivets" youth group of the city of Kyiv
research associate of the Department of Economics and
management of general secondary education
Institute of Pedagogy of National
Academy of Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0002-8932-3759*

IMPLEMENTATION OF EDUCATIONAL MANAGEMENT IN OUT-OF-SCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS IN TODAY'S MEASURES

Abstract. The article is devoted to the problems of educational management and the analysis of the views of modern domestic and foreign researchers on this issue. The material reveals various approaches to solving the problem of increasing the effectiveness of managing the educational process in out-of-school education institutions.

Keywords: educational management, educational management, educational process.

Today's needs in the country require the search for new forms of activity, and areas of work, such as educational management of professional activities of multidisciplinary extracurricular institutions, as well as pedagogical management in the management system of the educational sphere.

Extracurricular education is a motivated education that allows students to develop creative talents, and personal inclinations, realize their preferences and hobbies as much as possible, and deepen their knowledge of their favorite subject. The basis of out-of-school education is the comprehensive, all-round development of the personality, abilities, and interests of personal and professional self-determination and the ability to apply the acquired knowledge in practical activities creatively.

An important issue of pedagogical research at the current stage is the search for directions of development, namely, educational management in multidisciplinary institutions of extracurricular education. Therefore,

the effectiveness of the introduction of pedagogical management in educational institutions can be solved only under the condition of ensuring the high competence of the manager, the introduction of innovative management technologies of the out-of-school education institution, a new vision of management activities, and high professional skill of each teacher.

The development of the theory and practice of educational management in today's conditions of modernization of management becomes a factor in the quality of domestic education during its entry into the single European and world space. The identified tasks and the content of management of educational systems are undergoing significant changes, the structure and style of pedagogical management are changing, and demands are being made regarding the responsibility of the heads of educational institutions for the consequences of the decisions made. This concerns the creation of conditions for improving the educational process, the quality of teaching, the provision of additional educational services, the possibility of attracting additional funding, etc. Accordingly, the managerial activity of the head of a multidisciplinary institution of extracurricular education requires increasing the competence of teachers at all levels.

The concept of «management» in pedagogical science began to be used relatively recently. Management is the ability to implement specific tasks using work, intelligence, and motives of people's behavior. However, the Ukrainian term «management» does not convey all the semantics of what «management» means [1].

The main theoretical foundations of management and educational management were considered in their works by many domestic and foreign scientists M. Albert, I. Dychkivska, P. Drucker, V. King, D. Cleland, N. Kolomynskyi, M. Meskon, F. Taylor. A. Fayol, F. Khmil and others.

According to T. Lukina, management is also a function, a type of activity, the content of which is the management of subordinates within the organization; management is also a field of knowledge that helps to perform the function of management; management is the style of communication with people, the skill of building relationships, special skills and administrative skills [2].

Educational management in the modern period is a developing science based on the theory of management and the theory of systems, the theory of management of social objects. At the same time, many authors apply the general principles of management theory to education,

considering the educational system as a social one, but this is not enough. The identification of systemic regularities along with taking into account the peculiarities of the educational system and the definition of tasks, functions, and principles of educational management on this basis is a promising task of educational management.

The effective functioning of any educational system depends on its management. In connection with the significant changes in the political and socio-economic life of society, the problems of improving the management of educational institutions have become particularly relevant recently, since the management, which is based on traditional principles, does not meet the requirements of today and requires modernization. And in the conditions of martial law, educational management acquires special importance, since extracurricular education was and remains a leading branch of the development of society and its stability. In such a difficult period, which Ukraine is currently experiencing, those seeking education should receive the appropriate quality of education.

The development of out-of-school education institutions should be based on the implementation of the principles of strategic management, in the process of which the mission of the institution's functioning is formulated, a strategic program (strategy) is designed and implemented, and strategic tasks are solved. The introduction of strategic management principles to the organizational model of educational institutions is an objective necessity. Because of this, the organizational and management principles in out-of-school education institutions have also changed radically. A significant number of education seekers had to leave Ukraine or move to another place.

Therefore, new tasks in the organization of the educational process were set before the pedagogical teams of extracurricular education institutions; in the creation of a safe academic environment and personnel policy, because in the future the main task of educational management is the integration of uncertainty into the system of forecasting, decision-making, and organizational structure, which requires high professionalism from the manager - the ability to adapt, innovative activity.

Creativity, the ability to synthesize various knowledge and skills, and the willingness to take risks should be characteristic of all educational managers who are able and strive to constantly improve their skills and the art of management, to look for new facets in the theory and

practice of management, since education is a multifaceted and complex process, the importance which cannot be overestimated. It involves the formation of a single system of values and social competencies in the student, and this includes attitudes towards oneself and one's parents, attitudes towards nature, society, one's country, etc.

Modern domestic scientists are convinced that reforms in education are possible only under the conditions of raising the quality level of the management staff and developing and modernizing the system of training education managers. According to F. Khmil, a modern head of an out-of-school education institution should be able to:

- analyze the state of readiness of the teaching staff for the changes taking place;
- understand the motives of the behavior of their colleagues;
- encourage subordinates to productive, creative activities with pupils, stimulate their professional growth;
- to create an atmosphere in the team that would maximally stimulate the productive activity of the teaching team;
- assign tasks to subordinates so that they understand what is expected of them and try to fulfill it;
- effectively control and evaluate the work of teachers, taking into account their capabilities and interests;
- to contribute to the prevention of conflicts in the team and the ability to solve them;
- to build business relations with subordinates by their characteristics and the situation in the educational institution [3].

So, it becomes obvious that modern educational management is not a set of only correct management methods, ready-made recipes, and correct answers to all questions, which, along with objective scientific research and the practical activity of preserving approaches in the management of educational systems, are the main reason for the slow pace their reformation and adaptation to today's requirements, the need to use the theory and practice of educational management becomes urgent.

Management is the theory, technology, and art of management, which are constantly updated with the latest ideas, ideas, observations, and practical recommendations of modern scientists, referring to which makes it possible to consciously understand and fulfill the duties of a manager as a professionally trained and functionally knowledgeable leader.

REFERENCES:

---

1. Slovnyk inshomovnykh sliv / Uklad.: L.V. Muzychko, L.M. Shkaraputa, S.V. Morozov. K.: Nauk. dumka, 2019. 787 s.
2. Lukina T.O. Upravlinnia yakistiu zahalnoi serednoi osvity: navchalno-metodychnyi posibnyk. Kyiv.: Pedahohichna dumka, 2020. 230 s.
3. Khmil F.I. Osnovy menedzhmentu. K.: Akademydav, 2007. 576s.
4. Dychkivska O. O. Innovatsiinyi menedzhment : konspekt leksii. Kyiv : DIA, 2018. 82 s.
5. Shkilniak M. M, Ovsianiuk-Berdadina O. F., Krysko Zh. L., Demkiv I. O. Menedzhment: Navchalnyi posibnyk. Ternopil: Krok, 2017 r. – 252 s.

Шара Л.М.,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

ORCID ID: 0000-0002-4921-4718

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В УЧНІВ ПОЗАШКІЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ ОСВІТИ

Анотація. Йдеться про діяльність «Центру творчості дітей та юнацтва» Деснянської селищної ради Чернігівської області, спрямовану на накопичення, збереження й популяризацію інформації про події АТО/ООС.

Ключові слова: історична пам'ять, позашкільний заклад, національно-патріотичне виховання, АТО, ООС.

Історична пам'ять є важливим джерелом досвіду минулого людства та потужним чинником для формування етнічної ідентифікації. Вона трактується як «особливий соціокультурний феномен осмислення індивідом, нацією, соціумом свого становища у часі й просторі, унікальна сукупність уявлень національної спільноти про свою історію, духовний досвід поколінь, спогади про буття роду, традиції, що роблять з населення націю» [4, с. 53, 54]. В умовах воєнного сьогодення, відстоювання Україною права на суверенність вважаємо надзвичайно затребуваним формування у молодого покоління історичної пам'яті про події, які нині ними проживаються й потому будуть інтегрованими у національний історичний наратив майбутніх поколінь. Ефективною у цьому напрямку може бути робота позашкільних закладів освіти, де у неформальній атмосфері учні акумулюють знання й досвід пройдешнього й теперішнього, умотивовано набувають навичок збереження й популяризації історичної пам'яті.

Одним із таких став «Центр творчості дітей та юнацтва» Деснянської селищної ради Чернігівської області. Історія його появи датується 1 вереснем 2017 р., коли заснували Деснянський ЦДЮТ («Центр дитячої та юнацької творчості»). Нині він перейменований у Деснянський заклад позашкільної освіти «Центр творчості дітей та юнацтва» (далі – ЦТДЮ), який очолює Лідія Миронова –

людина з активною громадською позицією, депутатка місцевого врядування, креативна, енергійна, фахівець з педагогічною освітою.

Окреслюючи функціональне призначення ЦТДЮ, організатори акцентували на тому, що будуть «надавати знання, формувати уміння та навички за інтересами, забезпечувати потреби особистості у творчій самореалізації та інтелектуальному, духовному і творчому розвитку, здійснювати підготовку до активної професійної та суспільної діяльності, створювати умови для соціального захисту та організації змістового дозвілля відповідно до здібностей, обдарувань вихованців» [2; 3].

З огляду на це, при ЦТДЮ запрацювали різноманітні гуртки, де школярі можуть знайти цікаві способи реалізувати свій творчий потенціал, розширити горизонти особистісного зростання, набути навички комунікування, збереження артефактів про минувшину. Поміж них гурток «Юні музеєзнавці – патріоти – майбутні захисники України», створений з ініціативи Лідії Миронової й дотепер нею керується. Вже сама назва свідчить про його націленість на формування у школярів історичної пам'яті, національно-патріотичне виховання, передання педагогами досвіду й знань, що неодмінно стануть цементуючим елементом для етнічної самоідентифікації молодой генерації українців.

Реалізується це через багатовекторну діяльність гуртка і, що важливо, його вихованці є творцями історичної пам'яті, оскільки самі накопичують, систематизують, аналізують та популяризують інформацію про боротьбу України за територіальну цілісність від початку подій у зоні АТО/ООС. Діти умотивовані, зацікавлені, згуртовані спільною долею батьків-військовослужбовців. Дехто з них пережив біль втрати рідних в АТО/ООС, тому через призму власного психоемоційного досвіду наполегливо працюють, аби зберегти пам'ять, вшанувати загиблих, адже це надзвичайно значиме для їхніх близьких. Як твердить дослідниця Н. Городня, «емоції – це визначальний чинник формування історичної пам'яті, бо закарбовуються події, які справляють на людей велике враження, викликають у них сильні позитивні (радість, гордість) чи негативні (біль, сум, сльози) почуття, зостаються у свідомості надовго, не лише на кілька поколінь, але й на століття» [1, с. 29].

Отож, у березні 2018 р. з ініціативи Л. Миронової та завдяки наполегливій праці її вихованців при ЦТДЮ відкрили музей Героїв АТО/ООС. Матеріали зібрали силами пошукового загону гуртківців

«Патріот». Зверталися до родичів полеглих на Сході України, фіксували й транскрибували потому їхні свідчення, добирали особисті речі, komponували експонати, створюючи необхідну атмосферу. У процесі такої роботи у школярів, без сумніву, сформуються стійкі образи та уявлення про події в Україні з 2014 р., будуть для них «живими» упродовж тривалого періоду, ретранслюватимуться у середовищі однолітків і передаватимуться у дорослому віці наступним поколінням.

Такими ж емоційно незабутніми є заходи гуртківців до Дня захисника України, Дня Збройних Сил України, Дня Перемоги та примирення, Дня захисту Гідності та Свободи; години пам'яті, скажімо, «Борці за мир зони ООС – ГЕРОЇ СЬОГОДЕННЯ», «Герої сьогодення поміж нас» та інші.

Передавання знань і досвіду про події АТО/ООС відбуваються шляхом комунікування вихованців гуртка з ветеранами й учасниками бойових дій на Сході України, їхніми родинами, представниками 169-го навчального центру імені князя Ярослава Мудрого, волонтерами. Значимим чинником творення історичної пам'яті школярів є їхня безпосередня участь в акціях «Листи на фронт», «Твоя допомога необхідна військовим», що організовуються та проводяться на базі ЦТДЮ, екскурсії до військових музеїв України, особисте задіяння до процесу підготовки тематичних експозицій у музеї Героїв АТО/ООС, пошукової роботи для написання Книги Пам'яті (про убитих на Донбасі воїнів, уродженців селища Десна), складання карти місць загибелі захисників.

Гуртківці активно популяризують історичну пам'ять через підготовку наукових досліджень, приурочених учасникам АТО/ООС. Скажімо, під керівництвом Л. Миронової написали та успішно захистили МАНівські роботи Анастасія Підлісна («Євген Лоскот – Герой України – людина незламної волі», 2021 р.) і Крістіна Музика («Роль ГРОМАДСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ «ЄДИНА РОДИНА ЧЕРНІГІВЩИНИ» в підтримці родин загиблих Захисників України», 2024 р.). Вихованці ЦТДЮ виборюють призові місця у різноманітних конкурсах національно-патріотичної тематики, як то «Моя Батьківщини – Україна», «Я – ВОЛОНЕР», «Паросток», долучаються до волонтерської діяльності (плетіння маскувальних сіток, збирання пластикових кришечок) [2; 5].

Наведені приклади не вичерпують різноманіття способів формування в учнів історичної пам'яті педагогічним колекти-

вом Деснянського ЗПО ЦТДЮ. Самостійними сюжетами для дослідження можуть стати напрацювання таких його гуртків, як «Козацько-лицарський гарт», «Петриківка», «Ключі до розкриття талантів» та інші, розвиваючи історичну пам'ять, фокус якої спрямований на вивчення національного характеру, української культури, традицій, історії. Перспективним буде аналіз особливостей методики роботи з різними віковими групами школярів, ефективності імплементації учнями набутих знань і навичок у процес опанування навчальними дисциплінами.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Городня Н. Чинники формування історичної пам'яті сучасної української молоді. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/3539/1/5109-10261-1-SM.pdf> (дата звернення: 19.05.2024).
2. Деснянський заклад позашкільної освіти «Центр творчості дітей та юнацтва». URL: https://www.facebook.com/DesnaCentrTvorchosti/?locale=ta_IN (дата звернення: 20.05.2024).
3. Деснянський позашкільний навчальний заклад «Центр творчості дітей та юнацтва». URL: http://desna-centr-tvorchosti.cn.sch.in.ua/pro_shkolu/ (дата звернення: 20.05.2024).
4. Ковтун Н. Історична пам'ять як основа становлення політичної еліти в контексті політичної трансформації України початку XXI ст. URL: <file:///C:/Users/ASUS/Downloads/168829-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-372243-1-10-20190528.pdf> (дата звернення: 19.05.2024).
5. Миронова Л. Роль музею героїв АТО/ООС у національно-патріотичному вихованні молоді Деснянської громади. URL: <https://naurok.com.ua/ya-doslidnik-roboti-zi-zdibnimi-ta-obdarovanimi-vihovancyami-predstavlennya-proektiv-doslidnicko-roboti-uchast-u-vosmiy-oblasniy-istoriko---kraeznavchiy-konferenci-uchniv-chlen-323888.html> (дата звернення: 20.05.2024).

Шевченко С.М.,

*кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу історії та філософії освіти
Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України
ORCID ID: 0000-0002-0432-8893*

ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІ ПОГЛЯДИ УКРАЇНСЬКИХ ДІЯЧІВ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В АСПЕКТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Анотація. У статті показано проблеми, з якими стикається сучасна школа і, які стають перед педагогом; подано філософсько-освітні погляди українських діячів з позицій формування толерантності та розкрито поняття толерантності.

Ключові слова: сучасна школа, філософсько-освітні погляди, українські діячі, соціальні функції виховання, толерантність.

X століття створило передумови постійної загрози цивілізаційних конфліктів, що приймають форму світових війн. Основою цих конфліктів є класові, расові ідеї, ідеї цивілізаційної несумісності. Затвердження на історичній арені нацистських рухів, як відомо, було нерозривно пов'язано з відкиданням універсальних принципів рівності, людяності і толерантності.

Національна програма виховання дітей і учнівської молоді в Україні є важливою і дієвою науковою основою реалізації державної політики у сфері освіти; вона визначає стратегію виховання підростаючого покоління в умовах становлення громадянського суспільства в незалежній Україні. Програму спрямовано на реалізацію соціальної функції виховання – забезпечення наступності духовного і морального досвіду поколінь, підготовки особистості до успішної життєдіяльності.

Напрямами державної політики в галузі виховання стали принципи гуманістичної педагогіки, сформульовані в Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», Національній доктрині розвитку освіти у XXI столітті,

Національній програмі виховання дітей і учнівської молоді в Україні, Конвенції ООН про права дитини.

Проблеми, з яким стикається сучасна школа і які стають перед педагогом – це ускладнення міжетнічних відносин, розшарування населення, нетерпимість до людини іншої віри, поглядів тощо. Багато ознак (соціальних, політичних, ідеологічних, релігійних, етнічних та інших) розділяють громадян на групи зі своїми інтересами, уявленнями про своє оточення. Це віддзеркалюється в освітніх колективах учнів і студентів, тому що вони живуть у багатонаціональному українському суспільстві. Відмінність систем цінностей та принципів часто є джерелом конфліктних ситуацій.

Поняття толерантності формувалося впродовж багатьох століть, і цей процес продовжується до сьогодні. Принципами терпимості та поваги до оточуючих керувалися ще давньогрецькі філософи. Толерантність яскраво простежується у ідеях гуманізму. І звертаючись до історії становлення і розвитку ідеї толерантності, не можна обминути таку яскраву і незвичайну постать в історії України, як філософ Г.С. Сковорода. Гуманістичні, толерантні ідеї сповідували передусім українські письменники XIX-XX ст., які наполегливо проводили думки про національні та загальнолюдські цінності-взаєморозуміння, терпимість, щастя, добро, гуманізм. Зокрема Т.Г. Шевченко виділяв як найвище благо – добро, волелюбність, не насилля, вірив в їх перемогу над злом, тиранією. Істинним гуманізмом пронизана творчість Лесі Українки, Богдана Лепкого, Василя Стуса, Василя Симоненка, публіцистична і педагогічна спадщина Б.Д. Грінченка, В.О. Сухомлинського. Найбільш активно ідеї становлення діалогу культур і принципи толерантності досліджували філософи, культурологи, політологи, педагоги у XX ст.: М. Біхтін, І. Франко, П. Флорентійський, В. Біблер. Педагогіку толерантності досліджували: М. Уолцер, К. Нідерсон, В. Подобєд, В. Антипова.

У XX – на початку XXI століття насильство і толерантність як тенденції розвитку сучасного суспільства набули серйозного розвитку і перетерпіли істотну еволюцію, оскільки соціальні перетворення та технологічні нововведення, що лежать в основі глобалізації економіки та інформатизації, наклали відбиток на характер актів насильства, тактику їх здійснення, методи протидії ним. Цю трансформацію пов'язують із процесом глобалізації, який оголив багато суперечностей цивілізації, зробив очевидною несправедливість устрою світу і перш за все у царині

розподілу матеріальних благ [3 с.519]. Посилення технологічних, економічних зв'язків різних регіонів планети, постійне зростання руйнівної сили сучасної зброї, досягнення у сфері інформаційних відносин – все це призвело до того, що суспільство зіткнулося із насильством, яке набуло нових небезпечних форм, що є результатом своєрідного зрощення політики, економіки і корупції як наслідку панування впродовж тривалого часу антикультури мілітаризму. Майже до 90-х років ХХ століття розуміння боротьби з агресивними проявами насильства, головним чином, зводилося до їх односпайного етичного та політичного засудження. Але зараз вже очевидно, що такий підхід є безрезультатним і потрібні скоординовані практичні дії, що вимагають, у свою чергу, більш серйозних та об'єктивних теоретичних розробок. Існує тенденція зростання кількості проявів різних форм і видів насильства у всьому світі при збереженні низького рівня стану запобігання та боротьби з ним. Додаткові перешкоди на шляху створення практично значущого та ефективного механізму регулювання боротьби з агресивними формами насильства на всіх рівнях їх прояву створює відсутність теоретичного розмежування понять агресії і насильства, терпимості і толерантності [1].

Толерантність як ставлення, породжує довіру, готовність до співробітництва й компромісу, товариськість і дружелюбність.

Толерантність – це один із засобів зняття конфліктів і розвитку форм співіснування, взаємодії в людському суспільстві. Поняття толерантності означає здатність людини співпрацювати, чути, цінувати, розуміти і поважати іншу думку та невороже її зустрічати. Педагогічна толерантність має першорядне значення в роботі педагога, і саме у цьому, на жаль, відчувається досить істотний дефіцит поваги і терпимості. Розуміння толерантності як поваги і визнання рівності, відмови від домінування і насильства, визнання багатомірності людської культури, норм, вірувань, відмова від зведення цього різноманіття до однаковості або до переваги якоїсь однієї точки зору має бути основою професійної діяльності педагога. мислення учнів, сприяти їх цивілізованому діалогу з підлітками та дорослими, створенню безпечного освітньо-виховного середовища [2].

Отже, толерантність – це намагання зрозуміти цінності та особливості світогляду іншої людини, це не поблажливність, але й не байдужість, не мовчазна терплячість до спотворених форм

поведінки людей, проте й не всездозволеність, що часто межує з агресією й неодмінно призводить до прихованих чи відверто виражених конфліктів.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Аксиологічний підхід – основа формування цілісної особистості майбутнього педагога: монографія. За заг. ред. Л.О. Хомич. Київ-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. 143с
2. Андрущенко В.П. Релігійна педагогіка. Енциклопедія освіти. Акад. пед. наук України; головн. Ред. В.Г.Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. С. 769.
3. Шевченко С.М. Принципи гуманізму та толерантності у філософсько-освітніх поглядах українських діячів першої половини ХХ століття. Перспективи та інновації науки. (Серія «Педагогіка»): журнал. Видавнича група «Наукові перспективи», 2023. № 10(28). С. 515-523. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10\(28\)-515-523](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10(28)-515-523) URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/issue/archive>
<https://lib.iitta.gov.ua/735680/>

Антонець Н. Б.,

кандидат педагогічних наук,

старший науковий співробітник,

старший науковий співробітник відділу педагогічного

джерелознавства та біографістики

Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7772-9364>

ВІДЕНСЬКА СТОРІНКА

УКРАЇНСЬКОГО ПІДРУЧНИКОТВОРЕННЯ (1920–1922)

Анотація. Розглянуто діяльність у Відні протягом 1920–1922 рр. Педагогічної місії для друку шкільних книжок за кордоном Міністерства освіти УНР, у склад якої, зокрема, входили такі відомі освітні діячі А. Крушельницький, С. Черкасенко, Ю. Тищенко.

Ключові слова: українське підручникотворення, видання українських підручників, українська діаспора, А. Крушельницький, С. Черкасенко, Ю. Тищенко.

Значна частина українських діячів, які внаслідок подій Першої світової війни (1914–1918) та поразки українських національних визвольних змагань (1917–1921) залишили Батьківщину, вирушила до країн Середньої та Західної Європи. Сучасні дослідники історії України визначають це переміщення української національної спільноти як першу масову українську політичну еміграцію. Її головними центрами стали Австрія, Німеччина, Польща, Румунія, Франція, Чехо-Словаччина, Югославія [1].

Особливо помітним осередком українського політичного та культурного життя став Відень, і це не було випадковим. Адже це місто до 1918 р. було столицею Австро-Угорської імперії, куди з кінця XVIII ст. входили Галичина та Буковина, і більш лояльна, порівняно з Романовими, політика династії Габсбургів стосовно культурного самовираження національних меншин створювала умови для налагодження зв'язків між Наддніпрянщиною та Віднем. На початку Першої світової війни, коли російські війська окупували Галичину та Буковину, це місто стало тимчасовим місцем проживання багатьох відомих західноукраїнських діячів, які заснували в ньому ряд політичних об'єднань, громадських

товариств, навчальних закладів, періодичних видань тощо. І хоча вже з середини 1915 р. галицькі і буковинські емігранти почали поступово повертатися додому, подальшому розвитку української колонії у Відні сприяло визнання Австрією в 1918 р. України як самостійної держави та відкриття того ж року у Відні посольства Української Народної Республіки.

Поява у Західній Європі після 1917 р. великої кількості біженців призвела до того, що столиця Австрії у 1919–1922 рр. стала одним із головних центрів представників нової хвилі української еміграції вже з Наддніпрянщини. Причому її склад був досить специфічним. Адже, не розраховуючи на взаєморозуміння та співпрацю з більшовиками, Батьківщину залишали ті непересічні громадсько-політичні, військові, освітні, культурні діячі, які взяли найактивнішу участь у національно-визвольних змаганнях 1917–1921 рр. Зокрема, не оминули Відень емігрантські дороги Дмитра Антоновича, Володимира Винниченка, Михайла Грушевського, Дмитра Дорошенка, Олександра Лотоцького, Софії Русової, Степана Сірополка, Євгена Чикаленка та ін.

У листопаді 1919 р. в столиці Австрії опинився і голова Педагогічної місії для друку шкільних книжок за кордоном Міністерства освіти УНР Антін Крушельницький, який з квітня по жовтень того ж року очолював це міністерство. Належачи до тієї переважної більшості емігрантів, які були впевнені у своєму тимчасовому перебуванні за кордоном, він відразу розпочав виконання обов'язків щодо забезпечення навчальних закладів майбутньої незалежної України необхідною літературою. Так, 24 січня 1920 р. як голова Педагогічної місії і як колишній міністр А. Крушельницький друкує у віденському українському часопису «Воля» статтю «Чергові завдання Українського уряду і громадянства у справі шкільництва». У ній автор пише про необхідність об'єднання всіх українських видавничих сил, які опинилися у Відні, для здійснення спільного проекту «Єдина школа». Окреслюючи основні завдання цього проекту, А. Крушельницький зазначає, що в результаті повинно бути надруковано «усі книжки до всіх типів і клас української єдиної школи, щонайменше в числі однорічного запотребовання (по можливості і кількох авторів для тих самих предметів)... Крім шкільних книжок у цьому відділі треба надрукувати вибір текстів українських і європейських класиків (останніх у перекладах) з відповідними історично-літе-

ратурними, історично-критичними розвідками і відповідними поясненнями... Далі треба надрукувати історичні й географічні стінні карти..., словники (латинський, грецький, німецький, французький, англійський) і, що найважливіше, український для потреб школи... Врешті четверте: «Діточа бібліотека». Знов не принагідний вибір казочок із плохонькими ілюстраціями або і без них, але плановий добір фантастичного матеріалу свого і чужого, в артистичному виконанні – це те, що вводить душу дитини у світ духовних інтересів і повинно і змістом своїм і формою зродити в душі дитини любов до книжки» [2].

Зазначимо, що ідея створення національних підручників у Відні не була утопією. Адже наявність серед емігрантів значної кількості авторитетних освітянських та наукових сил, а також добре організоване україномовне друкарське забезпечення створювали всі умови для продуктивної роботи. І члени місії намагалися скористатися цим повною мірою.

Одним із найактивніших помічників А. Крушельницького у намаганні виконати поставлені завдання став Спиридон Черкасенко. Як свідчить звіт голови Педагогічної місії послу УНР у Відні, Спиридон Феодосійович прилучився до роботи над виданням шкільних книжок як мовний редактор у лютому – серпні 1920 р. На той час до складу місії, крім голови та мовного редактора, входили ще два співробітника – адміністратор Юрій Тищенко та секретар М. Слобода [3]. У результаті спільних зусиль у їхньому видавництві «Земля» протягом 1920–1922 рр. було видано, зокрема, ряд читанок, двотомна хрестоматія для старших класів «Вибір з українського народного письменства» А. Крушельницького, «Економічна географія України» для середніх шкіл І. Феценко-Чопівського, кілька підручників С. Черкасенка, а саме – «Короткий курс правопису з додатком самостійного писання» у двох частинах (для третього та четвертого року навчання), чергові перевидання букваря «Початок» і читанки «Рідна школа» тощо. При цьому велика кількість інших підготовлених до друку рукописів різних авторів так і не побачила світ через брак коштів [4]. Крім того, серйозного дезорганізуючого впливу Педагогічна місія зазнавала через ускладнений зв'язок з Міністерством освіти УНР та кількарізову зміну його керівників, кожний з яких мав власний погляд на оцінку діяльності місії і намагався змінити її керівництво на власний розсуд [5; 6].

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Євтух В.Б. Українська діаспора. Енциклопедія історії України: Україна—Українці. Кн. 2 / НАН України. Інститут історії України. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=2.22>
2. Цит. за: Крушельницька Л. Рубали ліс...: Спогади галичанки. Дзвін. 1990. № 3. С. 121–122.
3. Голова Педагогічної місії для друку шкільних книжок за кордоном Міністерства народної освіти УНР А. Крушельницький – послу УНР у Відні : Звіт про діяльність місії від 6 вересня 1920 р. ЦДАВО України, ф. 3581, оп. 1, спр. 19, арк. 6–7.
4. Черкасенко С. – Шаповалу М. : Лист з Відня у Прагу від 9 листопада 1922 р. Там само, ф. 3563, оп. 1, спр. 210, арк.1.
5. Листування з Міністерством народної освіти УНР в м. Тарнові, Чехословацьким посольством у м. Відні та іншими установами про видавництво українських шкільних підручників (23 січня 1922 р. – 19 червня 1922 р.). Там само, ф. 3581, спр. 98, 41 арк.
6. Справа про звільнення проф. А. Крушельницького з посади голови Української педагогічної місії (2 березня 1921 р. – 3 квітня 1922 р.). Там само, ф. 3581, оп. 3, спр. 89, 120 арк.

Вдовченко В.В.,

*доктор філософії в галузі дизайну, професор
вчитель-методист, старший науковий
співробітник відділу технологічної освіти
Інститут педагогіки НАПН України
ORCID ID: 0000-0003-3509-2972*

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ КОМПЛЕКТИ З «ОСНОВ ДИЗАЙНУ» ТА «ХУДОЖНЬОГО ПРОЕКТУВАННЯ» ІЗ НАУКОВО РОЗШИРЕНИМ ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИМ АПАРАТОМ ІЗ ПЕДАГОГІКИ АКАДЕМІКІВ-ЕНЦИКЛОПЕДИСТІВ НАПН УКРАЇНИ

Анотація. У виступі подано короткий огляд поетапного розроблення навчально-методичних комплектів з «Основ дизайну» та «Художнього проектування» за понятійно-термінологічним апаратом з педагогіки академіків-енциклопедистів НАПН України, значно розширеним і адаптованим для навчального дизайну в НУШ проф. В. Вдовченком.

Ключові слова: Інновації, навчальні програми, посібники, підручники, профільне навчання, «Основ дизайну», «Художнє проектування», понятійно-термінологічний апарат, академіки-енциклопедисти НАПН України, «Педагогічний словник», «Енциклопедія освіти», художньо-проектна складова технологічної освіти, технологічна освіта, дизайн, педагогічний дизайн.

Інноваційні навчальні програми, посібники та підручники із вперше введених в Україні «Основ дизайну» (далі – ОД) [5, с.11-44; 6; 9] та «Художнього проектування» (далі – ХП) [10; 11], розроблені за результатами розробки педагогічної понятійно-термінологічної бази, ґрунтовно поданої у педагогічних словниках акад. М.Д. Ярмаченка [1] та акад. С.У. Гончаренка [2], «Енциклопедії освіти» (за ред. акад. В.Г. Кременя) [3], результату наукових досліджень з педагогіки академіками-енциклопедистами НАПН України. Новітні освітні навчальні комплекти з навчального дизайну стали інноваційними за результатами проведення нами перспективних методологічних та дидактичних досліджень художньо-проектної складової технологічної освіти (далі – ХПСТО) із узгодження усталеної, традиційної, систематизованої термінології

для нової навчальної мети [4 с.19–22; 5 с.4–23; 6; 8 с.59-60; 9 с.63-73; 246-283; 345-360].

Починаючи із 2001 року на зміну вузько технократичному техніко-технологічному підходу із знаннями, уміннями і навичками (ЗУНами) науково-обґрунтовано введено у технологічну освіту (далі – ТО) проектно-технологічний підхід із проектно-технологічними компетентностями. Проектна складова, розроблена нами одночасно за трьома напрямками: 1 – ХП (дизайн), 2 – технічне проектування (далі – ТП), 3 – технологічне проектування (проектування технології виготовлення об'єктів праці). До виходу у світ навчальних програм із «Промислового дизайну» [6, с.73-88] і «ТП» у ТО не було не тільки технічного, а і технологічного проектування, не було і навчальних учнівських проектів, які були введені тільки в «ОД» [6, с.11-44; 7; 10], тривалістю 16-20 годин. Мова іде не про навчальні вправи і завдання із художнього, технічного та технологічного проектування, а про навчальні предмети за цими напрямками.

У 2004 році нами вперше були введені нові, інноваційні навчальні предмети «Етнодизайн» [5, с.4-23] (вперше тисячолітні традиційні народні технології декоративно-ужиткового мистецтва у навчальних умовах подані засобами дизайну), а із 2006 року – «ОД» (художньо-проектний напрям) [6, с. 11-44; 7; 8 с. 59-60; 9 с.63-73; 246-283; 345-360], «Промисловий дизайн» (художньо-технічний проектний напрям), а також «Технології і дизайн», художньо-технічний проектний напрям та технологічний напрям у навчальній програмі «Кулінарія».

Тезаурус педагогічних словників [1; 2] та «Енциклопедії освіти» [3] системно поданий нами у чинних навчальних програмах, посібниках та підручниках до них, є витокami педагогічного понятійно-термінологічного апарату «ОД» [6, с.11-44; 7; 8 с. 59-60; 9 с. 63-73; 246-283; 345-360], (нині – 5 ред.), «ХП» [11; 12] (4 напрями), «ТП» (нині – 3 ред.), «Кулінарія» (нині – третя ред.).

Понятійно-термінологічний апарат використовувався нами не у наявному раніше контенті, а перспективно розгортався і тлумачився нами на десятки років вперед для подальшого використання [6, с.11-44, 89-100]. У наукових пошуках і моделюванні змісту навчальних програм, педагогічному експериментуванні, ми вийшли на інноваційну розробку педагогічної технології розвивального навчання та її другий (вищий) рівень – евристичний (далі – ПТРН)

проф. В. Вдовченка [9 с. 63-73; 246-283; 345-360]. Фундаментальні та прикладні педагогічні дослідження перейшли із історичного контексту наявного словникового підґрунтя понятійно-термінологічного апарату з педагогіки до прогностики перспективних досліджень у ХПСТО НУШ.

У відділі технологічної освіти Інституту педагогіки НАПН України накопичено ґрунтовний вітчизняний передовий науковий педагогічний досвід розробки інноваційних навчально-методичних комплектів для ХПСТО у НУШ, із дотриманням дидактичних принципів наступності між середньою і старшою профільною школою та перспективності – між старшою профільною школою і дизайнерськими факультетами вищої школи (далі – ВШ). Методологічне і дидактичне завдання не стільки ускладнилося, як поглибилося – нами узгоджено понятійно-термінологічний апарат ХПСТО у НУШ (5-9, 10-11 (12) кл.) [9 с. 63-73; 246-283; 345-360] та дизайнерської підготовки на відповідних факультетах ВШ.

Нині нагальним завданням у вищих стоїть оволодіння на курсах перепідготовки вчителів технології в інститутах, університетах, академіях неперервної освіти із новим контентом ХПСТО у НУШ в 5-9, 10-11 (12) кл., а і новою, удосконаленою методикою викладання навчальних предметів та курсів за вибором ХПСТО у НУШ (5-9, 10-11 (12) кл.) [6 с.89-100].

Особлива увага нами приділена перспективному вдосконаленню авторської ПТРН проф. В. Вдовченка, особливо її другого, вищого – евристичного рівня.

У сучасних складних умовах навчання – стаціонарного, онлайн, самостійного дистанційного, за наданими навчальними матеріалами, нами посилено розробляється педагогічний дизайн (далі – ПД) [13 с.19-28], як найбільш дієвий засіб дизайнерського проектування і виготовлення навчальних електронних і поліграфічних матеріалів ХПСТО у НУШ 5-9, 10-11 (12) кл.

Деякі науковці і вчителі-практики схильні до підміни понять. Вони результатами педагогічного дизайну вважають будь-яку навчальну розробку наочного посібника у електронній формі. Навчальні продукти ПД розробляються нами за тими ж алгоритмами, що і об'єкти виготовлення графічного дизайну, веб-дизайну, дизайну одягу, промислового дизайну, дизайну середовища, ландшафтного дизайну. Вчителі, які не володіють дизайнерськими засобами проектування і виготовлення, не зможуть правильно визначити

і сформулювати: навчальну проектну ситуацію, запропонувати проектну ідею, розробити декілька проектних рішень, з яких потім необхідно вибрати обґрунтоване найбільш ефективне рішення, створити дизайнерський навчальний продукт. Це не проблема, а завдання для вчителів – навчитися проектувати і виготовляти навчальні матеріали засобами ПД. Не варто будь-яку методичну розробку називати ПД за своїм неосмисленим рішенням.

Із вище викладеного ми робимо висновок – використання застарілого навчального матеріалу та методик навчання не варте для продукування у 20-р. XXI ст. Потрібно у сфері освіти переходити на розвивальні, швидко змінні, наприклад – ефективнішу ПТРН засобами дизайну, дизайну не вузько професійного, із виготовленням промислових тиражних виробів, а ПД із проектування та створенням навчально-методичних комплектів для будь-якого навчального предмета і з інших освітніх галузей, а не тільки у освітній галузі «Технології». При цьому, понятійно-термінологічна база, ґрунтовно викладена у педагогічних словниках акад. М.Д. Ярмаченка [1] та акад. С.У. Гончаренка [2], «Енциклопедії освіти» за ред. акад. В.Г. Кременя [3], стане надійним фундаментом для розробки сучасного і перспективного тезаурусу оновлених навчальних предметів за новим Державним стандартом 2020 року.

ЛІТЕРАТУРА

1. Педагогічний словник. АПН, Ін-т педагогіки ; підгот. Н.Б. Копиленко [та ін.]; відп. ред. М.Д. Ярмаченко. К. : Пед. думка, 2001. 516 с.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. 2, допов. й виправ. Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с.
3. Енциклопедія освіти, 2-ге видання». НАПН України; [гол. ред. В.Г. Кремень; заст. гол. ред. В.І. Луговий, О.М. Топузов; відп. наук. секр. С.О. Сисоєва]: 2-ге вид., допов. та перероб. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 1144 с.
4. Вдовченко В.В. Проектне моделювання на заняттях з освітньої галузі "Технології". Вісник Черкаського університету. Черкаси, 2001. Вип. 26. С. 19–22.
5. Вдовченко В.В та ін. Етнодизайн: Експериментальна програма для 5-9 кл. Сільська школа України. 2004, №21 (93). С.4–23.
6. Дизайн-освіта: Профільне навчання старшокласників: Програми, календарні плани і не тільки ... Упоряд.: В. Вдовченко та ін. К.: Вид. дім «Шкіл. світ»; Вид. Л. Галіцина, 2006. 128 с.
7. Вдовченко В.В. (кер. авт. кол.) та ін. Основи дизайну: підручник для 10 кл. загальноосв. навч. закл. Профільн. рівень. [за ред. В.В. Вдовченка]. К.: Пед. думка, 2010. 304 с.: іл.

8. Вдовченко В.В. Застосування понять з дизайнерського проектування в технологічній освіті. Zbiór raportów naukowych "Aktualne naukowe badania. Od teorii do praktyki" (30/03/2014–31/03/2014) Warszawa Wydawca: Sp. Z o.o. «Diamont trading tour», 2014. С. 59-60.
9. Теоретико-методичні засади формування базових понять з навчального предмета «Технології» в учнів основної школи : [колективна монографія]. К.: Педагогічна думка, 2014. 369 с. (Вдовченко В.В.: С. 63-73; 246-283; 345-360)
10. Вдовченко В.В. Технології. Профільний рівень. 10–11 класи. Спеціалізація «Основи дизайну». Навч. програма закладів загальної середньої освіти. К., 2017. 33 с.
11. Вдовченко В.В. Художнє проектування. [Електронне видання]: навчальна програма для 10-11 класів. Київ. : Педагогічна думка, 2020. 28 с.
12. Вдовченко В.В. Художнє проектування : навчальний посібник для 10-11 класів професійного ліцею. Київ : Педагогічна думка, 2021. 136 с.
13. Вдовченко Віктор. Педагогічний дизайн у підготовці та підвищенні кваліфікації вчителя ліцею та викладача педагогічних навчальних закладів. Institutul de Științe ale Educației. Materialele Simpozionului Pedagogic Transfrontalier. 14 mai, 2021. Centrul Editorial „Univers Pedagogic”. Chișinău, 2021. pp. 19-28.

Марчук С.С.,

кандидат педагогічних наук,
завідувач кафедри педагогіки та психології
Комунальний заклад вищої освіти
«Луцький педагогічний коледж»
Волинської обласної ради
ORCID.ORG/0000-0001-8520-822X

НАРОДНО-ГУМАНІСТИЧНІ ІДЕЇ

ТА ЗДОРОВ'Я-ЗБЕРЕЖУВАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ НАВЧАЛЬНИХ КНИГ К. УШИНЬСЬКОГО «РІДНЕ СЛОВО» І «ДИТЯЧИЙ СВІТ»

Анотація. Обґрунтовано пріоритетність принципів народності та гуманності у педагогічній теорії К. Ушинського. Визначено валеологічний зміст навчальних книг «Рідне слово» і «Дитячий світ».

Ключові слова: народність, гуманізм, К. Ушинський, навчальна книга.

Видатний український педагог К. Ушинський назвав народність «єдиним джерелом історичного життя держави», «найпрекраснішим створінням Божим на землі». У статті «Про народність у громадському вихованні» він писав: «Виховання охоплює людину всю, якою вона є, з усіма її народними й індивідуальними особливостями, – її тіло, душу і розум, – і насамперед звертається до характеру людини; а характер і є саме тим підґрунтям, у якому корениться народність» [4, с. 51]. Наведемо такі важливі міркування автора:

- почуття народності настільки сильне у кожного, що навіть якщо загине все святе і благородне, воно гине останнім;
- виховання, створене самим народом і побудоване на народних основах, має ту виховну силу, якої нема в найкращих системах, побудованих на абстрактних ідеях або запозичених в іншого народу;
- у кожного народу є своя особлива національна система виховання; а тому запозичання одним народом в іншого виховних систем є неможливим [4, с. 106–109].

Грунтовне вивчення специфіки освітніх систем європейських країн спонукало К. Ушинського стверджувати про необхідність у вихованні й навчанні брати до уваги національну належність дитини, враховувати національну особливість її характеру, що «вірніше за інші особливості передається від батьків до дітей». Ця спадкова основа національної належності й характеру, за його твердженням, «служить найміцнішою основою для всього, що становить згодом повний характер Людини». «Є лише одна загальна для всіх природжена схильність, зазначає К. Ушинський, – на яку може розраховувати виховання: це те, що ми зevamo народністю...». Під народністю він розумів своєрідність кожного народу, нації, зумовлену їх історичним розвитком, географічними, природними умовами. Це «поля батьківщини, її мова, її перекази і життя», тобто те самобутнє, найтипівіше і найдорожче, що відрізняє одну націю від іншої й забезпечує їй успішне функціонування і розвиток.

Учений прагнув утвердити в школі принципи гуманного виховання. Він писав: «Виховання повинне просвітити свідомість людини, щоб перед нею лежала чітка дорога добра» [7]. Педагог вказував, щоб із самого початку розвинути в дітей почуття безкорисливості, скромності й гуманного ставлення до особистості, не зважаючи на расу й національність. Одним із головних завдань гуманного виховання, на думку К. Ушинського, є формування в людини високих моральних якостей – доброчинності, справедливості, правдивості, щирості. Педагог визначив такі шляхи реалізації принципу гуманізму: розвиток гуманних рис людини; поведінка за правилом: «не роби іншим того, чим ти сам був би засмучений»; гуманне ставлення до людей, що нас оточують (тобто таке ставлення, в якому ми визнаємо себе «не вищим і не нижчим від інших людей»), привчити дитину проймається душевним станом інших людей; ставити себе на місце скривдженого і почувати те, що він повинен почувати [7, с. 21].

Високий науково-методичний рівень навчальних книг К. Ушинського, їхній світсько-реалістичний напрям зробили їх кращими підручниками свого часу, які заслужили всенародне визнання. Повною мірою збулися слова Ю. Рехневського, відомого публіциста і друга К. Ушинського, який писав, що «Рідне слово» і «Дитячий світ» посядуть в історії освіти таке саме місце, як «Видимий світ у малюнках» Я. А. Коменського. «Рідне слово» понад 50 років було

незамінним підручником початкової школи і видавалося майже 140 разів багатотисячними тиражами [3, с. 334].

У першій частині «Рідного слова» вміщено понад 75% фольклору до загальної кількості матеріалу, а в другій – половину. У «Рідному слові» Ушинський використав 366 прислів'їв і приказок, 62 загадки, 51 баечку і жарт, 32 народні казки, 22 народні пісні, 7 скоромовок, а також безліч творів (у тому числі й своїх), близьких за змістом і формою до народних. Л. Модзалевський писав: «За великий вибір загадок, приказок, пісень та казок не можна не подякувати авторові й ми з досвіду знаємо, яка приємна й корисна для ... дітей обізнаність з творами народної творчості» [5, с. 526].

Цікаво, що на Волині підручник «Рідне слово» був розповсюджений у церковнопарафіяльних школах. Свідченням цього є згадка Лесі Українки у «Волинських образах» [1, с. 337].

У «Дитячому світі» К. Ушинським представлений матеріал про природу, подаються відомості історії, географії і літератури. Значне місце відведено в них народним пісням, прислів'ям, загадкам, байкам, матеріалам про побут і трудову діяльність народу. Науковий інтерес у контексті дослідження викликають методичні статті і матеріали К. Ушинського до першого видання «Дитячого світу» (1861). Автор подає відомості про людину, її організм, духовну сферу. Зокрема, у другому розділі «Про людину» педагог помістив 20 пізнавальних статей: «П'ять зовнішніх чуттів», «Речовини, що складають тіло людини», «Головні частини людського тіла», «Рука і нога», «Голова», «Очі», «Вуха», «Ніс», «Рот», «Внутрішні органи людського тіла», «Харчування», «Мозок і нерви», «Кістки», «Властивості душі», «Створення людини» та ін. [2]. К. Ушинський у названих варіантах статей до першого видання «Дитячого світу» пропонує цікаві валеологічні поради школярам:

- «Чим міцніші м'язи, тим сильніші наші органи. Щоб збити м'язи міцнішими, потрібно часто і багато виконувати вправ. У лінивих, хто не любить ні ходити, ні працювати, м'язи в'ялі, м'які, органи слабші, нерухливі і швидко втомлюються» (стаття «Рука і нога»);
- «Для ока шкідливе надто сильне і довготривале напруження зору. Не потрібно тримати книгу чи зошит ні дуже близько, ні занадто далеко від очей – це шкідливо. Не можна дивитись на сонце, яскраве полум'я, на снігові поля при яскравому сонячному освітленні. Приємно та корисно для

очей дивитися на предмети зеленого кольору. Потрібно тримати очі в чистоті, ретельно промивати їх вранці холодною водою. Не потрібно витирати очі брудним рушником і брудною рукою» (стаття «Очі»);

- «Ковтати їжу шматками дуже шкідливо. Розкушування твердих предметів псує зуби, при цьому часто тріскається емаль» (стаття «Рот»);
- «Як мудро створена людина! Наука, що вивчає будову всіх органів людського тіла, називається анатомією; наука, що показує, як кожен із цих органів виконує свою роботу і як всі органи разом дають людині можливість харчуватися, відчувати, рухатися, називається фізіологією. Дві ці науки необхідні для медика, який повинен знати як влаштоване і як функціонує людське тіло, щоб мати можливість допомогти йому у випадку хвороби певного органу» (стаття «Кістки») [6].

У підручнику «Рідне слово» (для першого року навчання) педагог визначив окремі уроки, на яких учні здобувають знання з анатомії, фізіології, гігієни людини, а також отримують корисні поради для зміцнення власного здоров'я. Часто пропонувані матеріали, регламентовані темами уроків, супроводжуються народними загадками, прислів'ями, скоромовками.

Отож, К. Ушинський обстоював ідеї народності та гуманізму в освіті та вихованні, активному використанні у фізичному розвитку школяра народних традицій, засобів народної педагогіки з метою формування людини з національним характером та духом, громадянина-патріота рідної землі, захисника Вітчизни. Навчальні книги «Рідне слово» і «Дитячий світ» Ушинського мають здоров'язбережувальну спрямованість містять теоретичні відомості у галузі анатомії, фізіології та гігієни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Леся Українка. Волинські образки. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / за ред. В. Г. Кременя. Київ: Знання, 2003. С. 334–339.
2. Марчук С. С. Ідеї фізичного виховання школярів у педагогічній спадщині К. Д. Ушинського: дис.... канд. пед. наук : 13.00.01. Луцьк, 2015. 264 с.
3. Ушинський К. Д. Вибрані пед. твори: в 2-х т. Т. 2. Київ: Рад. школа, 1983. 360 с.

ДОПОВІДІ

4. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні. Твори. В 6 т. Т. 1. Київ: Рад. школа, 1954. С. 50–109.
5. Ушинський К. Д. Твори: в 6-ти т. Т. 2. Київ: Рад. школа, 1954. 560 с.
6. Ушинський К. Д. Твори: в 6-ти т. Т. 3. Київ: Рад. школа, 1954. 800 с.
7. Ушинський К. Д. Твори: в 6-ти т. Т. 6. Київ: Рад. школа, 1955. 616 с.

Редько В.Г.,

*доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач відділу навчання іноземних мов
Інститут педагогіки НАПН України
ORCID ID: 0000-0002-4035-4925*

ШКІЛЬНИЙ ПІДРУЧНИК ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ УЧНІВ В УМОВАХ КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. У змісті тез розглядаються можливості та функції шкільного підручника іноземної мови як засобу формування в учнів готовності до співіснування в сучасному полікультурному світовому соціумі.

Ключові слова: шкільний підручник іноземної мови, засіб формування історичної пам'яті, полікультурне середовище.

Освітнє іншомовне комунікативне середовище варто розглядати як спеціально змодельовану поліфункціональну систему, релевантну ситуації іншомовного спілкування та максимально апроксимовану до реалій сучасного полікультурного й мультилінгвального світового простору. В ній відбувається формування і розвиток не тільки міжкультурної особистості учня, але й саме через зміст текстів підручників, видів і форм навчальної діяльності здійснюється система впливів на різноманітні якості особистості учня, на формування його характеру, почуттів, ставлень до подій сьогодення, цінностей, зокрема історичної пам'яті як пріоритетного і важливого компонента процесу становлення громадянина-патріота. На наш погляд, це своєрідні показники зрілості та готовності учнів до життя в сучасному світовому середовищі.

Ефективно створене у змісті підручника освітнє іншомовне комунікативне середовище, в якому формується здатність учня успішно жити і творчо діяти в сучасному полікультурному і багатомовному світовому просторі відповідно до власних поглядів на різні аспекти життєдіяльності, дає змогу набувати життєвого досвіду, формувати світоглядні цінності, ставлення, переконання з активною творчою самостійністю, науково-дослідницькою діяльністю у межах, окреслених навчальною програмою орієнтирів у

процесі добору, активізації та використання мовних засобів та інформаційного матеріалу для продукування іншомовних усних і письмових текстів, а також для адекватної ідентифікації чужих висловлень під час їх сприймання. Аналіз та інтерпретація змісту доцільно дібраних/створених для змісту підручників навчальних текстів, на наш погляд, слугує важливою методичною технологією вироблення в учнів власного ставлення до окреслених в них подій та власної думки щодо представленої в них інформації.

Визначена навчальною програмою з іноземних мов тематика спілкування, на яку орієнтуються автори підручників, охоплює актуальні та типові проблеми. Саме їх зміст передбачає фокусування навчальних дій учнів на різнопланові сфери із життя співвітчизників. Не обходить він і питання становлення майбутнього громадянина якому повинні бути характерні як пріоритетні позитивні риси представників світової спільноти, так і риси, типові для нашої національної своєрідності.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти / МОН України. Київ, 2016. 40 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/novaukrainska-shkola-compressed.pdf>
2. Модельна навчальна програма «Іноземна мова. 5–9 класи» для закладів загальної середньої освіти. Автори: Редько В. Г., Шаленко О. П., Сотникова С. І., Коваленко О. Я., Коропецька І. Б., Якоб О. М., Самойлюкевич І. В., Добра О. М., Кіор Т.М. Рекомендовано МОН України: наказ від 12.07.2021 р. № 795. URL: [https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Inozemni.movy.5-9-kl/Inoz.mov.5-9-kl.Redko.ta.in.14.07.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni_prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Inozemni_movy.5-9-kl/Inoz.mov.5-9-kl.Redko.ta.in.14.07.pdf)
3. Recommendation of the European Parliament and of the Council of 22 May 2018 on Key Competences for Lifelong Learning. Official Journal of the European Union. 4.6. 2018.

Natalia BESSARAB,

*Candidate of Pedagogical Sciences,
researcher of the innovation activity department
and research and experimental work*

*State Scientific Institution «Institute of education content modernization»
ORSID 0000-0001-7930-2404*

EDUCATION OF CIVIC COMPETENCE OF STUDENTS IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS IN THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

Abstract: The article examines the ways of forming civic competence in students and the development of national-patriotic consciousness, which are extremely important tasks assigned to pedagogical workers of general secondary education institutions.

Keywords: civic competence, foreign language, New Ukrainian school.

The entry of Ukrainian education into the European and world democratic space makes a foreign language an effective tool for establishing and expanding international relations, and for creating mutual understanding, interaction, and cultural exchange between people of different nations.

An important emphasis in the education of the child's civic competencies is aimed at the formation of a modern citizen-patriot, which requires not only knowledge and a critical understanding of oneself and the world but also gaining personal experience of participation in public life, interaction with others based on respect and equality, responsibility for a common cause.

According to the educational reform of the New Ukrainian School, one of the key competencies is mastering a foreign language, which is why it is important to maintain the level of teaching foreign languages in educational institutions at an appropriate level since education in Ukraine is inextricably linked to the military events taking place for the third year in a row. traditions and values of the people. The theme of the war, the resistance of the Ukrainian people to enemy aggression, and the role of everyone in the approach to our victory became relevant in foreign language lessons as well. At the current stage of society's development, education is becoming the most important tool for the

country's economic, political, social, and cultural development, because quality education is considered one of the main indicators of the quality of life, a tool for social and cultural harmony and economic growth [1].

The Concept of national-patriotic education of children and youth for the formation of the consciousness of current and future generations, who will consider the state as a guarantee of their personal development, based on the ideas of humanism, social welfare, democracy, freedom, and tolerance, equanimity, responsibility, healthy lifestyle, readiness for changes, the communicative component of the foreign language subject acquires relevance.

According to the main idea of the New Ukrainian School of new educational standards, in the opinion of T. Varyanko, and L. Ivanchenko, the learning process should be considered not only as the acquisition of a system of knowledge, abilities and skills that are a toolkit in the student's activity, but also as a process of developing his personality and formation of spiritual and moral experience and social competence [2, pp. 115-118].

The emergence of new realities and the need to be able to tell the world about the war in Ukraine prompts students to actively study military vocabulary such as lend-lease, star link, martial law, drone, air defense, shelter, and air raid siren. Later, together with students of lower grades, we learn to compile a dictionary of terms to use in oral and written reports about Ukraine's struggle with the enemy.

Aware of the importance of the formation of civic competence and the important resource for this, which is carried by the program material on the English language, teachers found effective methods and techniques for forming in students the ability to present themselves decently as citizen of Ukraine who inherited the rich experience of the people, cultural heritage and has a high moral and spiritual potential and the ability to compare the cultural phenomena of Ukraine and the country whose language is studied, which are the main skills that should be formed and developed in the process of learning a foreign language in educational institutions of Ukraine.

O. Abramchuk, I. Beh, K. Binytska, T. Havlitina, O. Gevko, K. Zhurba, Yu. Zavalevskyi, P. Ignatenko, M. Kachura, S. Kyrylenko, V. Kyrychenko, B. Kobzar, O. Korkishko, V. Kuz, V. Novoselskyi, Yu. Rudenko, S. Kharchenko, K. Chorna and others.

The question of the formation of the teacher's professional competence in the process of learning a foreign language by students of education

is devoted to the scientific and pedagogical research of V. Barkasi, O. Vishnevskiy, O. Kotenko, and S. Nikolayeva. L. Shcherby and others.

The issue of national education in foreign language classes is regulated by several state laws «On education» (2017), «On general secondary education» (2020), «Concept of national and patriotic education» (2015), the new State standard of primary education on academic discipline « Foreign Language», approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 21, 2018 No. 87, the Model Educational Program developed under the leadership of O. Savchenko and the Model Educational Program developed under the leadership of R. Shiyan. It is these documents that testify that the foreign language teacher, who is called to instill in students a sense of patriotism, national dignity, faith in the national idea, the need and ability to actively participate in the development of the Ukrainian state, the education of understanding the importance of mastering a foreign language and the need to use it as a means of communication, fostering the culture of communication accepted in the modern civilized world, conducting a comparison of the phenomena of the foreign language being studied with the native language, engaging in the dialogue of cultures - foreign and native [3].

The English language program provides time for thorough study throughout all stages of learning each of the eight topics. The process of studying the topic involves mastering basic vocabulary, formation and further improvement of language and speech competence, and acquaintance with the socio-cultural realities of the country whose language is being studied. The meaningful content of the topic opens opportunities for practice in tasks related to civic competence [4].

The development of cultural-linguistic, moral, and civic values of education seekers is enhanced by the Ukrainian national and civic identity, the establishment of which is impossible without the development of educational and training programs based on a strategy based on the generally accepted national educational policy, based on a scientific basis, taking into account expert assessments and educational prognostications.

In the formation of sympathetic views and beliefs of students, it is essential to create a situation in which there is a need for them to express their thoughts. During such lectures, a culture of thinking and a culture of speech is formed, the logic of students is revealed, their intellectual abilities are revealed, and a change of views on social

phenomena occurs in civic position. Therefore, the process of patriotic education should be planned and systematic, taking into account the needs and preferences of students

The innovative ideas of the New Ukrainian School in the educational practices of general secondary education institutions, the innovative environment as a means of developing the innovative competence of teachers acts as a means of stimulating, supporting, organizing, and reflecting on the innovative activity of teachers. The development of innovative competence of teachers is characterized by openness, creativity, self-organization, self-development of structure and functions, and dynamism, which achieves high adaptability to the needs of its subjects and changes in the educational environment.

Therefore, civic competencies among students are the strong foundation that will further ensure the adaptation and successful self-realization of future graduates in the democratic society of the state of Ukraine and the multicultural world space, therefore, the role of the foreign language teacher in this process is extremely influential. The presence of a professional arsenal of pedagogical methods and techniques has already increased its effectiveness in working with students, regarding the formation of students' civic competence.

REFERENCES:

1. Konkretni p'iat tsilei osvity system. Zvit Yevropeiskoi komisii 31.01.2001 r. URL: <http://europa.eu.int>
2. Varianko T., Ivanchenko L. Vymohy do profesiinoi maisternosti vykladacha inozemnoi movy vyshchoho tekhnichnoho navchalnoho zakladu. Molod i rynok, 2017. № 6. S. 115-118.
3. Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity, 2018 rik. Typova osvityna prohrama, rozroblena pid kerivnytstvom Savchenko O. Ya. 1-2 klas. Typova osvityna prohrama, rozroblena pid kerivnytstvom Shyiana R. B. 1-2 klas URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/tipovi-osvityni-programi-dlya-2-11-klasiv>
4. Prohrama dlia zahalnoosvitynykh navchalnykh zakladiv ta spetsializovanykh shkyl z pohlyblenym vychenniam inozemnykh mov [Elektronnyi resurs]. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalnaserednya/navchalni-programy.html>
5. Bondarenko N. V., Kosianchuk S. V. Natsionalno-patriotychno vykhovannia u konteksti suchasnykh vyklykiv: metodychni rekomendatsii. Kyiv: Feniks, 2022. 64 s. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732103>

Беценко Т. П.,

доктор філологічних наук, професор
ORCID: // <https://orcid.org/0000-0002-1936-6673>

КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ У ШКОЛІ ТА ЗВО ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ У МОЛОДІ

Анотація. У статті подано спробу осмислити роль краєзнавчих студій у формуванні історичної пам'яті індивідів. Окреслено в загальних рисах можливості краєзнавчих напрямів у плані впливу на розвиток особистості, на генерування в молодого покоління потягу до історичної пам'яті, до збереження в свідомості етноносіїв історико-культурного досвіду.

Ключові слова: краєзнавство, краєзнавчі студії, історична пам'ять, заклади освіти, навчально-виховний процес.

Краєзнавство – галузь наукових знань, що займається вивченням історії мікрорегіону. Відповідно виділяють розділи краєзнавства: музичне краєзнавство, лінгвістичне краєзнавство, літературне краєзнавство, історичне краєзнавство, географічне краєзнавство, педагогічне краєзнавство, спортивне краєзнавство, медичне краєзнавство та ін. Очевидним і незаперечним є факт, що будь-яка гілка краєзнавства тісно і безпосередньо пов'язана з формуванням, збереженням, утвердженням в свідомості етноносіїв культури історичної пам'яті.

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою загострити увагу на краєзнавстві та різних його напрямках як підґрунті, що слугує потужним чинником формування у молодого покоління такого феномену, як історична пам'ять.

Мета дослідження – з'ясувати значення краєзнавчих студій для їх цілеспрямованого культивування в навчальному процесі закладів освіти різних рівнів як необхідного чинника, що сприяє формуванню у свідомості молоді потреби і необхідності в плеканні історичної пам'яті.

Історичну пам'ять кваліфікують як соціокультурний феномен, як сукупність образів, знань і уявлень, що відтворюють спільний культурно-історичний досвід спільноти, що передаються від покоління до покоління і слугують вирізненню народу серед інших етноспільнот. Це один із вимірів індивідуальної та колективної пам'яті про історичне минуле народу, з яким тісно

пов'язане минуле родини, роду, мікрорегіону. Ключовою функцією історичної пам'яті є передача досвіду та знань про минуле як основу самоідентифікації індивідів, належних до певної етності. Завдяки історичній пам'яті передається досвід (мудрість, життєва школа, практика, навички) через традиції, пам'ятки, різні види історичних джерел. Показово, що, на думку дослідників, історична пам'ять українців включає народні уявлення про боротьбу за національне визволення, про побудову незалежної держави та героїв цієї боротьби, усвідомлення цінності української мови, культури та традицій. Історична пам'ять, як відомо, складається із багатьох компонентів: із родинних розповідей про минуле, що їх речно бережуть і передають нащадкам старші покоління (наприклад, перекази про виникнення назв поселень, водойм та ін.; або, скажімо, про перебування у певній місцевості визначних особистостей; так, на Сумщині (Роменщині) – це розповіді про ватажка Семена Гаркуші; і, як вшанування героя, - збереження дуба у с. Гаї Роменського району, під яким нібито відпочивав, за переказами, ватажок; тому дуб назвали дубом Семена Гаркуші); з шкільних уроків, які пов'язані з культивуванням у свідомості індивідів відповідних понять, умовиводів, суджень (наприклад, значення визначних особистостей краю у вітчизняній та світовій культурі (для Роменщини це такі персоналії, як скульптор Іван Кавалерідзе, письменники Леонід Полтава, Б. Антоненко-Давидович, учений-мовознавець О. Потебня, гетьман П. Калнишевський та багато інших); з літературно-художніх, краєзнавчо-історичних, публіцистичних тощо творів, у яких висвітлені події минулого народу (наприклад, згадка про місто Ромни у творах Тараса Шевченка: письменник двічі перебував у місті, відвідав знаменитий Іллінський ярмарок); з особистого досвіду (з пошуку відомостей про певні об'єкти рідного довкілля; з екскурсій тощо (наприклад, фотографування скіфських могил; відвідання музею-садиби Олексія Ющенка в с. Хоружівка Недригайлівського р-ну Сумської обл.).

У вузькому розумінні дослідники виділяють кілька рівнів історичної пам'яті: загальноетнічний (національний), локальний (окремі етнічні групи) й особистісний. Краєзнавство особливим чином «вписується» у всі три рівні історичної пам'яті.

Якнайтісніше формування історичної пам'яті в індивіда пов'язане з краєзнавчими студіями. Освітнє середовище повинно сприяти тому, щоб краєзнавчі студії стали невід'ємним складником уроків у

школі (біології, географії, історії, літератури, музики, образотворчого мистецтва ...), занять у ЗВО різних профілів (медичних, спортивних, педагогічних, театральних та ін.). У вищих навчальних закладах варто практикувати викладання курсу краєзнавства відповідно до фаху. Доречним є проведення краєзнавчих конференцій, творчих зустрічей, виставок, підготовка друківаних видань.

Кожна освічена особистість зобов'язана знати історію виникнення свого поселення та його назви, походження найменувань інших топооб'єктів рідного краю (гідронімів та ін.); бути ознайомленою з визначними персоналіями мікрорегіону, їх внеску у розвиток краю. Більше того, виховання індивіда , вважаємо, треба розпочинати з дошкільного віку і вибудовувати на плеканні інтересу до переказів, легенд, що здавна побутують у місцевості, народних пісень тощо.

На наш погляд, краєзнавство – своєрідний місток, що з'єднує воедино історію родини, роду, рідного краю з історією України, нації. Увага до краєзнавчих студій передбачає генерування в молоді історичної пам'яті.

Отже, краєзнавчі студії – фундаментальний чинник, що сприяє формуванню в молодого покоління потягу до пізнання, вшанування, збереження рідних святинь, пам'яток духовної і матеріальної культури, багатовікових надбань.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Беценко Т. П. Етюди з топонімії Сумщини. Суми, 2000.
2. Історія педагогіки в персоналіях: У 2-х кн. К., 2005.
3. Лінгвокраєзнавство: Програма навчального курсу / Уклад. Т. П. Беценко. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. 12с.
4. Літературне краєзнавство. Суми, 2002.

Радул О. С.,

*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри дошкільної та початкової освіти
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка
ORCID: 0000-0003-0627-1541*

Ткаченко О. М.,

*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри дошкільної та початкової освіти
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка
ORCID: 0000-0002-6413-4839*

В. О. СУХОМЛИНСЬКИЙ

ПРО ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ

Анотація. У тезах зазначено основні завдання естетичного виховання, запропоновані В. Сухомлинським – роль учителя, естетична обстановка закладу освіти, розвиток естетичних почуттів учнів, значення різних видів мистецтва в естетичному вихованні, залучення учнів до естетичної діяльності.

Ключові слова: естетичне виховання, В. Сухомлинський, учитель, мистецтво, естетична діяльність.

У сучасній історії України особливо важливим є виховання підростаючого покоління на загальнолюдських засадах, які стосуються передусім морального та естетичного виховання. У складних умовах військового стану одним із основних виховних завдань є допомога дитині залишитися людиною, не стати носієм зла. Цьому допомагає естетичне виховання. Наш видатний педагог В. О. Сухомлинський почав розвивати свою гуманістичну програму виховання у складний період історії нашої країни – повоєнний час, коли існувало ще багато горя у кожній родині, бо багато хто не повернувся з війни, або ж отримав тяжкі поранення. Відповідно, звернення до його педагогічної спадщини є актуальним і в наш час.

Актуальним є визначення В. Сухомлинським основного завдання естетичного виховання – «навчити дитину бачити в красі навколишнього світу, в красі людських стосунків духовне благородство, доброту, сердечність і на цій основі утверджувати прекрасне в самій собі» [1, с. 177].

Зупинимось на основних завданнях естетичного виховання, запропонованих В. Сухомлинським.

1. В естетичному вихованні учнів величезна роль належить учителю. У творі «Серце віддаю дітям» наголошував, що не можна бути педагогом, не оволодівши тонким емоційним естетичним баченням навколишнього світу. Учителю повинен розкривати красу насамперед у самому собі, бути дійсно гарним в одязі і поведінці, у думках і почуттях, у манері говорити й рухатися, у спілкуванні.

2. Красивим повинен бути заклад освіти – як ззовні, так і всередині. Педагог наголошував: усе, що бачить дитина, переступивши поріг школи, все, з чим вона стикається, повинно бути красивим [1, с. 182]. Школа повинна бути оточена зеленню, радувати око, мати сад. Саме школа повинна навчити людину жити в світі прекрасного, щоб колишні учні, ставши дорослими, не могли б жити без краси. Розвинене школою уміння з перших кроків жити охайно, зібрано й естетично грамотно відгукується згодом і виявляється у різноманітних ситуаціях, у яких діє людина.

Педагог уважав, що всі класи і приміщення школи повинні бути пронизані сонцем і світлом, стіни прикрашені фотографіями видатних вчених і художників, прекрасними природними пейзажами, поруч – кімнати «казки» і «радість», куточки живої природи.

3. Важливим завданням естетичного виховання є розвиток естетичних почуттів дитини. Для цього, насамперед потрібно розвивати органи чуття для того, щоб сприймати навколишнє. Природа обдаровує кожну людину естетичною здатністю, однак ця здатність потребує, як і будь-яка інша, розвитку. У праці «Школа і природа» В. Сухомлинський наголошував, що дар бачення світу не дається дитині в готовому вигляді, як «щось вкладене в людську істоту вже в утробі матері» [3, с. 546]. Цей дар виховується кропіткою працею вихователя.

Педагог у багатьох своїх творах акцентував увагу на тому, що у Павлівській школі з перших днів виховання вчителі вчили дітей «бачити, сприймати, відчувати, розуміти красу навколишнього світу – природи й суспільних відносин». І наголошував,

що сприймання, осмислення прекрасного є основою естетичної освіченості людини, серцевиною естетичної культури [2, с. 178].

Побачити красу навколишнього світу та сприйняти дитина самостійно зможе не завжди. Цьому сприяє кропітка робота вчителя – його яскраве, емоційне слово. Тільки в цьому разі подорож до куточків природи вразить дітей, викличе естетичне захоплення, подив, естетичне бачення навколишнього, залишиться у пам'яті.

4. Особливе місце в естетичному вихованні учнів, у розвитку їх творчих здібностей займає мистецтво – живопис, музика, поетичне слово, вважає В. Сухомлинський. Розглядання учнями творів живопису, прослуховування музичних творів також розвивають уміння бачити й відчувати красу. Як зазначав педагог, «сфера дій живопису і музики починається там, де закінчується мова. Те, що неможливо передати словом, можна сказати гармонією фарб, мелодією» [1, с. 181]. Павлиський педагог, аналізуючи процеси виховання школярів упродовж тривалого часу, наполягав на тому, кожна людина опановує основи музичної культури передусім у роки дитинства. Саме в цей віковий період формується і розвивається здатність людини сприймати, розуміти, відчувати, переживати красу мелодії.

Сприйняття творів мистецтва сприяє розвитку творчих сил і здібностей дитини. Мимоволі увага дитини спрямовується на ті явища, предмети, які музика відкрила їх по-новому, з іншого, несподіваного боку, що спонукає до розвитку дитячої думки, формування яскравої картини, яка хоче знайти своє втілення у слові. Василь Олександрович Сухомлинський вибудовував такий ланцюжок цього творчого процесу: «Музика – уява – фантазія – казка – творчість – така доріжка, йдучи якою, дитина розвиває свої духовні сили» [2, с. 66].

5. Одне з основних завдань естетичного виховання – це залучення дітей до власної творчості. В. Сухомлинський наголошував, що сприйняття творів мистецтва, отримання насолоди від прекрасного спонукають до індивідуальної творчості, викликають потребу у створенні прекрасного. Це передусім знаходить свій вияв у літературних спробах дітей. Педагог зокрема зазначає: «Чим глибше пережила юна людина красу, відбиту в поетичних творах, у живописі, в музиці, тим більший у неї інтерес до власного духовного світу, тим сильніша потреба виразити в слові власну думку, почуття» [1, с. 181–182].

Дитячу творчість педагог уважав специфічним аспектом духовного життя, способом індивідуального самоутвердження, вираження самотності, своєрідності дитини. Найпростіше дитині виявити свої почуття, емоції, враження за допомогою малюнку. Малювання бажано поєднувати з оповіданнями дітей. Дитячі оповідання збиралися педагогом в окремий альбом. У своїх працях В. Сухомлинський описував колективне та індивідуальне складання дітьми оповідань, казок, наприклад, про хмарину, куц шипшини, бджолу, метелика тощо.

Отже, ці основні завдання естетичного виховання учнів, які знайшли відображення в педагогічній спадщині та педагогічному досвіді В. Сухомлинського, ґрунтуються на гуманістичних принципах та є актуальними і в сучасній українській школі.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості В. О. Сухомлинський. Вибрані твори: в 5 т. Київ : Радянська школа, 1976. Т. 1. С. 55–206.
2. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. В. О. Сухомлинський. Вибрані твори: в 5 т. Київ : Радянська школа, 1977. Т. 3. С. 7–277.
3. Сухомлинський В. О. Школа і природа. В. О. Сухомлинський. Вибрані твори: в 5 т. Київ : Радянська школа, 1977. Т. 5. С. 536–551.

Ваховський Л.Ц.,

*доктор педагогічних наук,
професор, завідувач кафедри
соціальної роботи ДЗ «Луганський
національний університет імені
Тараса Шевченка»*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4163-2453>

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ

У КОНТЕКСТІ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПІЗНАННЯ

Анотація. Розкрито інформаційний потенціал історичної пам'яті та особливості його використання в дослідженнях з історії освіти й педагогічної думки. Доведено, що пам'ять про педагогічне минуле є важливим чинником забезпечення об'єктивності й достовірності отриманих результатів.

Ключові слова: історична пам'ять, пам'ять про педагогічне минуле, усна історія, історико-педагогічне пізнання.

Історична пам'ять як важливий аспект суспільної свідомості є одним із найбільш вагомих складників формування національної ідентичності та забезпечення національної єдності. Саме цим пояснюється підвищений інтерес представників різних наукових галузей до проблем, пов'язаних з її функціонуванням у суспільстві. Науковці, перш за все, торкаються питань, що стосуються сутності історичної пам'яті, співвідношення поняття «історична пам'ять» з близькими за змістом термінами («історична свідомість», «соціальна пам'ять», «національна пам'ять» тощо), ретельно досліджують процес формування історичної пам'яті.

На формування історичної пам'яті впливають соціально-економічні й політичні умови розвитку суспільства, ідеологічні й ціннісні установки, діяльність засобів масової інформації та ін. Провідним же чинником формування й збереження історичної пам'яті є історична наука та систематичне вивчення курсу історії у закладах освіти.

Однак слід мати на увазі, що історія як наука й навчальний предмет, впливаючи на історичну пам'ять, отримує і зворотній вплив. Ці процеси, безумовно, стосуються й історико-педагогічної науки, яка, з одного боку, сприяє формуванню історичної пам'яті

стосовно традицій соціального наслідування, навчання й виховання підростаючих поколінь, з іншого – використовує пам'ять про педагогічне минуле як своєрідне джерело історико-педагогічного пізнання.

Перш ніж визначати роль історичної пам'яті в дослідженнях з історії освіти й педагогічної думки, доречно розкрити сутність досліджуваного феномену. Не вдаючись до докладного термінологічного аналізу, зауважимо, що сьогодні існує багато варіацій тлумачення терміну «історична пам'ять». Однак дослідники одностайні в тому, що історичну пам'ять слід розглядати як здатність суб'єктів суспільства зберігати й передавати з покоління в покоління знання про історичні події, історичних діячів минулих епох, національних героїв, традиції й колективний досвід освоєння соціального та природного світу.

Трактування пам'яті як соціально обумовленого елемента суспільної свідомості запропонував один із фундаторів меморіальних проблем французький філософ і соціолог М. Хальбвакс (M. Halbwachs). Він вважав, що пам'ять слід розглядати в рамках колективного (соціального) виміру, а не тільки індивідуального автобіографічного досвіду [3]. Дж. Кубітт (G. Cubitt) також наголошував, що мнемонічними агентами, спроможними запам'ятовувати, є не лише окремі індивіди, а й соціальні групи та об'єднання. Люди, які пам'ятають, роблять це не як ізольовані агенти, а як соціальні істоти, які постійно беруть участь у взаємодії з іншими людьми, які залучені в мережі соціальних відносин та є членами соціальної чи культурної спільноти [2, 118].

Важливою для нас є думка А. Конфіно (A. Confino) про вплив історичної пам'яті на історію. Учений дійшов висновку, що в останнє десятиріччя пам'ять, яка вважалась суб'єктивною і ненадійною, перемістилась у центр уваги істориків. Саме пам'ять, вважав А. Конфіно, сформувала історію як академічну дисципліну [1, 36].

Які ж переваги й вразливості має історична пам'ять у процесі історико-педагогічного пізнання?

Зауважимо, що історія педагогіки в широкому розумінні сама виступає як форма соціальної та індивідуальної пам'яті про педагогічне минуле, але не ототожнюється з нею. Пам'ять, на нашу думку, може стати важливим джерелом історико-педагогічної інформації, чинником забезпечення об'єктивності й достовірності висновків та узагальнень в історико-педагогічних дослідженнях.

В історико-педагогічній науці існує своєрідний культ писемного джерела і лише в дослідженнях, присвячених раннім етапам історії освіти й педагогічній думки, використовуються усні джерела (сказання, легенди, прислів'я, приказки, загадки тощо). Проте в сучасній історичній науці значна увага приділяється не тільки пошуку і введенню в науковий обіг нових писемних джерел, а й пошуку нових джерел історичної інформації. У зв'язку з цим розробляються технології роботи з історичною пам'яттю та створення на основі вилученої з неї інформації історичних джерел. Значного поширення у дослідницькій практиці набули нові напрями, які отримали назви «усна історія» (oral history), «слухова історія», «комунікативна історія».

Використання інформаційного потенціалу історичної пам'яті є надзвичайно актуальним для досліджень з історії освіти й педагогіки другої половини ХХ століття, оскільки вона відбувалась на очах людей, які живуть і понині. На часі є робота зі створення науково-методичних матеріалів щодо використання методів опитування (анкетування, інтерв'ю, бесіда) носіїв інформації про педагогічне минуле, документування та архівування вилученої інформації, запровадження нових джерел у науковий обіг та розробка методики їх інтерпретації.

Залучення історико-педагогічної інформації з історичної пам'яті має певні переваги й ризики.

А. Конфіно вказував, що лише в індивідуальній та колективній пам'яті минуле залишається присутнім у сучасному агенті. В ній зафіксовано історичний досвід простих людей, що є основою для протидії офіційним, орієнтованим на державу, політично заангажованим історичним нарративам. Інакше кажучи, використання історичної пам'яті в якості історико-педагогічного джерела по-перше, дасть змогу поєднати минуле з сучасністю, по друге, дозволить відійти від практики обслуговування політичних інтересів і подолати тенденційність оцінок і узагальнень стосовно педагогічного минулого.

Однак слід мати на увазі, що усна традиція передачі інформації про минуле багато в чому міфологічна, оскільки пам'ять зберігає і «відтворює» події на основі почуттів, враження, уяви. Історична пам'ять є не стільки раціональною, скільки емоційною оцінкою минулого, вона є вибірковою, виділяє одні, найбільш яскраві факти, забуваючи про інші, що є не менш важливими

(треба пам'ятати про сентенцію: ніхто так не говорить неправду, як очевидці).

Таким чином, пам'ять про педагогічне минуле, що формується й зберігається під впливом історико-педагогічної науки, є, одночасно, важливим джерелом історико-педагогічної інформації. Її використання в дослідженнях з історії освіти і педагогічної думки має сильні й слабкі сторони і тому повинне бути виваженим і продуманим. Не варто як перебільшувати, так і недооцінювати інформаційний потенціал історико-педагогічної пам'яті. Доцільною є дослідницька стратегія, яка передбачає доповнення традиційних, переважно писемних джерел інформацією, вилученою з історичної пам'яті - свідченнями учасників педагогічного процесу, керівників освітньої галузі минулого.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Confino A. History and Memory. The Oxford History of Historical Writing. Volume 5. Oxford, 2011. P. 36-51.
2. Cubitt G. History and memory. Manchester University Press, 2007. 272 p.
3. Halbwachs, M. The Collective Memory. New York: Harper & Row Colophon Books, 1980. 182 p.

Куліш Т.І.,

*кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
вчений секретар Відділення психології
та спеціальної педагогіки НАПН України
ORCID ID: 0000-0001-8509-9190*

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В ОСВІТІ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ПОСТАТІ НАТАЛІЇ ЛУБЕНЕЦЬ)

Анотація. У тезах розглянуто проблему формування історичної пам'яті в освіті України на прикладі дослідження постаті педагога дошкільної освіти та активної громадської діячки Н. Лубенець, запропоновано напрями формування історичної пам'яті в освіті.

Ключові слова: історична пам'ять, ідентичність, національна самосвідомість, Н. Лубенець, напрями формування історичної пам'яті в освіті.

Сьогодні людство зіштовхнулося з цілою низкою глобальних викликів, пов'язаних, зокрема, з війнами та проблемами виживання, модернізаційного та цивілізаційного розвитку. Відтак надзвичайно гострою є потреба звертатися до минулого, орієнтуватися у подіях минулого, брати звідти цінні ідеї та досвід і втілювати їх для вирішення сучасних проблем.

Як зазначають дослідники «історична пам'ять – надзвичайно складний феномен суспільної свідомості, що входить як у сферу суспільної психології, так і в царину ідеології. Вона включає в себе і матеріальні залишки минулого, і відповідні символи, міфи, історіографічні уявлення. Кожна історична спільнота – це своєрідний мікрокосм, який існує у часі й просторі і на кожному етапі свого розвитку створює знакову систему, що її з більшим чи меншим успіхом розшифровують нащадки» [1, с.3].

Особливо важливою є проблема формування історичної пам'яті для тих, хто займається освітою молоді – вчителів, викладачів. Історія нашого народу, нашої країни – це невичерпне джерело знань, на яке ми можемо спиратися, щоб зрозуміти, яким чином ми стали тими, ким є сьогодні. Історична пам'ять – це не просто

сукупність фактів, дат і подій, а й спадщина, яка нам потрібна для того, щоб розуміти своє місце у світі та пам'ятати про наших предків, які дали нам можливість бути тими, ким ми є сьогодні. Водночас історична пам'ять не лише зберігає знання про минуле, а й об'єднує людей довкола важливих подій, формує розуміння належності до певного народу чи спільноти.

У цьому аспекті провідним постає завдання повернути імена культурно-освітніх діячів, які своєю діяльністю і творчим доробком прислужилися становленню і розвитку національної освіти.

До плеяди діячів, які поряд з Т. Лубенцем, С. Русовою, І. Сікорським, зробили вагомий внесок у становлення і розвиток теорії і методики дошкільного виховання в Україні в перші десятиріччя ХХ ст., належить Наталія Дмитрівна Лубенець (1877-1943) – педагог, активна громадська діячка, автор численних праць з проблем дошкільного виховання, організатор суспільного дошкільного виховання в Україні.

Слід зазначити, що ім'я Н. Лубенець як педагога-просвітителя, активного громадського діяча до недавнього часу було відоме лише вузькому колу науковців, зацікавлених історією педагогіки, зокрема історією дошкільного виховання в Україні, а її творча спадщина, як і багатьох українських педагогів, не вивчалася.

Представленню науковій і педагогічній громадськості цілісного дослідження про Н. Лубенець передувала копітка робота над архівними матеріалами, адже саме вони виявилися основним джерелом відомостей про життєвий і творчий шлях педагога. Завдяки пошуковій діяльності вдалося встановити основні віхи її життя: в особовій справі чоловіка Т. Лубенця, яку він заповнив власноруч у 1929 році, зазначено, що дружина Н. Лубенець 1877 року народження. З інших матеріалів стало відомо, що померла вона у 1943 р. в Києві, де жила і працювала все своє життя, похована на Лук'янівському кладовищі. На жаль, повних відомостей про те, який навчальний заклад закінчила Наталія Дмитрівна, виявити не вдалося. Саме з архівних матеріалів відомо, що Н. Лубенець мала звання домашньої вчительки. Тож нами було зроблено припущення, що вона навчалась в Інституті шляхетних дівчат або ж закінчила жіночу гімназію, адже саме випускниці цих навчальних закладів наприкінці ХІХ ст. одержували кваліфікацію «наставниця дітей», «домашня вчителька» та «доглядачка за малолітніми дітьми». Ініціативною групою у складі Т. Самоплавської, Т. Куліш

і Т. Слободянюк за підтримки редакції журналу «Дошкільне виховання», об'єднаної профспілкової організації НАПН України було відновлено могилу та відкрито пам'ятник педагогові і невтомній громадській діячці у Лук'янівському історико-меморіальному заповіднику м. Києва [2; 3].

Історико-педагогічний аналіз спадщини педагога (монографічні праці, наукові статті, підручники у співавторстві з чоловіком Т. Лубенцем) дав змогу визначити найважливіші положення щодо організації та функціонування суспільного дошкільного виховання, на яких вона акцентувала увагу громадськості, педагогів, батьків: дошкільний вік відіграє винятково важливу роль у розвитку і становленні особистості, тому дошкільник не повинен залишатися поза компетентним впливом дорослих; вирішення проблеми охоплення дітей суспільним дошкільним вихованням можливе за умови державної підтримки та участі всього суспільства у цьому процесі; дитячий садок – найкращий і найдоцільніший заклад для громадського виховання дітей дошкільного віку; необхідність організації дитячих садків зумовлена конкретними закономірностями суспільно-економічного розвитку країни; дитячі садки покликані здійснювати виховання дошкільників у єдності з сім'єю, мають стати школою для батьків, осередком педагогічної культури й освіти; система суспільного дошкільного виховання має бути представлена як державними безкоштовними дитячими садками, так і приватними платними дошкільними закладами для дітей забезпечених батьків; важливими завданнями дитячих садків є єдність розумового, фізичного, морального, естетичного, трудового і національного виховання та підготовка дітей до навчання в школі й подальшого життя.

Сьогодні відродження та вивчення спадщини Н. Лубенець, ознайомлення студентів закладів освіти педагогічного профілю та усіх тих, хто займається проблемами дошкільної освіти, з її роллю у становленні вітчизняного суспільного дошкільного виховання та творчим доробком з проблем дошкільця, дає змогу оцінити його сучасний стан, глибше розглянути й усвідомити динаміку педагогічних явищ, характерних для певних суспільно-політичних та соціально-культурних умов, здобути чітке уявлення щодо процесу становлення в Україні суспільного дошкільного виховання, а відтак сприяє національно-культурному, духовному відродженню

України, що є надзвичайно актуальним в сучасних умовах для повоєнного відновлення.

Отже для того, щоб історична пам'ять не уривалася, необхідно докласти чимало зусиль для її збереження, а саме:

- Створювати музеї, меморіали, пам'ятники, присвячені постатям та подіям минулого.
- Проводити різноманітні заходи, акції, хвилини пам'яті, присвячені важливим історичним подіям і постатям.
- Згадувати національних героїв, діячів науки і культури у навчальних програмах, підручниках, літературі, кіно.
- Досліджувати архіви, збирати свідчення очевидців.
- Передавати пам'ять від покоління до покоління..
- Проводити тематичні уроки, лекції та екскурсії для дітей і молоді.
- Збирати і публікувати спогади очевидців історичних подій.
- Знімати документальні фільми, присвячені важливим сторінкам минулого.
- Вшановувати пам'ятні дати, пов'язані з історичними подіями.
- Переказувати історію своїм нащадкам, не давати її забути.

Отже, без повернення суспільству правдивого викладу історичного минулого неможливо відновити самосвідомість українського народу, консолідувати спільноту на основі загальнолюдських цінностей, а Україні увійти в європейський освітній простір. Тому перед сучасними вченими постають завдання, пов'язані із самоаналізом власного розвитку, виявленням нових джерел та оцінкою вже наявних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.]; за загальною редакцією Ю. Шаповала. Київ: ІПІЕНД, 2013. 600 с. ISBN 978-966-02-6839-5
2. Куліш Т. Наталія Лубенець – організатор суспільного дошкільного виховання в Україні // Дитячий садок. 2004. Березень (№ 11(251)). С. 6.
3. Куліш Т. Пам'ятник педагогові // Освіта України. 2005. Листоп. (№ 86(683)). С. 8.

Кошляк М.А.,

кандидат педагогічних наук,

Президент Федерації дзюдо України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4597-299X>

ПРОБЛЕМА ВИХОВАННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Анотація. Звернення до історії виховання фізичної культури учнів дає змогу врахувати досягнення, прорахунки, перспективи цього важливого соціально-педагогічного процесу у контексті історичної ретроспективи. Питання виховання фізичної культури учнів глибоко досліджувалися видатним українським педагогом Василем Олександровичем Сухомлинським. У статті розглянуто проблему виховання фізичної культури учнів в педагогічній спадщині В. Сухомлинського.

Ключові слова: фізична культура, фізичне виховання, педагогічна спадщина, В. Сухомлинський.

Питання виховання фізичної культури учнів, формування навичок у дітей та молоді здорового способу життя глибоко досліджувалися видатним українським педагогом Василем Олександровичем Сухомлинським. Важко знайти педагогічний твір В. Сухомлинського, де б він цілеспрямовано, спеціально, або опосередковано не звертався до проблеми виховання фізичної культури дітей.

Різні аспекти фізичного виховання В. Сухомлинський висвітлював у фундаментальних працях: «Серце віддаю дітям», «Павлівська середня школа», «Проблеми всебічно розвиненої особистості», «Народження громадянина», «Сто порад учителеві» та інших. Вже тільки назви розділів і окремих питань із цих праць свідчать про широту і глибину розгляду проблеми: «Піклування про здоров'я і фізичне виховання», «Фізична і психічна культура підлітка», «Фізична культура», «Фізичне виховання на уроках і спорт», «Фізичне виховання і проблема вільного часу та відпочинку» та ін.

В. Сухомлинський широко користувався терміном «фізична культура» (а не тільки «фізичне виховання»). Аналіз проблеми був системним, переконливим, побудованим не тільки на багатопред-

метних наукових досягненнях, а й багатій власній педагогічній діяльності, гуманістичних засадах.

Предметом аналізу В. Сухомлинського було поняття «фізична культура», значення фізичного виховання і його місце в структурі всебічного виховання особистості, здоров'я дитини, заходи з фізичного виховання, самовиховання учнів у фізкультурно-спортивній сфері, роль батьків і педагогів у фізичному вихованні дітей, взаємозалежність фізичного та інших напрямів виховання тощо.

На думку В. Сухомлинського, виховання фізичної культури повинно бути спрямоване на турботу про здоров'я та збереження життя як найвищої цінності й забезпечення гармонії фізичного розвитку та духовного життя, багатогранної діяльності людини.

Фізична культура, відзначав педагог, не може обмежуватися культурою тіла і здоров'я. Вона також стосується життєвого ідеалу, моральної гідності, моральних і естетичних критеріїв, оцінки навколишнього світу та самооцінки. Він писав: «Від гармонії фізичного розвитку, здоров'я й праці залежить багатогранність духовного світу особистості – моральне, інтелектуальне, емоційне, естетичне багатство потреб, запитів, інтересів» [2, с. 357].

Видатний педагог наголошував, що духовне життя дитини, її інтелектуальний розвиток, мислення, пам'ять, увага, уява, почуття, воля значною мірою залежать від її фізичного стану. У свою чергу, фізичне самопочуття і розвиток особистості, за його твердженням, зумовлюється її духовним життям, загальним розвитком, розумовою культурою. У вихованні фізичної культури учнів видатний педагог виділяв чимало конкретних завдань і засобів їх здійснення. Першорядного значення надавав зміцненню здоров'я дітей: «Я не боюсь ще й ще раз повторити: турбота про здоров'я – це найважливіша праця вихователя» [1, с. 103]. Цьому повинно служити вивчення дітей, знання стану їх здоров'я, лікарський контроль, взаємодія вчителя фізкультури з лікарем, індивідуалізація у фізичному вихованні тощо.

Важливою є думка В. Сухомлинського про значення переконань, свідомості, слова у вихованні фізичної культури (роз'яснень, розповідей, бесід). Фізкультура і спорт повинні стати потребою організму учня. Але спорт стає засобом виховання тоді, коли це улюблене заняття, що дає фізичне, моральне і естетичне задоволення, а не спосіб поділу дітей на здібних і не здібних, чинник нездорових пристрастей. Педагог-гуманіст закликав учителів не

допускати підриву фізичних або розумових сил дітей, дотримуватись санітарно-гігієнічних норм організації навчання, відпочинку тощо. У позакласній роботі доцільні ігри, прогулянки, походи, екскурсії. У фізичному становленні учнів – неоціненна роль природи і свіжого повітря. Цю ідею В. Сухомлинський проводить через ряд своїх творів. Він критично ставиться до недостатнього використання школою природи у фізичному вихованні. У педагогічних поглядах В. Сухомлинського обґрунтовується ідея єдності фізичного виховання і самовиховання.

Не залишались поза увагою і питання про людську психіку, гігієну розумової праці. Теоретичний матеріал правив для школярів за керівництво у повсякденній діяльності і добру основу для самовиховання.

Належне місце у фізичному й духовному розвитку школярів у педагогічній спадщині В. Сухомлинського посідають позаурочні заняття і розглядаються вони передусім з погляду піклування про здоров'я, про забезпечення гармонійного розвитку особистості.

Заняття ці повинні приносити насолоду учням, стати їхньою потребою. Директор Павлівської школи вимагав від учителів, щоб вони під час занять націлювали учнів на гармонію рухів, на формування характеру, естетичних почуттів. Тому він радив проводити змагання на першість ще і за красою, витонченістю, гармонією рухів [3, с. 146].

У Павлівській середній школі були чітко окреслені основні напрямки виховної роботи щодо реалізації завдань фізичного виховання та зміцнення здоров'я у школярів, зокрема: санітарно-гігієнічні вимоги до зовнішніх умов життя, режиму праці та відпочинку учнів; особливості організації фізичної праці дітей як важливого засобу зміцнення здоров'я; фізичне виховання на уроках фізичної культури та в процесі позакласної спортивно-масової роботи; організація активного діяльного відпочинку учнів; система бесід про людину і особливості людського організму; оптимальне чергування розумової і фізичної праці; оздоровча спрямованість системи фізкультурних занять: уроків фізичної культури, ранкової зарядки, фізкультхвилинок, динамічних перерв; створення широкої мережі спортивних секцій і залучення школярів до активної участі в них; спортивні ігри, змагання, спартакіади (легка атлетика, гімнастика, плавання, верхова їзда; катання на ковзанах і лижах, велосипеді; зимові розваги, побудова снігової фортеці

тощо); утвердження у свідомості учнів необхідності уважного і дбайливого ставлення до свого здоров'я і здоров'я інших. Активна пропаганда і утвердження здорового способу життя сприяє створенню позитивного психологічного мікроклімату, адже «урок повинен викликати позитивні емоційні почуття, тобто почуття задоволення роботою, здорове почуття втоми» [2, с. 14].

Отже, проблему виховання фізичної культури видатний педагог відносив до однієї з найскладніших у педагогіці. Фізичну культуру В. Сухомлинський розглядав як складовий елемент всебічного гармонійного розвитку особистості. До поняття «фізична культура учня» він включав такий зміст: свідоме ставлення учня до свого організму, вміння берегти здоров'я, зміцнювати його правильним режимом праці, відпочинку, харчуванням, заняттями гімнастикою, спортом, загартовуванням фізичних і нервових сил, запобігання захворюванням та збереження життя як найвищої цінності й забезпечення гармонії фізичного розвитку та духовного життя, багатогранної діяльності людини. Перспективи подальших розвідок напруму вбачаємо в дослідженні поглядів В. Сухомлинського на проблему фізичне виховання дітей в процесі позакласної спортивно-масової роботи.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Сухомлинський В. О. Інтерес до учіння – важливий стимул навчальної діяльності учнів. Вибр. твори: в 5 т. Т. 5. Київ : Рад. шк., 1977. С. 7–16.
2. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори. В 5-ти т. К.: Рад. школа, 1977. Т.3. С. 7–282.
3. Файдевич В. В., Мельник С. А., Ніколаєв С. Ю., Табак Н. В. Актуальні проблеми фізичного виховання школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. Науковий часопис НПДУ. Фізична культура і спорт. 2021. № 11(143). С. 145–147.

Максименко В. Д.,

старший лаборант

відділу історії та філософії освіти

Інститут педагогіки НАПН України

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТЬ «ПІЗНАВАЛЬНА АКТИВНІСТЬ» ТА «ПІЗНАВАЛЬНА САМОСТІЙНІСТЬ» В УКРАЇНСЬКІЙ ДИДАКТИЦІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ (1990-І – 2000-І РОКИ)

«Пізнавальна активність» та «пізнавальна самостійність» є основою будь-якої діяльності школяра і визначальною основою організації освітнього процесу в початковій школі. Природно, що засвоєні в процесі пізнання знання мають вищий рівень дієвості, не викликають в учнів труднощів у процесі застосування їх у процесі вирішення конкретних завдань, під час пояснення спостережуваних явищ. Пізнавальна активність школярів визнається одним із найбільш значущих та рушійних чинників процесу навчання, що сприяє створенню оптимістичного настрою, появи почуття радості відкриття, створення інтересу до навчання.

На думку вченого Б. Набока, «пізнавальна активність – це діяльність з метою оволодіти узагальненим досвідом людства, і водночас так засвоїти знання, щоб це сприяло розвитку духовних сил людини, піднімало її в пізнанні на вищий рівень, наближало до глибшого і повнішого оволодіння істиною. Тобто, пізнавальна діяльність спричиняє цілеспрямоване формування і розвиток пізнавального інтересу. Пізнавальна діяльність – це єдність чуттєвого сприйняття, теоретичного мислення і практичної діяльності. Вона здійснюється на кожному життєвому етапі, у всіх видах діяльності і соціальних взаємин учнів, а також шляхом виконання різних предметно-практичних дій в навчальному процесі» [2,111].

В. Сухомлинський пізнавальною діяльністю називав такий процес активності дитини, коли «... те, на що спрямовано даний процес загалом збігається з тим об'єктивним, що спонукає суб'єкт до даної діяльності, тобто є мотивом і пізнавальним інтересом» [4,35]. Наприклад, якщо учень читає книжку, щоб засвоїти її зміст, то це можна вважати діяльністю, бо предмет діяльності збігається

з мотивом. Коли дитина читає книжку, щоб скласти екзамен, то предмет діяльності з мотивом не збігається, оскільки читання є дією, яка входить у діяльність підготовки до екзамену. Отже, можемо узагальнити, що у визначеннях понять «пізнавальна активність» та «пізнавальна діяльність» прослідковуються збіжність тлумачних підходів.

Вдамося до проведення паралелей понять «пізнавальна активність» і «пізнавальна самостійність» різними вченими О.Я. Савченко і Т.Ткачук. Спираючись на енциклопедію освіти «пізнавальна активність і самостійність», є якісними характеристиками пізнавальної діяльності, вони взаємозумовлені, взаємопов'язані, але не тотожні [1,680].

Український академік О.Я. Савченко писала, що пізнавальна активність виявляється в характері сприймання, реакції на нові знання, кількості пізнавальних питань [3,376]. На її думку до, «пізнавальна активність та самостійність» являють собою якісні характеристики навчальної діяльності, які сприяють формуванню в учнів прагнення до творчої активної діяльності в усіх видах розумової та фізичної праці» [3,6].

За словами Т.Ткачук поняття «активність» пов'язує з поняттям «діяльність», а під пізнавальною активністю розуміє самостійну, ініціативну діяльність дитини, спрямовану на пізнання навколишньої дійсності (як прояв допитливості) й зумовлену необхідністю розв'язати завдання, що постають перед нею у конкретних життєвих ситуаціях [5, с.10]. Спільним для вчених є те, що пізнавальна активність завжди пов'язується зі сформованістю самостійності дитини, а саме, здатності без допомоги дорослих визначити мету діяльності, спланувати та організувати її, правильно оцінити результат. Вочевидь, учена наголошує на «пізнавальній активності», як на індивідуальній характеристиці особи, тому розглянемо спільне та відмінне між даними характеристиками, основується на покликання на енциклопедію освіти :

«Пізнавальна активність» супроводжує будь яку самостійну дію, це, по суті, готовність (здатність і прагнення) до енергійного, ініціативного оволодіння знаннями, докладання вольових зусиль.

«Пізнавальна самостійність» завжди спрямована на засвоєння нових знань, передбачає готовність учня до пошукової роботи, а «пізнавальна активність» має місце як під час засвоєння знань, так і під час їх відтворення, закріплення.

«Пізнавальна самостійність» співвідноситься з творчими здібностями як родове і видове поняття, але формування обох цих якостей можливе лише в процесі активної інтелектуальної діяльності.

«Пізнавальна активність» і «пізнавальна самостійність» взаємно підсилюють одна одну: в умовах мислительської активності виявляється самостійність молодшого школяра, яка є необхідним внутрішнім стимулом розвитку мислення. Але хоча ці сторони навчальної діяльності тісно пов'язані між собою, кожна з них через специфічність виявів і формування є окремим предметом дослідження [1, 681].

На думку Олександрри Яківни, «засобами формування пізнавальної самостійності є використання у навчальному процесі систем проблемних і пізнавальних задач, евристичних і дослідницьких методів, проєктів, стимулювання і розвиток пізнавальних потреб, інтересів учнів; можливість використання різних джерел інформації, формування уміння вчитись» [3,377].

У багатьох своїх дослідження академік доводила, що навчання – основна форма розвитку пізнавальної активності молодших школярів, і воно багатоаспектне, бо під час навчального процесу учні і здобувають нові знання, які розширюють їхній кругозір, а також у процесі активної пізнавальної діяльності розвивають свої навчальні можливості, завдяки яким виробляється здатність працювати самостійно і творчо, використовуючи не лише запас знань, а й шукати нові, задовольняючи свої потреби в пізнанні.

Можемо стверджувати, що самостійність пізнавальної діяльності передбачає й інтелектуальну спроможність людини до розкриття сутності нових понять та явищ, у процесі формування культури логічного мислення завдяки пізнавальній самостійності стає можливим усвідомлене логічне мислення; спроможність орієнтуватись у новій інформації; розуміти завдання; знаходити її оптимальне вирішення. Високий рівень самостійності під час виконання завдань забезпечуватиме особистісне, більш глибоке, свідоме розуміння процесів, явищ, тобто формуватиметься рефлексивна позиція.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Енциклопедія освіти, Лернер І.Я. Дидактичні основи методів навчання. - М., 1981.

2. Набок Б. Пізнавальна діяльність як основа розвитку особистості учня. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. Вип. 93. С. 111
3. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи / Олександра Яківна Савченко. — К. : Абрис, 1997. — 376 с
4. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором. - К. : Рад. шк., 1988.
5. Ткачук Т. Радість пізнання //Дошкільне виховання. – 2002. - №9. – С. 10-11

Пугач А. В.,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя
Інститут проблем виховання НАПН України
ORCID ID: 0000-0003-1907-9380

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ: ОСВІТНІ ПРАКТИКИ ФАКТЧЕКІНГУ ДЛЯ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ

Анотація. Актуалізовано поняття історичної пам'яті в контексті визначних подій новітньої історії, сучасного пам'яттєвого дискурсу та з урахуванням результатів наукових досліджень. Обґрунтовано значущість педагогіки фактчекінгу у формуванні історичної пам'яті учнів старшої школи.

В умовах складних випробувань, пов'язаних із героїчним протистоянням російській збройній агресії, Україна, відстоюючи державний суверенітет, незалежність і територіальну цілісність, виборює власний цивілізаційний вибір, демократичні цінності, права і свободи, належність до європейської спільноти. Джерелом внутрішньої сили, незламності духу, стрижнем національної стійкості постає історична пам'ять як певний ментальний місток між подвигом творців новітньої української історії – учасників Помаранчевої Революції, Революції Гідності, ветеранів російсько-української війни, та видатних діячів понад тисячолітньої славетної минувшини, апостолів нашої державності. Дослідження Київського міжнародного інституту соціології «Історична пам'ять. Результати соціологічного опитування дорослих жителів України», січень 2023 р., (https://UCBI_History2023_rpt-UA_fin.pdf) засвідчило високу зацікавленість історією України (близько 80% респондентів) та позитивне ставлення до історичних постатей, що відіграли значну роль у становленні української нації та української держави, вкрай негативне – до російських, радянських діячів. Державну політику у сфері історичної пам'яті респонденти вважають потрібною (85%), але вказують на недостатню увагу держави до питання історичної пам'яті (55%). Водночас результати

всукраїнського опитування (28464 учнів з 19 областей України) Інституту проблем виховання НАПН України, 2023 р., дають змогу репрезентувати ставлення старшокласників до історичної пам'яті [3]. Стосовно розуміння взаємозв'язку історії України і сьогодення було з'ясовано, що визнають важливість вивчення історичного минулого майже половина респондентів, зацікавленість питанням становлення української державності виявили 24,7 %. Отже, у цьому контексті актуалізується значущість подальшого дослідження означеного феномена пам'яті та пошук і реалізація шляхів її плекання передусім у молодого покоління.

Наголосимо: сучасний пам'ятгевий дискурс збагачений багатоглядним змістом понять «історична пам'ять», «національна пам'ять», «колективна пам'ять», «соціальна пам'ять», «культурна пам'ять», «політика пам'яті» тощо (В. В'ятрович, О. Бойко, Н. Городня, Я. Грицак, Я. Калакура, А. Киридон, Л. Нагорна, Ю. Шаповал та ін.). Попри відсутність єдності у розумінні окреслених дефініцій, дослідники пов'язують пам'ять з передачею історичного досвіду та формуванням національної ідентичності, міжпоколінневою спадщиною з урахуванням травматичного досвіду. Повагу до традицій і пошанування предків, осмислення минулого розглядають у контексті відповідальності перед нащадками, а звернення до значущих історичних подій – зміцнення зв'язку поколінь. Н. Городня визначає історичну пам'ять як феномен, що відображає здатність людей фіксувати, зберігати і відтворювати у свідомості історичне минуле, впливати на сприйняття реальності, значною мірою зумовлюючи її [1]. Тобто, історичну пам'ять пов'язують з природною властивістю людини запам'ятовувати образи, події, явища, процеси, і водночас зі свідомістю, мораллю, досвідом минулих поколінь, неперервністю історичного процесу. З урахуванням ідей французького соціолога М. Альбвакса, науковиця обстоює такі чинники формуванні історичної пам'яті: простір (соціальне середовище, пов'язане з освітою, професією, інтересами, належністю до соціальних груп), час (досвід людей різних історичних епох і поколінь), емоції (пам'ять фіксує події, що викликають різні емоції), а також, на основі проведеного опитування студентів, інформація з книжок, фільмів, ЗМІ [1].

У розбудові державної політики пам'яті, пов'язаної з консолідацією нації, утвердженням ідентичності українського народу, збереженням і вшануванням національної пам'яті, формуванням у

громадян України, зокрема дітей та молоді, активної громадянської позиції, патріотизму, поваги до державних символів, державної мови, готовності відстоювати незалежність України, значну увагу приділено протистоянню агресивному інформаційному впливу держави-окупанта, формуванню навичок критичного мислення, медіаграмотності та запобіганню поширення недостовірної інформації тощо [2]. Йдеться про здатність ефективно і безпечно взаємодіяти з медіа, успішно комунікувати, самовиражатися у медіапросторі, розуміти реальність, сконструйовану медіаджерелами, осмислено ставитися до міфів і типів контролю, які вони культивують (Концепція впровадження медіаосвіти в Україні, 2016). Адже в епоху всеохопної диджиталізації домінуючий вплив масмедіа на формування суспільної думки, національної свідомості, національного історичного нарративу дає змогу розглядати ЗМІ важливим чинником упровадження політики пам'яті. Водночас деяким медіа властиві суб'єктивна оцінка подій, упередженість, прагнення розставити відповідні акценти, переформувати контекст, безпідставно додати, вилучити подробиці. У зв'язку з цим вони постають фактором соціальних ризиків, становлять значущу загрозу національній безпеці.

Зазначимо: до формування історичної пам'яті старшокласників залучено різні дидактичні засоби, зокрема і медіапродукти. Їх використання під час освітнього процесу, реалізації різних громадських, культурних проєктів потребує вмінь аналізувати будь-яку інформацію з урахуванням авторства і розташування матеріалу, його об'єктивності, аргументованості, переконливості тверджень. На опанування цих умінь спрямовано освітні практики фактчекінгу. Фактчекінг (від англ. Fact checking) у загальному розумінні – перевірка фактів і тверджень на точність та правдивість, пошук першоджерел щодо дат створення повідомлень, фото, відеоматеріалів, дослідження даних на основі відкритих джерел, офіційних, авторитетних медіаресурсів. Фактчекінг виник разом із ЗМІ, у цифровому суспільстві, в умовах гібридної війни, військової агресії, постав як відповідь на виклики, пов'язані з неконтрольованими потоками інформації, засиллям фейків, маніпуляцій, що спонукає до перевірки й уточнення, уважного, обережного використання інформації не лише журналістів-розслідувачів (фактчекерів), а й звичайних громадян, передусім молодь, старшокласників як активних користувачів медіазасобів, зокрема соціальних мереж.

Залучення до практик фактчекінгу передбачає ознайомлення старшокласників із визначеною наперед процедурою його проведення. У цьому контексті доцільно звернутися до досвіду фактчекінгових проектів у розвінчанні історичних і культурних міфів, насаджуваних десятиліттями. Зокрема, проект ГО «Детектор медіа», що сповідує принципи демократичної, відповідальної журналістики (пріоритет точності, достовірності, аргументованості над оперативністю й ексклюзивом, виваженість оцінних суджень, відокремлення фактів від коментарів), актуалізує увагу до розпізнавання трешу, маніпуляцій, фейків, а започаткований ним курс «Новинна грамотність» – до навичок медіаграмотності, що надважливо в умовах війни. На прикладі історії з радянських підручників та медіа проект викриває вигадки або спеціально сконструйовані наративи: міф про один народ – «головний фундамент пропаганди», казки про Крим та південь України, маніпуляції щодо Переяславської ради, історії про те, як Росія привласнила українське православ'я та зробила його інструментом війни, заперечення Росією Голодомору тощо (<https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/33526/2023-11-21-velyka-vitchuznyana-protu-drugoi-svitovoi/>). Або недавній фотофейк – фото постраждалої дівчинки з Донбасу, що виявилось кадром з російсько-білоруського кінофільму про Другу світову «Брестская крепость» (2010). Детектор медіа долучився також до спростування фейків щодо видатних особистостей, спрямованих на применшення їх внеску в розвиток української культури, а то й дискредитацію. Звернення до спадщини Лесі Українки засвідчило, що вислів: «Українські професійні патріоти люблять Україну до глибини своєї кишені», який їй приписували, належить авторству українського підприємця, мецената Євгена Чикаленка, який у контексті благодійності зазначав: «Мало любити Україну до глибини душі, треба любити її й до глибини кишені».

Отже, освітні практики фактчекінгу призвичаюють учнів бути пильними, впевненими, перевіряти твердження, розпізнавати маніпуляції, поширювати лише перевірені дані на основі розвитку критичного мислення, медіаграмотності. Спростування історичних міфів, неправди дасть змогу старшокласникам не лише безпосередньо доторкнутися до реальної історії країни, можливо, навіть власної родини, а й відчутти причетність до її творення, забезпечуючи міцність зв'язку поколінь.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Городня Н. Чинники формування історичної пам'яті сучасної української молоді. Історичні і політологічні дослідження. Спецвипуск. 2018. С. 28–33.
2. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13 грудня 2022 року № 2834-IX.
3. Канішевська Л. В. До питання військово-патріотичного виховання старшокласників в умовах воєнного стану: організація та результати всеукраїнського опитування. Наука і техніка сьогодні. Серія «Педагогіка». 2024. №2(30). С. 544–552. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-2\(30\)-544-552](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-2(30)-544-552)

Сухомлинська Л. В.,

*PhD, старший науковий співробітник
відділу педагогічного джерелознавства
та біографістики ДНПБ України
імені В. О. Сухомлинського
ORCID ID: 0000-0003-3055-5392*

ПЕДАГОГІЧНІ ЕПІСТОЛЯРІЇ В. СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК СКЛАДНИК НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

Анотація. Розглянуто актуальність вивчення епістолярної педагогічної спадщини як складника національного історико-педагогічного дискурсу, розкрито значення цих досліджень для всебічного відтворення розвитку освіти та науки в Україні (на прикладі листування В. Сухомлинського). Наголошено на необхідності доповнити та урізноманітнити наші знання про педагогічні епістолярії.

Ключові слова: В. Сухомлинський, гуманітаристика, педагогічні епістолярії, історія повсякдення, історична пам'ять.

Епістолярна спадщина видатних вітчизняних діячів культури, науки, освіти викликає нині неабиякий інтерес широкого кола фахівців та громадськості як джерело оновлення й урізноманітнення теоретичного й методологічного підґрунтя сучасних історичних та історико-педагогічних досліджень та дозволяє поглянути й оцінити під новим кутом зору внесок цих особистостей у розвиток гуманітаристики з позицій феноменологічного, мікроісторичного підходів, історії повсякдення (тобто історії «знизу»), які набувають виняткової актуальності, оскільки розкривають додаткові джерела інформації про життя і творчість славетних діячів. В останні десятиліття найбільшу увагу дослідники приділяли вивченню епістоляріїв літераторів – М. Коцюбинського, П. Куліша, П. Мирного, В. Стуса та інших. Утім листування педагогів ще мало представлене в сучасному науковому та інформаційному просторі.

Це повною мірою стосується спадщини Василя Сухомлинського, педагогічному доробку якого присвячено чимало досліджень. А от власне постать педагога, його творчі та особисті зв'язки із сучасниками – представниками влади, науковцями, освітяна-

ми-практиками, батьками, учнями, які здійснювалися переважно через листування – вивчені поки що недостатньо. До епістолярної спадщини належать листи самого В. Сухомлинського і листи до нього. Усі вони – багате джерело інформації про життя і творчість педагога, свідчать про його глибоке занурення у проблеми освіти, виховання, розвитку дитини, особистості вчителя тощо. В його листах – переконання, сумніви і навіть страждання, в них він постає як гуманіст з великим почуттям відповідальності, любові до дітей і своєї справи.

Дослідження педагогічної та художньої спадщини В. Сухомлинського, діяльності й творчого впровадження ідей педагога висвітлено в низці бібліографічних покажчиків, що їх підготували наукові співробітники ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського (2001, 2008, 2014, 2018). Найповніше відомості про оприлюднені епістолярії представлено в біобібліографічному покажчику «Василь Олександрович Сухомлинський: до 100-річчя від дня народження» [1]. Однак в зазначеному покажчику подано лише інформацію про окремі опубліковані уривки з листів В. Сухомлинського деяким адресатам [1, с. 46–149]. Також у виданні «Етюди про В. О. Сухомлинського. Педагогічні апокрифи» (2008) [2] представлено 14 листів педагога до О. Бойма, заступника головного редактора журналу «Народное образование» («Народна освіта»). Але це лише епізодичні публікації, й вони містять виключно листи В. Сухомлинського. Листи ж, написані до нього, залишаються недослідженими. А за нашими підрахунками в архівних фондах поміщено понад 2600 листів, написаних В. Сухомлинському: 950 – від освітян, 456 – від батьків, 339 – від школярів і студентів [ЦДАВО України. Фонд 5097, оп. 1, спр. 1018–1128]. Увесь цей масив матеріалів не опубліковано, він потребує розкриття й відповідного аналізу.

У 2023–2024 роках ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського реалізує онлайн-проект «В. Сухомлинський: офіційне листування (епістолярний екскурс)» [3], у межах якого ми поміщуємо у фейсбуці переважно неопубліковані листи до різних адресатів – товаришів педагога, освітян, науковців, офіційних осіб, що згодом увійдуть до науково-популярного довідника «В. Сухомлинський та його кореспонденти: епістолярна спадщина на тлі доби», який заплановано оприлюднити в 2025 р. у межах реалізації НД «Педагогічна біографіка в інформаційному освітньо-науковому просторі України». Проект покликаний через епістолярії комплексно репрезентувати

особистий життєвий шлях педагога, його адресатів та історичну добу, у якій жили та працювали кореспонденти.

Можемо зробити висновок, що дослідження епістолярної спадщини дає змогу гармонізувати та урізноманітнити дослідницький простір, насамперед стосовно аналізу постаті В. Сухомлинського та інших педагогів в історичній ретроспективі. Матеріали, представлені в історіографічних та джерелознавчих розвідках епістоляріїв, дають підстави для розширення такого напряму історико-педагогічного знання як сухомлиністика.

Науково-популярний довідник «Василь Сухомлинський та його кореспонденти: епістолярна спадщина на тлі доби» стане у нагоді дослідникам педагогічної біографістики та під час вивчення епістолярного стилю, у підготовці спеціальних курсів для студентів магістратури (як, наприклад «Педагогічний епістолярій»), у різних інтернет-проектах, під час здійснення наукових розвідок із питань історії освіти, зокрема розвитку загальної середньої освіти, джерелознавства тощо.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Василь Олександрович Сухомлинський: до 100-річчя від дня народження : біобібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; упоряд.: О. В. Сухомлинська, Л. Д. Березівська, Л. І. Страйгородська та ін. ; наук. консультант О. В. Сухомлинська ; наук. ред. Л. Д. Березівська ; бібліогр. ред. Є. Ф. Демида. Вінниця : Твори, 2018. 395 с.
2. Этюды о В. А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы / сост. О. В. Сухомлинская. К. : Акта, 2008. 430 с.
3. В. Сухомлинський: офіційне листування (епістолярний екскурс) : онлайн-проект : (за епістоляріями В. О. Сухомлинського) / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського НАПН України. Facebook. Київ, 2024. URL: <https://www.facebook.com/dnpb.gov.ua/posts/pfbid0ksJRqbGAebaQDWBx3EmxT2NUwHemMcca7bs4oGcqlOk1zZcspESC791UKXA5o54il>(дата звернення: 21.05.2024).

Філоненко О.В.,

*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки та спеціальної освіти
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4453-9887>*

ПЕДАГОГІЧНЕ НОВАТОРСТВО ВАСИЛЯ ІВАНОВИЧА ХАРЦІЄВА

Анотація. У статті розглянуто педагогічне новаторство Василя Івановича Харцієва в Єлисаветградському громадському комерційному училищі. З'ясовано, що училище, засноване у 1908 р. В. Харцієвим, яке стало одним із найкращих комерційних закладів того часу. Очоливши Єлисаветградське громадське училище, В. Харцієв перетворює його на зразковий навчальний заклад, втілює ідеї відомих педагогів Західної Європи, стає ініціатором низки новаторських починань в училищі, здобуває авторитет як серед батьків учнів, учителів, так і серед громадськості міста.

Ключові слова: педагогічні погляди В. Харцієва, Єлисаветградське громадське комерційне училище.

В. Харцієв (1866–1937) – талановитий просвітитель, учений, педагог, організатор шкільної справи. Педагогічні погляди В. Харцієва були прогресивними та відбивали основні тенденції розвитку педагогічної думки кінця XIX – початку XX ст.

На початку XX ст. через об'єктивні причини державні навчально-виховні заклади мали обмежені можливості для здійснення нововведень. Значно більший інноваційний потенціал мали навчально-виховні заклади, засновники яких намагалися побудувати педагогічний процес на гуманістичних засадах, підвищити його ефективність через привнесення змін у зміст, методи і форми навчання й виховання. Деякі училища цією свободою скористалися для створення власних педагогічних систем, авторських шкіл, тобто таких навчально-виховних закладів, які побудовані на оригінальних (авторських) ідеях та технологіях і мають в наявні результати, котрі визначають реальність та ефективність його функціонування.

Саме таким було Єлисаветградське громадське комерційне училище, засноване у 1908 р. В. Харцієвим, яке стало одним із

найкращих комерційних закладів того часу. Очоливши Єлисаветградське громадське училище, В. Харцієв перетворює його на зразковий навчальний заклад, втілює ідеї відомих педагогів Західної Європи, стає ініціатором низки новаторських починань в училищі, здобуває авторитет як серед батьків учнів, учителів, так і серед громадськості міста. У 1909 р. він як директор училища виступає на загальних зборах батьків з програмою перетворення училища у «зразкову школу». Це була програма цілком конкретних і виважених намірів. В. Харцієву вдалося втілити в життя нові педагогічні ідеї.

В основу своєї роботи педагогічний колектив училища поклав не стільки питання про те, «як учителю вчити, вихователю – виховувати, скільки питання про те, як учню вчитися, вихованцю – виховуватися». Учень розглядався не як пасивний об'єкт навчання й виховання, а як дієва сторона цього процесу. З метою унаочнення навчання в училищі інтенсивно закуповувалися посібники, прилади, картини.

Вихованці комерційного училища любили свій навчальний заклад, вважали його «за внутрішнім устроєм – щасливим винятком, ... піонером у сфері оновлення школи», «першою сходинкою до школи майбутнього», – зауважує В. Чернецький [4, с. 7].

Усвідомлюючи важливість практичної роботи, В. Харцієв організував в училищі практичні заняття з природознавства, хімії, фізики, товарознавства. В училищі проводилася значна природознавча робота з дітьми, провадилися весняні й осінні прогулянки за містом, екскурсії на заводи центральної й південної України, – зазначає В. Постолатій [1]. В умовах провінційного міста було сформовано традицію масштабних творчих заходів виховного характеру.

В училищі було здійснено спробу відмови від бальної системи оцінювання знань учнів та заміни її характеристиками. Ці характеристики учнів склалися на класних комісіях на підставі спостережень за дітьми викладачами, класним керівником, лікарем і представником від ради батьків. Ця новація мала на меті систему покарань замінити системою дослідження причин неуспішності й усунення цих причин, у міру можливостей, сім'єю та школою. Тобто, шкільне змагання балів, нагород педагогічний колектив намагався замінити конкуренцією роботи, навчальної діяльності.

В. Харцієв уважав, що широка різноманітна позаурочна робота з учнями – «кращий засіб боротьби з дурним позашкільним впли-

вом», – пише В. Чернецький [3, с. 31]. Для учнів організовувалися вечори, де їм було надано значну свободу в улаштуванні розумного дозвілля під наглядом педагогів. Були утворені клуби «верхнього і середнього коридорів». Тут учні самі складали програми літературно-музичних вечорів, самі забезпечували фінансовий бік справи, самі прибирали класи й коридори після заходів. Подібні вечори влаштовувалися і для міської публіки. Після офіційної частини вечора був концерт. Програму концерту складали самі учні. Серед віршів, які декламували учні, були й твори Шевченка, Глібова, Руданського, Грінченка. Передплата газет та журналів для бібліотеки здійснювалася після анкетування учнів, з урахуванням їхніх побажань. Крім того, деякі учні та викладачі приносили до читальні газети, які училище не передплачувало, зокрема й українську газету «Рада».

В. Харцієва постійно цікавила думка учнівського колективу з найважливіших питань шкільного життя, з яких щорічно серед старшокласників проводились анонімні анкетні опитування. Частина анкет обробляли самі старшокласники. Вважалося, що практика подібних соціологічних досліджень могла знадобитися майбутнім керівникам виробництва, комерсантам.

При громадському комерційному училищі В. Харцієва у 1911 р. було відкрито вечірні торгові класи для дорослих, а у 1913 р. – торгову школу з трирічним курсом навчання. Ця школа готувала прикажчиків, конторників, бухгалтерів та ін. У торгових класах вивчали бухгалтерію, комерційну арифметику, торгову кореспонденцію, каліграфію, німецьку та російську мови, загальну арифметику.

Як бачимо, педагогічні ідеї В. Харцієва внесли новизну в педагогічну практику. Він відстоював принципи системності, наочності та доступності навчання. На його думку, вчитель повинен бути компетентним фахівцем, який володіє знаннями з різних галузей наук та вміннями пробуджувати інтерес до наукової роботи в учнів [2, с. 218–219].

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Постолатій В., Гур'янова О. Творець нової школи в Єлисаветграді. Освітянське слово. 2005. Листопад.

2. Філоненко О. В. Педагогічне новаторство В. І. Харцієва в Єлисаветградському громадському комерційному училищі. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. Вип. 125. С. 215–219.
3. Чернецький В. Видатний мовознавець і педагог В. І. Харцієв. Мовознавство. 1968. № 3. С. 31.
4. Чернецький В. Український педагог В. І. Харцієв (нові сторінки біографії). Єлисавет. 24 червня. 1993. С. 1–7.

Човрій С. Ю.,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики початкової освіти
Мукачівський державний університет
ORCIDID: 0000-0001-9271-004X*

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ НА ЗАКАРПАТТІ (КІНЕЦЬ ХVІІІ – 40-ВІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Анотація. Достовірність історико-педагогічного дослідження забезпечує ґрунтовне вивчення архівних джерел, які містять важливу інформацію щодо становлення та розвитку професійної педагогічної освіти на Закарпатті кінця ХVІІІ – 40-их років ХХ століття. Наводиться опис архівних джерел, які відображають організаційно-педагогічні особливості системи підготовки майбутніх фахівців у закладах педагогічної освіти краю означеного періоду.

Ключові слова: професійна педагогічна освіта, архівні джерела, Закарпаття.

Сучасна освіта в Україні характеризується тенденцією до формування нової педагогічної парадигми, переосмислення й об'єктивного висвітлення надбань історико-педагогічної науки, творчого використання національного освітнього досвіду, а також інтеграцією до європейського освітнього простору. Вагомого значення набуває історико-регіональне вивчення особливостей функціонування системи педагогічної освіти різних регіонів України, зокрема Закарпаття, де через історичні обставини, крім напрацьованих власних здобутків, були реалізовані європейські моделі професійної педагогічної освіти.

Ретроспективний аналіз будь-якого історико-педагогічного феномену передбачає ретельне вивчення джерельної бази, яке є «неодмінною умовою успішної дослідницької роботи історика на всіх етапах: від пошуку і виявлення джерел, їх систематизації і класифікації до наукової критики, встановлення вірогідності джерельної інформації, її інтерпретації. ... суттєво позначається на науковому рівні досліджень, сприяє об'єктивному висвітленню подій та явищ» [2, с. 456]. Достовірність результатів історико-пе-

дагогічного дослідження забезпечує ґрунтовне вивчення архівних джерел, які містять вагому інформацію щодо педагогічної реальності визначеного періоду. Об'єктивне висвітлення становлення та розвитку професійної педагогічної освіти на Закарпатті (кінець XVIII – 40-ві роки ХХ століття) забезпечується аналізом архівних матеріалів Державного архіву Закарпатської області у м. Берегове та з урахуванням приналежності краю до складу різних держав (Габсбурзької монархії (до 1804), Австрійської імперії (1804-1867), Австро-Угорської монархії (1867-1919), Чехословацької Республіки (1919-1938), Угорщини (1939-1944), кожна з яких реалізувала свою державну політику у сфері педагогічної освіти регіону [3]. Слід зазначити, що «з точки зору хронологічних рамок і багатства змісту, документи фондів архіву займають особливе місце в складі Національного архівного фонду України» [1, с. 3]. Зокрема, фонд 151 «Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород / A Munkácsi görög-katolikus püspökség iratai / Spisy Řecko-katolického biskupství v Mukačevě» (1646–1949, 58350 спр.) містить справи, що стосуються питань освіти та шкільництва Закарпаття дорадянського періоду. Документи написані латинською, німецькою, русинською, угорською, чеською мовами. У справах описів 5 (1789–1798), 6 (1799–1821), 8 (1822–1840), 9 (1841–1848), 10 (1849–1861), 11 (1888–1894), 12 (1862–1870), 13 (1926–1934), 14 (1881–1887), 15 (1871–1875), 16 (1876–1880), 17 (1895–1900), 18 (1934–1944), 19 (1794–1926) та інших зберігаються: законодавчі документи в галузі освіти, розпорядження, накази, циркуляри, нормативні документи Міністерства віросповідань та освіти Угорщини, Міністерства шкільництва та народної освіти у Празі, Шкільного реферату Підкарпатської Русі, що регламентували діяльність освітніх закладів краю означеного періоду.

Вагомими у контексті нашого дослідження є справи фонду 28 «Реферат Міністерства шкіл та народної освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород / Referát ministerstva školství a národní osvěty v Užhorodě, Užhorod» (1919–1938, 24429 спр.), у якому документи переважно чеськомовні. Для організації адміністрації краю було створено Цивільне управління Підкарпатської Русі, що мало у своєму підпорядкуванні самостійні установи — реферати, які з організаційних та адміністративних питань підпорядкувались Цивільному управлінню Підкарпатської Русі, а з фахових — відповідному міністерству в Празі й називались рефератами коре-

лятивних міністерств. У цьому фонді зберігаються: нормативні документи, розпорядження, накази, циркуляри та інформаційні повідомлення Цивільного управління Підкарпатської Русі, що конкретизують діяльність закладів освіти краю чехословацького періоду.

Особливої уваги заслуговують архівні фонди, що надають можливість ознайомитися з особливостями підготовки вчителів у закладах педагогічної освіти, наприклад:

- Ф. 1551 «Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи / A Munkácsi állami elemi népiskolai tanítóképző intézet iratai / Spisy Státního učitelského ústavu pro obecné školy v Mukačevě» (1914–1944, 1253 спр.); документи написані русинською, угорською, чеською мовами;
- Ф. 336 «Ужгородська греко-католицька півчо-вчительська семінарія, м. Ужгород / Az Ungvári görög-katolikus kántortanítóképezde iratai / Spisy Řecko-katolického farního úřadu v Užhorodě» (1795–1945, 371 спр.); описи угорською, чеською мовами;
- Ф. 1048 «Ужгородська греко-католицька жіноча вчительська семінарія, м. Ужгород Ужанської жупи / Az Ungvári görög-katolikus leány tanítóképző intézet iratai / Spisy Řecko-katolického dívčího učitelského ústavu v Užhorodě» (1912–1945, 96 спр.); описи угорською, чеською мовами.

Певна інформація про діяльність Ужгородської греко-католицької півче-вчительської семінарії збережена у Ф. 4 «Наджупан Ужанської жупи, м. Ужгород Угорського королівства / Ung vármegye főispánjának iratai» (1443–1919, 31731 спр.). Фонд містить справи, що стосуються питань науки, освіти, культури, діяльності релігійних конфесій, церковних шкіл та вчительської семінарії, наприклад: «Ведомости успеваемости учащихся учительской семинарии в г. Ужгороде, 1813 р.» (оп. 17, спр. 377), «Списки учебников для Ужгородской учительской семинарии на 1843/44 уч. год.» (оп. 17, спр. 539), «Инструкция Кошицкого школьного инспектората для директора учительской семинарии в г. Ужгороде, 1844 р.» (оп. 17, спр. 549) та ін.

В історико-педагогічних дослідженнях важливу роль відіграють періодичні видання, що є наративними джерелами опосередкованого пізнання окремих фактів минулого. Так, для реконструкції

становлення і розвитку професійної педагогічної освіти на Закарпатті кінця XVIII — 40-х років XX століття інформативне значення відіграють такі періодичні видання, як: «Ungmegyei Tanügy» (1881–1884), «Урядовий вісник» (1920–1934), «Учитель» (1920–1936), «Учительський голос» (1930–1939), «Народная школа» (1920–1944), «Подкарпатська Русь» (1923–1936) та ін.

Отже, у процесі дослідження проаналізовано фонди Державного архіву Закарпатської області, що знаходяться у м. Берегове та містять документально-фактологічні матеріали дорадянського періоду. Це надає підстави виокремити такі групи документів: 1) нормативно-правові акти (закони, циркуляри, накази, розпорядження Міністерств і територіальних органів управління освітою залежно від державно-територіального підпорядкування закарпатських земель у межах досліджуваного періоду тощо); 2) звітна інформація (статистичні дані про кількість здобувачів освіти, викладачів у закладах педагогічної освіти; відомості про успішність, поведінку і відвідування здобувачів освіти; екзаменаційні відомості; журнали обліку успішності здобувачів освіти, розклади занять тощо); 3) навчальні плани, освітні програми підготовки вчителів народних шкіл; 4) щорічні звіти директорів учительських семінарій; 5) листування дирекції закладів педагогічної освіти з іншими установами; 6) протоколи засідань педагогічних конференцій, учительських нарад, екзаменаційних комісій; 7) особові справи викладачів та слухачів учительських семінарій тощо. Їх вивчення дозволяє системно й ґрунтовно дослідити ґенезу професійної педагогічної освіти на Закарпатті, що мала свою специфіку у зв'язку з особливостями історичного розвитку краю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Закарпатської області. Путівник / Державна архівна служба України; гол. упоряд.: М. Марканич. Ужгород: Карпати, 2018. Т. 1: Фонди дорадянського періоду. 744 с.
2. Історичне джерелознавство: підручник / Я.С. Калакура та ін. Київ: «Либідь», 2002. 488 с.
3. Човрій С.Ю. Організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів у Закарпатті (кінець XVIII — 40-і роки XX століття): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Мукачівський держ. ун-т, Вінницький держ. пед. ун-т ім. Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2021. 306 с.

ЕЛЕКТРОННЕ НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ІСТОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ
В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ:
ВИМІРИ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ
(УКРАЇНСЬКИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ
ДИСКУРСИ)**

*Збірник тез
всеукраїнської науково-практичної конференції*

Обкладинка, верстка, дизайн:
Ладоця К. Ю.

Видавництво «Педагогічна думка»
04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-а, корп. 2
Тел./факс (044) 481-38-82, 481-38-85
book-xl@ukr.net
4813585@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів,
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3563 від 28.08.2009